

Ons Heem

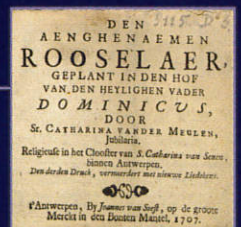

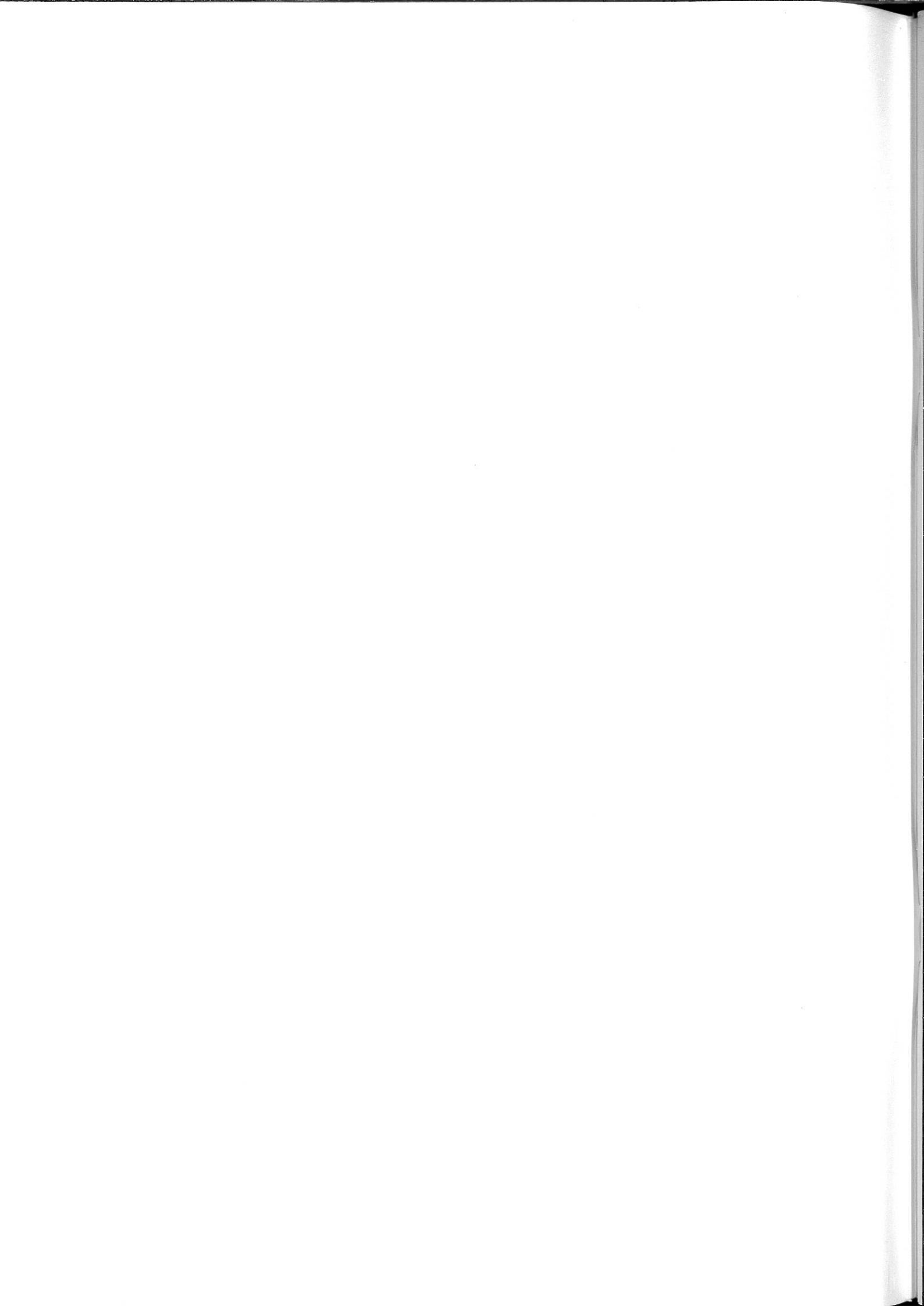
Abbas Heigl,
in 1881

Kerkstraat 17
2970 's-Gravenwezel

Driemaandelijks tijdschrift
jaargang 57, nr. 3
juli-augustus-september 2004
Afgiftekantoor: 2970 SCHILDE
P 309404

Ons Heem

Driemaandelijks tijdschrift van Heemkunde Vlaanderen vzw,
Kerkstraat 17, 2970 's-Gravenwezel
jaargang 57, nummer 3
juli-augustus-september 2004

ISSN 1370-6489

Afgiftekantoor: 2970 SCHILDE
P 309404

Redactieraad:

Julien De Vuyst
Fons Dierickx
Rudy Janssens
Jean-Marie Lermyte
Didier Stragier
Henri Vannoppen
Dominique Vanpée

Luc Van de Sijpe
Karel van den Bossche
Luc Van Driessche
Luc Van Eeckhoudt
Eva Van Hoye
Harry Vermeir

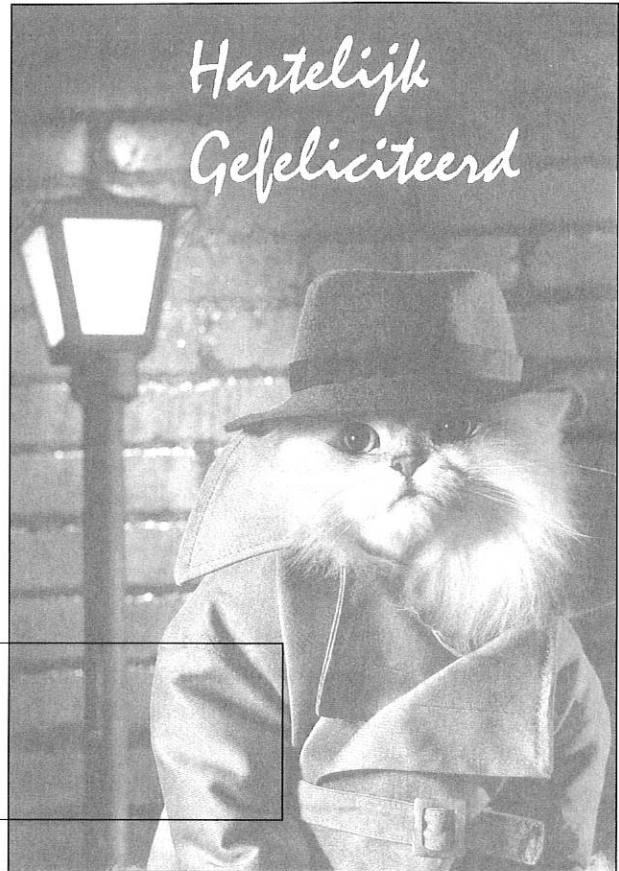
Symbolen in Verleden en Heden

Harry Vermeir

Het profane schijnt in onze tijd in onze Westerse beschaving meer en meer aan invloed te winnen. Enerzijds stellen we het terugvallen vast van een aantal kerkelijke waarheden en zinnebeelden. Anderzijds voelen we duidelijk dat er onder brede lagen van de bevolking grote affiniteit is met een aantal symbolen, die o.a. terug te vinden zijn bij tatoeages. Bovendien stonden de symbolen in de belangstelling op de Open Monumentdag van 2002.

Mij is het er vooral om te doen de link tussen verleden en heden duidelijk te maken vanuit volkskundig oogpunt en het aantonen van het up-to-date zijn van symbolen. Er werden er reeds een aantal gepubliceerd in het Kaderblad van Heemkunde Antwerpen. Per keer wordt één item bekeken uit taalkundig, historisch en volkskundig oogpunt.

De KAT De KATER

Gelukwensen kaart, *Happy*, printed in the Benelux. Opdruk: "*Hartelijk Gefeliciteerd*". Geen andere gegevens. We hebben hier een poes in een man verkleed die een bepaalde vertedering moet oproepen. De kaart suggereert ook een dualisme: de poes, zij, de kledij, de man. Ze werd verstuurd aan Roland voor zijn verjaardag door Sonja met als handgeschreven binnentekst: "*Roland, Van harte gefeliciteerd met uw verjaardag! Maak er een gezellige dag van, Vanwege Sonja.*" De kaart bereikte haar doel ...

Omschrijving van het begrip

1. Gezellig huisdier voor muizen en rattenvangst gehouden. ('*Felix domestica*')
2. Geslacht van vleesetende dieren, waarvan de kat (1) het type is.
3. Halsbont van het vel van een kat.
4. Katje: (naar de min of meer gelijkende vorm van een liggende kat) hoorn van de porseleinslak.
5. Katje: aarvormige bloeiwijze met éénslachtige bloemen,

die in haar geheel afvalt ... het wilgenkatje.

6. Zweep als strafwerktuig inzonderheid voor matrozen: 'de kat met negen staarten'.
7. Takel om het anker tot voor het kluisgat¹ te hijsen.
8. Licht anker aan het zwaardere vastgemaakt om dit te helpen werken.
9. Vinnige, snibbige vrouw of meisje: 'een kwade, valse kat'.

De kat zou herkomstig zijn uit Egypte, en over de Levant² naar Europa zijn gekomen.³

¹ **Kluisgat**: ijzeren gat vooraan in het schip waardoor men de ankerketting viert.

² **Levant**: ten Oosten van Italië gelegen Middellandse-Zeegebied inzonderheid de kustlanden van Klein-Azië, Syrië en Egypte; het oosten.

³ *Verschuereus Modern Woordenboek en Atlas*, Turnhout, 1965, p. 534.

In het 'Middelnederlands' klinkt het volgens Verdam als volgt:

Catte, *cat*, znw. vr.

1. Kat; verklw. *Cattekijn*, *catkijn*; ook van eene heks.
2. een beweegbaar schutdak waarop de blijde staat; een werktuig om stenen te slingeren.⁴

Symbool voor:

- transformatie, helderziendheid, mysterie en vrouwelijke boosaardigheid.⁵
- luiheid, gemakzucht en zinnelijkheid.⁶
- gelukbrengende en heilige wezens. (Egypte)⁷
- overdracht van wijsheid bij de Kelten. Magisch dier.⁸
- vrijheid: in Rome was de Vrijheid voorgesteld met een kat liggend aan haar voeten. De kat is het dier met de grootste weerstand voor gevangenschap.⁹

Als Attriboot bij:

- Freya: Germaanse godin van de jeugd, van het licht, van de lente, van de schoonheid, van de liefde en van de

vruchtbaarheid. Zij reed wel eens in een wagen, door twee katten getrokken.¹⁰ Haar man Od vertrok na hun huwelijk op een lange reis. Zij ging hem zoeken bij veel vreemde volkeren.

- Heksen: zie verder.
- Vrijheid: een Romeinse godin met een kat liggend aan haar voeten. De kat is het dier dat de grootste weerstand heeft voor gevangenschap.¹⁴

Gezegden, Spreekwoorden, Uitdrukkingen en Wijsheden:

- 'Een kat heeft zeven levens'
- 't Muist wat van katten komt': kinderen hebben de aard van hun ouders; die aard is aangeboren.¹⁵
- 'Als de katten muizen, dan mauwen ze niet': als woelige kinderen eten, zijn ze stil.¹⁶
- 'De kat in het donker knippen': in het geheim iets doen dat het licht niet verdragen kan of dat men ten minste niet geweten wil hebben.¹⁷
- 'Om der wille van de smeer, likt de kat de kandelaar'

N.J.O. BLOMMER, *Freya gaat op zoek naar haar echtgenoot*, Nationaal museum, Stockholm, 1852.¹¹

"Zij had echter zelf een wagen waarin zij gewoonlijk reed. Deze werd getrokken door katten, haar geliefkoosde dieren, de zinnebeelden van koesterende liefde en wellust, of de verpersoonlijking van de vruchtbaarheid."
 "Toen kwam zwartbaardig Niörd"¹²
 en achter hem Freya, in dun gewaad,
 en om haar enkels teer
 speelden de grauwe katten.
*Minnaars van Goedroen (William Morris)*¹³
 (21)(p.133)

⁴ J. VERDAM, *Middelnederlandsch Handwoordenboek*, 's-Gravenhage, 1911, p. 284.

⁵ JACK TRESIDDER, *Symbolen en hun Betekenis*, Viaenen, 2000, p. 59.

⁶ LEOPOLD, *Oude en Nieuwe Iconografie*, Brussel, 1937, p. 88.

⁷ JACK TRESIDDER, *o.c.*, p. 59.

⁸ ANDY BAGGOTT, *Het Keltisch levenswiel*, Deventer, 2002, p. 158.

⁹ EBENEZER COBHAM BREWER, *The Wordsworth Dictionary of Phrase and Fable*, Hertfordshire, 2001, p. 221.

¹⁰ J. KLEIJNTJENS en H.H. KNIPPENBERG, *Van Goden en Helden: Mythen en Sagen van Grieken, Romeinen en Germanen*, Groningen, 1941, p. 250.

¹¹ H.A. GUERBER, *De Noorsche Mythen uit de Edda's en de Sagen*, Zutphen, s.d., p. 133.

¹² Niörd : de vader van Freya

¹³ H.A. GUERBER, *o.c.*, p. 133.

¹⁴ EBENEZER COBHAM BREWER, *o.c.*, p. 221.

¹⁵ K. TER LAAN, *Nederlandse spreekwoorden, spreuken en zegswijzen*, Amsterdam, 1989, p. 160.

¹⁶ *Verschuere Modern Woordenboek en Atlas*, Turnhout, 1965, p. 534.

¹⁷ K. TER LAAN, *o.c.*, p. 160.

Uitbeeldingen van de hierboven vermelde spreuk. De afbeelding staat p. 162 in K. TER LAAN, *o.c.* Er is geen bronvermelding, behalve vooraan in dat boek: de gravures komen uit:

1. Verzamelde Werken van Cats (1665) 2. Sinepoppen van Roemer Visscher (1614).

We zien op de prent een heer, de kat, die een dame, de brandende kaars, vurig het hof maakt. Rechts onder smeult het vuur. Links op de tafel likt een kat een kandelaar.

“Men praat mooi met de mensen van wie men daardoor voordeel verwacht ... Immers, de kandelaar kan de kat niet schelen maar wel het vet dat van de kaars afliep.”¹⁸

Frans Van Immerseel (Borsbeek 1909), *Terwijl de kat van huis is, spelen de muizen in 't meel*, tekening. Links boven de initialen.

We zien de kat op de rug die er van onder 'muist'. Op de voorgrond de muizen die dansen in 't meel.’²³

Samengestelde woorden

- 'Daar komt de zwarte kat in': daar komt ruzie.¹⁹
- 'De kat uit de boom kijken, zien': zoals de hond, die afwacht totdat de kat uit de boom komt, om zich op haar te werpen; afwachten, zien hoe de zaak afloopt.²⁰
- 'Staan te kijken als een kat in een vreemd pakhuis': zeer verwonderd staan kijken.²¹
- 'Die heeft de katten goed gevoederd': wanneer een bruid bij goed weer trouwt. Dit verwijst naar de lievelingsdieren van Freya die niet beledigd werden, waar de godheid voor goed weer zorgde.²²
- 'Terwijl de kat van huis is, spelen de muizen in 't meel':

- 'kataas': 1. minderwaardig aas of voedsel 2. verachtelijk slecht mens 3. kwajongen.²⁴
- 'katijf': lelijke of boosaardige vrouw.²⁵
- 'kattenbelletje': klein onbeduidend briefje.²⁶
- 'katknuppelen': volksvermaak waarbij een kat uit een ton geknuppeld moest worden.
- 'kattenkop':
  - * iemand met een rond dik hoofd: - kwaad mens, m.n. kattige vrouw, syn. 'Kutkop: 't is zo'n kattenkop';(gew., spott.) katholiek;²⁷
  - * kleine vijzel, syn. 'schroefvijzel';²⁸

¹⁸ *Ibidem*, p. 160.

¹⁹ *Verschuierens Modern Woordenboek en Atlas*, Turnhout, 1965, p. 534.

²⁰ *Ibidem*, p. 534.

²¹ *Ibidem*, p. 534.

²² H.W.M.J. KITS NIEUWENKAMP, *Encyclopedie van de Heraldiek*, Amsterdam/Brussel, 1961, p. 127.

²³ DENIJS PEETERS, *Frans Van Immerseel*, Antwerpen, 1952, p. 70.

²⁴ *Verschuierens Modern Woordenboek en Atlas*, Turnhout, 1965, p. 534.

²⁵ *Ibidem*, p. 534.

²⁶ *Ibidem*, p. 536.

²⁷ *van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*, Utrecht en Antwerpen, 1992, 12de editie, p. 1391.

²⁸ *Ibidem*, p. 1391.

248 kattenkoppen als jubileumaanbieding.

In: "Origine", tijdschrift voor Kunst en Interieur, Haarlem, nr. 1, 1991, p.13.

* De stichting Nederlandse Kunst- en Antiekbeurs Breda heeft een bijzondere collectie van 248 zogenoemde kattenkoppen, 18de-eeuwse groene glazen flessen, weten aan te kopen. Deze wijn- en jeneverflessen werden ten gunste van de Kunst- en Antiekbeurs Breda, voorzien van een 'Bewijs van Oorspronkelijkheid', een collectienummer en verpakt in een speciaal daarvoor gemaakte kist, tegen de kostprijs aangeboden. De verkoop gebeurde tijdens de boven vermelde Antiekbeurs 23-01 april 1991.

* Ook een reflector achteraan op het spatbord van een fiets. Ik hoorde het in de jaren '70. (Gew.?)

Volkssagen in Vlaanderen

M. Van den Berg meldt ons het volgende in zijn inventaris van de volkssagen in de provincie Antwerpen in de 19de eeuw:

"Aan zowat alle dieren kon spokerij verweten worden, al was de kat en in mindere mate de hond veruit de populairste...

De dieren spraken, gedroegen zich merkwaardig bij een ontmoeting, veranderden van gedaante, waren ongrijpbaar, deden mensen verdwalen, vielen mensen lastig, ...

Zo was het Moleneind [Vorselaar] in de ban van een gebeurtenis die in Grobbendonk plaats vond. Alle katten van Grobbendonk zaten bijeen in een diepte en toen een man er één vastgreep, vlogen ze allemaal op zijn rug...

Soms schakelde de angst alle rede uit: een Vorselarenaar vond op de avond voor Kerstmis een mand met jonge katten en hield dat voor spokerij." (..)(p.12)

In het *Vlaams Sagenboek* verzamelde K.C. Peeters een aantal sagen in verband met katten of katers. Onder de hoofding 'Spookdieren' vinden we de volgende verhalen:

85. De Katteput van Beselare

Bron: (oraal) M. Reynaert: Oostelijk deel van het arro-leper, 1966: 253, 267

86. De Kat van Zammel

Bron: (oraal) J. van Hout: Geel, Gierle, Kasterlee, Tielen en Lichtaart 1962: 345

87. De Spookkat van Beselare

Bron: (oraal) Reynaert: 257

88. Het Kattebrugske te Temse

Bron: Waasch Sagenboek nr. 162

90. De witte Kater

Bron: (oraal) Ooms 150

We reproduceren nr. 86.

"DE KAT VAN ZAMMEL

Bij de herbergier van Geel-Zammel werd de kleinste, die drie jaar oud was plots ziek. De dokter kon er niets aan vinden. Maar die kleine was altijd maar aan het krijsen en onderwijl riep hij: 'Moeder, ziet ge die zwarte man niet op de kast?' Ze zagen hem echter niet. Ofwel riep hij: 'Moeke, ik durf niet gaan slapen, want er zit een zwarte kat in bed.'

Dat hadden ze daar nooit meegemaakt. Ze kregen echt schrik toen ze een tijdje nadien een vreemde zwarte kat in huis kregen. Ze konden die niet buitenhouden, want zelfs een volle emmer water voor de deur zetten, stootte de kat die om en ging binnen. Toen wisten ze het, het was een heks.

Ten einde raad ging die man naar de paters van Tongerlo. Maar vooraleer hij daar was, maakte hij wat mee.

Normaal was het maar een half uur gaans, maar nu ging hij er meer dan twee uren op. Af en toe waren zijn benen als lood en twee keer is hij zelfs verloren gelopen. De pater zei hem wie de heks was, maar hij mocht niet tot haar spreken als hij ze tegenkwam. Hij gaf de herbergier een 'heiligdommeke' mee, dat hij thuis onder de deur moest leggen. En hij moest ook nog de eerste nacht biddend doorbrengen. Om twaalf uur 's nachts schoof daar ineens de deur open en de kat kwam binnen. Maar ze geraakte niet verder dan het 'heiligdommeke'. Ze draait er verschillende keren rond, miauwde en ineens schoot ze weg. Ze hebben ze niet meer gezien en de volgende dag was de kleine aan de beterhand."²⁹

De magische begrippen werden vet aangegeven.

²⁹ K.C. PEETERS, *Vlaams Sagenboek*, s.l., 1981, p. 113.

Fabels

Uit een ver verleden steeds opnieuw gebruikt en gekneeld. Ze werden voor het eerst door *Aesopus* of althans door de Grieken ontworpen. Sommigen menen hun origine te vinden in Oudindische schriften in het Sanskriet als de *Pantsjantantra* en de *Hitopadesja*. De *Esopet* (13de eeuw), een bundel van 67 fabels is de oudst bekende in de Nederlanden.

Jacob Van Maerlant en Jean de la Fontaine herkneden ze.³⁰ Uit *Aisopeia* nemen we de volgende fabel over.

"49. DE KAT EN DE RATTEN

*Minnekepoes, in't huis van Rattenvolk verpest
't Langsteertig broedsel had in haren harden strijd gevangen*

En er zich mee bolrand gemest.

*Het Rattendom, in vaar omdat het werd gehangen,
Verkondde eensgezind te blijven in het gat*

Waar het voortaan alleen nog veiligheid bezat.

Het Poesken dat niets vangen kon

Al spoedig katten lagen

En fijngeslepen list verzon

Om 't volk uit 't Rattenhok te jagen.

Gauw zat het loze Poesken stout

Van boven op een bout

En liet zich languit van de zware balken hangen

Alsof zij dood was en gehangen.

*Een oude Rat kwam even uitgekropen,
stak haar snuit vooruit,
en spiedend tot de sluwe Kat:*

"Eilieve! Waart gij daar veranderd in een zak

Van tarwemeel of anders wat,

'k Zou bij mijn leven niet u naadren in dit pak."

**Men moet zich hulle in mistrouwen
Voor die op ons hun plannen brouwen."**³¹

Hieronder een afbeelding die iets weergeeft van de strijd tussen de katten en de ratten.

De strijd van de Katten en Ratten, herdruk einde 18de eeuw van een houtsnede uit de 16de eeuw, Rotterdam, Atlas van Stolk. Te Amsterdam bij S. & W. Koene, Boekdruckers, Boeken en Papierverkopers op de Lindegracht.

Uit: MAURITS DE MEYER, *Volksprenten in de Nederlanden 1400-1900*, Antwerpen, 1970.

Bijgedrukt:

In het kader:

- rechts onderaan staat 't Ratten-Schip'. We zien aldus de strijdvaardige ratten per schip, te paard en te voet.

- links van boven naar beneden staat gedrukt: 'Katte-kasteel', 'Katten-toorn' en 'Krijgs-raat'. De katten hebben aan hun toren een rat opgehangen en voor de rest hebben ze door hun goede organisatie ... nog geen enkel slachtoffer.

Bij de houtsnede staat gedrukt: "*Kinders wie heeft dit opt meer verzonnen,
Dat Ratten den Krijg met Katten begonnen.*"

We krijgen hier ook een beeld van de oorlogvoering in de 16de eeuw waarbij kanonnen opvallend aanwezig waren.

³⁰ BRUNO H. VANDENBERGHE, *Aisopeia*, Brussel, 1950, p. 23 e.v.

³¹ *Ibidem*, p. 145/146.

In *Van den Vos Reynaerde* (einde 12de – begin 13de eeuw) speelt Tibeert, de kater, zijn rol.

In de verzen 1252-1303 is de situatie de volgende:

*"Om zich uit een strik te bevrijden springt de kater in doodsangst tussen de benen van de naakte priester en rukt hem een testikel af; in de verwarring die daardoor ontstaat slaagt hij erin te ontvluchten."*³²

De naam Tibeert komt, volgens Van Mierlo, van Theodobrecht, een typische Germaanse naam die 'de schitterende onder het volk' betekent.³³

Ook in Sprookjes

DE GELAARSD E KAT

"LANG, LANG GELEDEN TOEN DE DIEREN NOG SPREKEN KONDEN ... Er was eens een arme molenaar, die bij zijn dood zijn drie kinderen niets anders kon nalaten dan zijn molen, zijn ezel en zijn kat.

De oudste zoon kreeg de molen, de tweede de ezel en de jongste de kat.

De laatste betreurde zich over zijn armzalig lot: 'Mijn broers,' zeide hij, 'kunnen nog een eerlijk stuk brood verdienen, als zij samen doen, maar ik zou hoogstens mijn kat kunnen opeten en van het vel een mof laten maken, daarna zou ik dan van honger moeten sterven'. De kat die dit gesprek gehoord had, trok een deftig gezicht en zei bedaard: 'Wees niet bedroefd, baas, geef mij een zak en laat mij een paar laarzen maken om door het kreupelhout te gaan en ge zult zien, dat ge nog niet het slechtste erfdeel hebt gekregen.' Hoewel de jonge man geen grote verwachtingen had, dat de kat hem uit de narigheid zou kunnen helpen, had hij toch vaak gezien hoe handig en flink de kat was op de ratten- en muizenjacht, zodat hij toch een klein beetje hoop kreeg, dat de kat misschien iets voor hem kon doen.

Toen de kat gekregen had, waarom hij gevraagd had, trok hij de laarzen handig aan en terwijl hij de zak om zijn hals hing, greep hij het koord met zijn twee voorpoten vast en ging naar een konijnenberg, waar veel konijnen waren. Hij deed zemelen en sappige distelblaadjes in zijn zak en wachtte geduldig of er soms jonge konijnen kwamen, die dan in de zak zouden kruipen om de lekkere hapjes op te eten. ... De Gelaarsde Kat ging meteen op weg naar het paleis ... waar hij onmiddellijk tot de koning werd toegelaten."

De kat bezorgde hem dagelijks in naam van de Markies van Carabas, de molenaarszoon, een lekker konijn. De kat wist het zo te regelen dat de molenaarszoon schijnbaar aan het verdrinken was, wanneer de koets van de koning en de jonge prinses voorbijkwam. Zo reed de koets met de geredde molenaarszoon door de streek van de Markies.

Uit het handschrift van *CONTES DE MÈRE L'OYE, de Gelaarsde Kat onderricht de landlieden te zeggen dat 'Dit land behoort aan de Markies van Carabas'*, s.l., 1953.

We zien op de prent de koets van de koning en in de achtergrond het 'kasteel'.

In 1953 liet de Pierpont Morgan Library te New York een facsimile-uitgave van het werk verschijnen.

"DE GELAARSD E KAT WERD EEN DEFTIGE HEER ...

Toen nu de koning bij het kasteel aankwam, wilde hij dat ook eens bezichtigen. De kat, die het geluid hoorde van de koets over de ophaalbrug, ging vlug naar de ingang en zei tot de koning:

'Ik heet Uw Majesteit welkom op het kasteel van de markies van Carabas!'

'Wat!' riep de koning uit. 'Is dit kasteel van U, Markies van Carabas, Ik ken niets mooiers dan alles wat wij op deze tocht reeds hebben gezien en nu nog dit kasteel! Laten wij binnengaan.'

De Markies gaf de jonge prinses de hand en terwijl zij de koning volgden, die het eerst was binnengegaan, kwamen ze, in een grote zaal, waar zij een verrukkelijk maal vonden, dat de reus had laten klaarmaken voor zijn vrienden, die hem die dag zouden bezoeken, maar die niet binnen durfden komen, omdat de koning er was.

De koning, die de Markies van Carabas erg aardig vond en gezien had hoe groot zijn bezittingen waren en die wel zag hoe lief hij zijn dochter vond, zeide hem: 'Als ge wilt, Mijnheer de Markies, dan zal ik U gaarne als schoonzoon aannemen!'

³² JOZEF JANSSENS, *De middeleeuwen zijn anders*, Leuven, 1993, p. 70.

³³ J. VAN MEIRLO, *Beknopte Geschiedenis van de Oud- en Middelnederlandsche Letterkunde*, Brussel, 1942, p. 72.

³⁴ ELDERT WILLEMS e.a., *in 26 letters: het boek in uw leven, uw leven in het boek*, Amsterdam, 1960, p. 26-27.

De Markies maakte een diepe buiging en was verheugd over de grote eer, die de koning hem aandeed. En nog dezelfde dag trouwde de Markies met de lieve prinses.

De Gelaarsde Kat werd een deftige heer, die alleen nog maar muizen ving als tijdverdrijf!³⁴

Pierre PERRAULT schreef het op 17-jarige leeftijd, maar het werd uitgegeven door zijn vader Charles (1628-1703).³⁵

Voortekenen/ Omen

- In *Het Vlaamse Volksleven* lezen we in verband met een vrouw die in verwachting is: "Het ontmoeten van een kat was een slecht voorteken voor moeder en kind."³⁶

- Toen we op 24 mei 2002 op bezoek waren op de kanttentoonstelling van het "Mentebolletje" te Blankenberge vertelde ons een oudere dame het volgende: "Indien vroeger een visser van huis vertrok om de volle zee op te varen, maar kruiste hem onderweg naar het schip een zwarte kat dan bleef hij thuis."

- "Een zwarte kat op een schip brengt ongeluk, en twee katten hebben het tegenovergestelde resultaat!"³⁷

- In *Het Oud-Hollandsch Huisgezin der Zeventiende eeuw* vonden wij het volgende: "Het bijgeloof omtrent katten vindt men bij alle volken. In een brief eenige jaren geleden uit Batavia³⁸ geschreven, lezen wij: "Het was weken lang schrikkelijk droog geweest. Op eene wandeling zag ik een statigen optocht van zeventig à tachtig inlanders, van welk de drie vorsten een kat, netjes opgesierd en geschilderd, naar de rivier droegen. Viermaal werd het dier onder water gedompeld. Men gelooft dat er, wanneer men een kat laat baden, regen komt." Bekend is het oude versje:

D'hanen, katten en de honden,
Zoo men dikwijf heeft bevonden,
Zeggen 't weer van dag tot dag
Beter dan de almanach."³⁹

- In *Voortekenen en Bijgeloof* vernemen we het volgende: "De zwarte kat, die bijna overal geluk heet te brengen, vooral als hij uw pad kruist, doet in ons land het tegenovergestelde [Nederland]! Komt een zwerfkat bij u aanlopen, dan hebt u geld te wachten. In Amerika geldt een zwarte kat net als bij ons als een geluksdier, terwijl zwart met witte of grijze katten geluk brengen.

Zowel in Amerika als in Europa bekijkt men een witte kat met gemengde gevoelens en een lapjeskat heet altijd een zwerver te zijn. Komt er zo één aanlopen, dan voorspelt dat ongeluk. ...

De minder sinistere verhalen over katten:

- als een kat niest, is dat een goed voorteken voor het gezin;

- niest hij driemaal, dan wordt iedereen in het gezin verkouden;

- een niezende kat voorspelt ook regen;

- zit een kat met de rug naar het vuur, dan komt er storm;

- krabt hij aan een tafelpoot, dan komt er zwaar weer;

- veel plattelandsbewoners geloven dat er een lange regenperiode op komst is als de katten zich over snuit en oren wassen;

- likken ze hun staart dan is er een plensbui op komst;

- zeeluy zeggen dat wie een kat op het schip hoort miauwen, narigheid zal krijgen;

- als men er één ziet springen, spelen of klauwen in iets slaan, is er een vliegende storm op til;

- in Amerika beschouwt men een kat die zich op de drempel van de voordeur zit te wassen als een teken dat er een dominee op weg is om op bezoek te komen;

- het brengt ongeluk een kat vlak voor het op reis gaan te horen mauwen; als u dat overkomt, keer dan terug en onderzoek wat de kat wil;

- bedenk ook dat een kat die men met geld kocht, zich niet zal verlagen om muizen te vangen!⁴⁰

De Egyptische katgodin BASTET

"In de Egyptische mystiek werd de maan gesymboliseerd door de kat. Men geloofde dat zoals de maan het licht van de zon weerkaatst, de fosforescerende ogen van de kat de stralen van de zon weerspiegelen. Deze beeldjes [zie afb.] zouden demonen verre houden en personen die geen kat hadden, droegen ten minste een amulet van een kat. Heilige dieren zoals katten waren voor de Egyptenaren ook verschijningsvormen van de goden. Een godin van de vrouwen en van de liefde, genaamd Bast, werd vaak voorgesteld met de kop van een poes of als volledige kattenfiguur."⁴¹

³⁵ *Ibidem*, p. 27.

³⁶ K.C. PEETERS, *Het Vlaamse Volksleven*, Hasselt, 1962, p. 41.

³⁷ *Ibidem*, p. 157.

³⁸ Batavia: nu Djakarta, de hoofdplaats van Indonesië. Voormalige zetel van het Nederlands gezag in Oost-Indië.

³⁹ G.D.J. SCHOTEL en H.C. ROGGE, *Het Oud-Hollandsch Huisgezin der Zeventiende Eeuw*, Leiden, s.d., p. 413-414.

⁴⁰ PHILIPPA WARING, *Voortekenen en Bijgeloof*, Bussum, 1980, p. 81.

⁴¹ FRANS DONY, *Antiek Ontdekken*, Haarlem, 1982, p. 08.

Egyptische Bronskat, geen bronvermelding.
In: FRANS DONY, *Antiek Ontdekken*,
Haarlem, 1982, p. 8.

“Toen de mens zich tegen de ouder wordende Ra ging keren, veranderde hij de godin Hathor (de heilige koe van de vruchtbaarheid) in een woeste leeuw, Sekmet. Haar bloeddorst bracht de pest en de dood in het bestaan. Deze godin die alleen gesust kon worden door haar dronken te voeren, werd later vereerd als de lieflijker katgodin Bastet. De huiskat was aan haar gewijd en veel katten werden in religieuze rituelen gemummificeerd. Jonge meisjes kregen vaak de bijnaam 'katje'. Maar katten werden ook voor de jacht getraind en in de Egyptische kunst zijn veel katten te zien die door hun meesters neergeschoten vogels apporteren.”⁴²

De Klassieke Mythologie

Bastet stelde men bij de Oude Grieken gelijk aan de godin van de jacht Artemis. Het feest ter haar ere werd door Herodotos (484 - ca. 425 v.C.) beschreven als een orgie.

⁴² NEIL PHILIP, *Mythen & Legenden*, Vianen/Antwerpen, 2001, p. 15.

⁴³ ANDY BAGGOTT, *o.c.*, p. 158.

⁴⁴ NEIL PHILIP, *o.c.*, p. 71.

⁴⁵ **Hence:** vandaar.

⁴⁶ **Hecate:** oude godin, dochter van één van de Titanen. Vooral vereerd op driesprongen. Alles wat met spoken, geesten en tovenarij te maken had, werd met haar in verband gebracht. Zij droeg brandende fakkels en hondengehuil kondigde haar komst aan.

⁴⁷ EBENEZER COBHAM BREWER, *o.c.*, p. 221.

Bij de Kelten

In *Het Keltisch Levenswiel* stelt Andy Bagott het als volgt voor:

*“De kat was in de tijd van de Kelten een uitermate fel dier, dat ofwel zwart ofwel gevlekt van kleur was. Sommige mensen geloven dat dit dier nog steeds bestaat en achter talloze verhalen over gigantische zwarte katten zit, zoals 'het Beest van Bodmin' en 'de Exmoor Panter' op de woeste moerasgronden en in de afgelegen gebieden van Engeland. De Kelten beschouwden de kat als een **magisch dier** dat, wanneer je hem veel respect en voorzichtig tegemoet trad, **wijsheid kon overdragen** op wie daarnaar streefde.*

Hij werd meestal in verband gebracht met een godin of tovenares, hetgeen wellicht de reden is dat hij later omschreven wordt als vertrouweling van de heks.

Hij leert ons wat vindingrijkheid is, en is een dappere bondgenoot bij alle moeilijke ondernemingen.”⁴³

Oud-Noors gedicht: *Het Lied van Grimnir*

De wrede wolf Fenrir was vastgebonden met een magische keten. De keten was gemaakt door de donkere elfen van het geluid van **de voetstap van een kat**, de baard van een vrouw, de wortels van een berg, de zenuwen van een beer, de adem van een vis en het speeksel van een vogel. De keten was zo zacht en glad als zijde.⁴⁴

In de wereld van de heksen kwam de kat opvallend aan bod.

In *The Wordsworth* vinden we de volgende uitleg: *“...from de mediaeval superstition that Satan's favourite form was a black cat. Hence⁴⁵ witches were said to have a cat as their familiar. The superstition may have arisen from the classical legend of Galinthis, who was turned into a cat and became a priestess of Hecate⁴⁶.”⁴⁷*

In *Noorsche Mythen* wordt het aldus geformuleerd:

"Daar de zwaluw, de koekoek en de kat in de heidensche tijden aan Freya gewijd waren, meende men dat deze schepselen duivelsche eigenschappen hadden en tot heden toe worden heksen altijd afgebeeld met koolzwarte katten naast zich."⁴⁸

Knippenberg zegt ons het volgende: "Als demonisch dier speelt de kat een voorname rol in heksengeschiedenissen."⁴⁹

Philippa Waring formuleert het als volgt: "Een tijdlang zijn katten ook als vertrouwelingen van heksen beschouwd en konden heksen zich, naar men dacht, in katten veranderen om hun kwade bedoelingen te verwezenlijken."⁵⁰

Houtsneede: *Heksenprocessie*, Roger-Viollet, geen andere vermeldingen.

"Eine Hexenprozession, die eine Katze auf einer Bahr trägt. Die Katze, die üblicherweise als der Vertraute oder persönliche Dämon einer Hexe mit Hexerei in Zusammenhang gebracht wurde, war ebenfalls eine der Gestalten, in der sich Satan, wie man glaubte, seinen anhängern zeigte."⁵¹

Een heksenprocessie waarbij een kat op een baar gedragen werd door zowel mannen als vrouwen. De kat was een gestalte waarin de duivel zich verplaatste als beeld waarin zijn aanhangers hem herkenden.

In het *Vlaams Sagenboek* vinden we een aantal sagen onder de hoofding "Heksen". De gegevens:

138. De Boerendanswei

Bron: *Brabantsch Sagenboek* nr. 29

Hier dansen er katten om een boom.

150. De Heksenmeester van Tielen

Bron: (oraal) Van Houdt 461

Dit drukken we hieronder af.

"De Heksenmeester van Tielen

In Tielen woonde een **heksenmeester**. Op een dag nodigde hij de mensen uit, die last hadden van **de kwade hand** of van heksen, om naar de watermolen te komen. Daar zou hij voor hen de heksen ontmaskeren. Toen ze allemaal daar waren, stak hij een groot vuur aan, kruiste

zijn armen en wachtte. Een paar minuten later kwam er **een zwarte kat** aangelopen. Ze bleef angstig voor het vuur staan en sprong er dan miauwend in. Na enkele tijd waren er al verschillende katten ingesprongen.

Toen zei de heksenmeester: 'Als nu iemand van uw familie een heks is, zoudt ge dan willen dat ik ze ontmasker?' De mensen antwoordden: 'Ja zeker, als we er maar vanaf zijn.'

De heksenmeester vroeg dan: 'En uw eigen moeder?'

De mensen treuzelden een beetje en zeiden dan: 'Ook als het onze eigen moeder is.'

Toen sprongen er nog twee katten in het vuur. 's Anderendaags lagen de moeders van twee mensen die daar geweest waren zwaar verbrand in bed."⁵²

De magische begrippen werden vet aangegeven.

⁴⁸ H.A. GUERBER, o.c., p. 1365.

⁴⁹ J. KLEIJNTJENS en H.H. KNIPPENBERG, o.c., p. 251.

⁵⁰ PHILIPPA WARING, o.c., p. 81.

⁵¹ JEREMY KINGSTON, *Hexenzauber Hexenwerk*, Frankfurt/M-Berlin-Wien, 1978, p. 30.

⁵² K.C. PEETERS, o.c., p. 191-192.

Het Volksleven

DE KATTENSTOET VAN IEPER

De Kattenstoet van Ieper, Evenementen in Vlaanderen, Toerisme Vlaanderen, Brussel, 2003.

Kattenwoensdag

"Het is bekend dat in Europa tijdens de Middeleeuwen heel wat katten werden geofferd. De katten werden verbrand, doodgeknuppeld of eenvoudig naar beneden geworpen. Wilden de middeleeuwen daarmee de kat straffen als rustverstoorder, het kwaad verzaken, of was het gewoon een voortzetting van de rituele kattenoffers? Het staat historisch vast dat de Ieperse Kattenfeesten wortelen in een eeuwenoud gebruik.

Tijdens de Middeleeuwen zag de Grote Markt in Ieper op Kattenwoensdag (de laatste dag van de jaarmarkt) zwart van het volk. Levende katten werden door de Ieperse stadsnar vanuit de belfortoren naar beneden geworpen. Het wrede gebruik werd met korte of lange onderbrekingen in ere gehouden tot in 1817 de laatste levende kat de dodensprong maakte.

Pas in 1938 werd gedeeltelijk met de oude traditie opnieuw aangeknoopt: duizenden mensen stroomden samen aan de voet van het belfort in de hoop één van de katjes te bemachtigen. Gelukkig gooide de stadsnar nu fluwelen katjes naar beneden."⁵³

Knippenberg stelt het als volgt:

"In België heet nog de woensdag van de tweede week in de vasten Kattenwoensdag of Kattendag. Die dag wierp men vroeger te Yperen elk jaar een kat van de kerktoeren; dit gebruik was, volgens sommige folkloristen, een overblijfsel van een vroeger offerfeest; anderen beweren, dat het moet beschouwd worden als een uiting van blijdschap over de verdwijning van de Freya-kultus. Als demonisch dier speelt de kat een voorname rol in de heksen-geschiedenissen."⁵⁴

Kattenstoet

Vanaf 1955 groeide dit uniek en folkloristisch kattenwerpen uit tot een heuse stoet. Burgemeester Dehem, stoetenbouwer Frans Van Immerseel, regisseur Antoon van der Plaetse, vele anderen en vooral de Ieperse bevolking, lagen aan de basis van de stoet. Op zondag 13 mei trok de kleurrijke Kattenstoet voor de 30e keer er op uit. Bijna tweeduizend figuranten, tientallen paarden, wagens en reuzen zorgden voor een uniek kijkstuk.

Samenstelling van de stoet van 13 mei 1984

"Om 15 uur kwam de Kattenstoet in beweging. Katten van alle rang en stand heetten de bezoekers welkom. De stoet evolueerde van de Egyptische kattengodin Bastet tot bij de middeleeuwse heksen. Het sprookje de Gelaarsde Kat en de legende van Kwabette en keizer Karel passeerden de revue. Tot besluit was er één groot kattenfeest met de reuzen Cieper, Minneke Poes, Robrecht de Fries, Goliath ..., bazuinblazers, dansende katten en muizen."⁵⁵

K.C. Peeters geeft er ons de volgende verklaring:

"Naar verluidt zouden door het kattenwerpen de Ieperlingen het feit willen herdenken, dat hun voorouders aan het heidendom verzaakten en het christelijk geloof aannamen. Dat zal wel niet de ware betekenis van dit gebruik zijn, alhoewel het niet onmogelijk is dat die katten in verband te brengen zijn met één of andere heksen- of tovergeschiedenis."⁵⁶

Meer info: +32 57 22 85 84

toerisme@ieper.be

www.ieper.be

R. VANSEVENANT, *Promotiefolder 30e KATTESTOET IEPER 13-5-84*, Ieper.

⁵³ JOZEF JANSSENS, *o.c.*, p. 2.

⁵⁴ J. KLEIJNTJENS en H.H. KNIPPENBERG, *o.c.*, p. 251.

⁵⁵ JOZEF JANSSENS, *o.c.*, p. 2.

⁵⁶ K.C. PEETERS, *Eigen Aard*, Antwerpen, 1980, p. 304.

In de Poezie: *Kattenongeluk*

ONZE KAT

Onze kat kan ratten vangen,
Dat is waar, dat kan ze fijn;
Maar ze kan ook boter langens...
En dit zou niet mogen zijn!

Moeder stelde gistren morgen
Eenen melkpot op de kas;
Onze kat was weer verborgen:
Niemand wist er waar ze was.

Moeder ging dan in den kelder
Om wat wortelen en selder
En wat spek voor hutsepot:
Vreezend dat de slimme kater
Daar zou zijn een weinig later,
Deed zij nog de deur op slot.

Moeder was nog niet beneden,
Of daar kwam, met stille treden,
Onze fijnaard voor den dag,
Uit de wieg waar 't kind in lag:
Recht naar 't kasken – daar aan 't krabben!
Wip er op! en dan aan 't slabben!
Maar zijn kop was juist zoo groot,
Dat hij in het potje sloot.

Moeder deed de deur weer op...
Ei! zij zag de kat aan gang,
En greep seffens naar de tang,
Poesje meende weg te loopen;
Doch, niet ziende waar ze was;
Viel zij neder van de kas,
Liep ineens de trappen op
Met den melkpot aan de kop!

Uit: *Zonnestraten* van J.A. Van Droogenbroeck (1835-1902).

Deze guit heeft in St.-Amands, waar hij geboren is, een straat naar hem genoemd.

In de Heraldiek & Genealogie

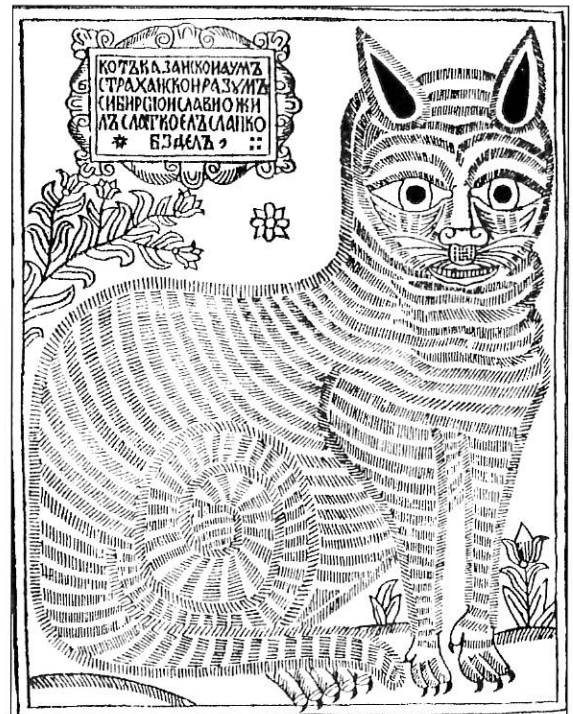
In *Elseviers Encyclopedie van de Heraldiek* vernemen we het volgende:

"...bij de Arabieren reeds tot heilig dier verklaard en in goud afgebeeld, betekent vrijheid, aangezien de kat onder alle omstandigheden zichzelf blijft en zich niet laat opsluiten, individualistisch van aard. ..." (p.127)

C. Pama vermeldt daarover het volgende:

"De kat wordt van terzijde gezien. Veel families waarvan de naam met katten verband houdt, voeren hem in hun wapen, vooral in Engeland. [Cater, Cats, Katersveld] Kattenkoppen komen ook wel eens afzonderlijk voor [de Rasière]"⁵⁷

Voorkomen

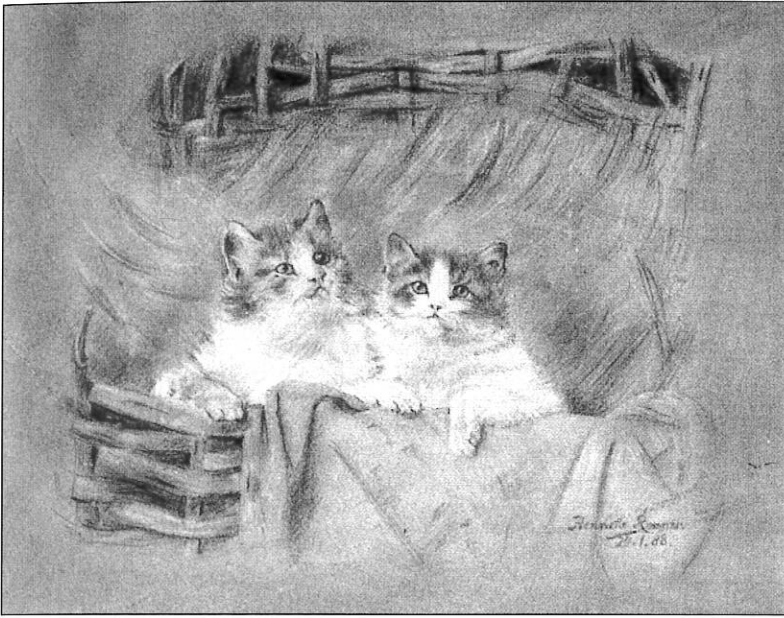
Afb. 11: Karikatuur: Kat 'Peter de Grote' (1689-1725), gravure, 1725, Radio Times Hulton Picture Library, London.

"Peter de Grote karikaturaal voorgesteld als een kat door door 'Vieux-Croyants' [traditionalisten]; hij wenste aan te sluiten bij de West-Europese stijl en werkwijze en daarom droeg hij een snor en niet de traditionele baard van de orthodoxen."⁵⁸

⁵⁷ C. PAMA, *Prisma van heraldiek & genealogie*, Utrecht, 1990, p. 185.

⁵⁸ ROBERT WALLACE, *L'Avènement de la Russie*, Nederland, 1979, p. 158.

In Antwerpen staat zelfs een standbeeld van Peter de Grote ten gevolge van een leerbezoek dat hij aan de stad bracht.

Henriette Ronner: *Twee katjes in een mand*, tekening op bruin papier, gesign. en gedateerd: 14/1/88. 27,5 x 33,5 cm.

Nr. 130. Schattingsprijs: 80/120.000 Bef of 2975 euro op de veiling van 15/16 januari 1996 van Hotel de Vente Horta, Brussel.

Henriette Ronner (Hollandse school 1821-1909) was een grote liefhebster van katten en schilderde en tekende ze sfeervol en met grote kunde in allerlei formaten en in allerlei stijlen.

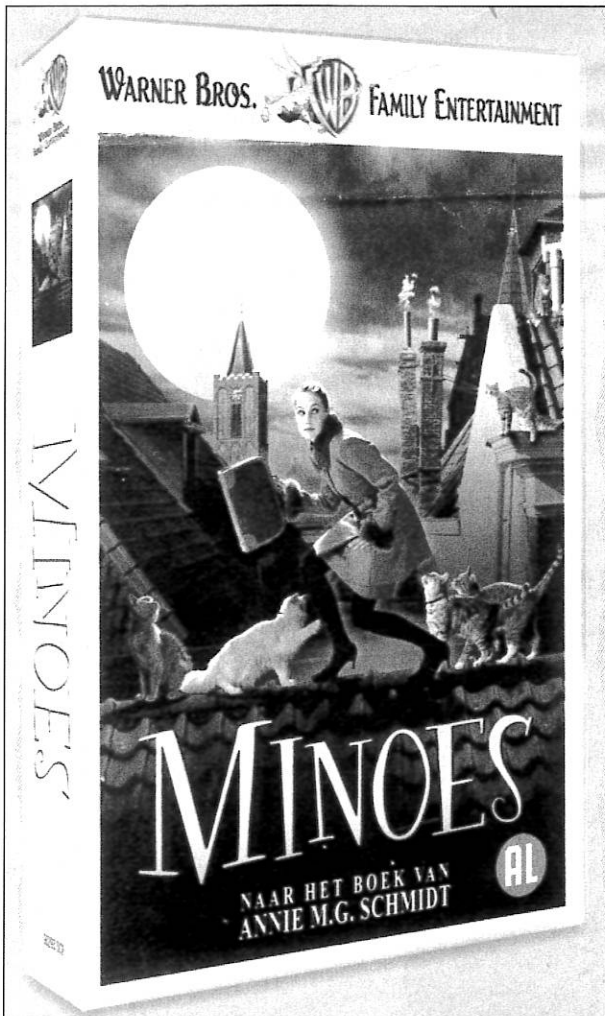
Afb. 13: Katrien Caymax, *Het Verlangen*, ets, prent afgenomen van de affiche van de tentoonstelling in "den heeck Art Gallery", Hingene - Bornem van 12.06 tot 20.07.

Op de affiche geen vermelding van jaartal. Foto: M. Vertommen.

Op een primitieve maar expressieve wijze wordt het *verlangen* hier uitgedrukt in de symbiose van de naakte vrouw en de kat. De behoefte aan tederheid is wederzijds.

- In Metropolis (cinema) Antwerpen liep in de week van 2 tot 7 mei 2002 om 14u15 de jeugdfilm 'Minoes' (86") van Vincent Bal, Warner Bros.

"Minoes is een kat die na het drinken van vergif uit de fabriek verandert in een mooie jonge dame. In haar nieuw lichaam raakt ze bevriend met een journalist, die ze helpt om de corrupte fabriekseigenaar te ontmaskeren. Het is hartverwarmend te zien dat een Nederlandse bioscoopbewerking van een jeugdboek door Annie M.G. Schmidt, en dan nog wel door een Vlaamse regisseur, het kinderfilmgenre nog eens van wat kwaliteit voorziet. Wat Minoes zo opmerkelijk maakt, is de manier waarop Bal weigert om zijn personages, noch de jonge kijkers te betuttelen..."⁵⁹

De videocassette van *Minoes*. Afbeelding uit de reclamefolder van "Blokker", periode 30.09 t/m 9.10.2002. Er verscheen ook een DVD.

- Ook voor GSM wordt het diertje gebruikt bij SMS-afbeeldingen.

KISS ME poesje 507541
Daclogo, WWW.SMSHOUSE.BE
In *TeVeBLAD*, nr. 45, jg. 22, 29.10.02.

- In stripverhalen is de kat ook manifest aanwezig. Wie kent niet de eigenwijze wedervarens van *Garfield*.

Het stripverhaal *Billy the Cat* van Colman en Desberg versijnt in de krant *Metro*.

De bovenstaande prent is de tweede prent van het stripblad dat verscheen op 21.05.03.

© Dupius, 2003, Peral - Fredo - Desberg.

We kunnen hier vaststellen hoe de traditie van sprekende dieren conferato *Reinaert de Vos* wordt voortgezet; maar ook hoe aan het bovenstaande boek *Minoes* wordt ontleend. Maar er is niemand die kan scheppen uit het niets.

- *De Meeuw en de Kat* van Enzo d'Alo.

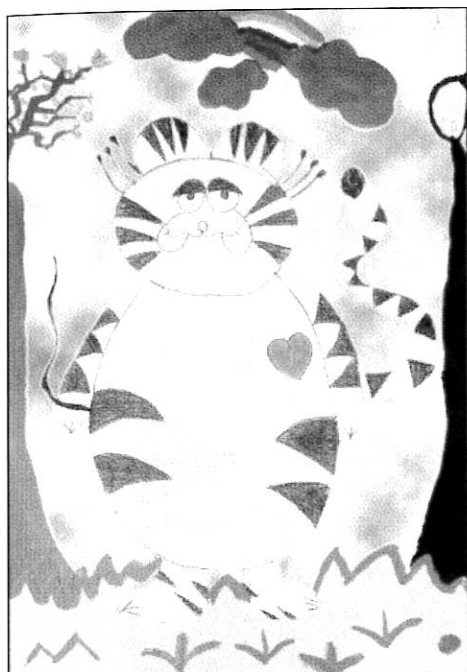
De animatiefilm vertelt het verhaal van het katje Zobra dat aan een stervende meeuw belooft haar kleintjes op te voeden. De meeuw en de kat is een tekenfilm vol tederheid, voor groot en klein.

Productie: CGG Tiger Cinematografica. T.g.v. *Europalia italia* Brussel: 10.10 > 14.12.2003. *Instituto Italiano di Cultura*, Livornostraat 38 - 1000 Brussel
sintesi@online.be

- 'De Stripgidsdagen' 13/14 december 2003 Turnhout

⁵⁹ "ZONE 03", Gratis Stadsmagazine voor Antwerpen, nr. 72 (week 18), 2002, p. 32.

Kindertekening naar Garfield uit de promotiebrochure (p.7) voor de stripdagen van Turnhout.

Als bijtekst:

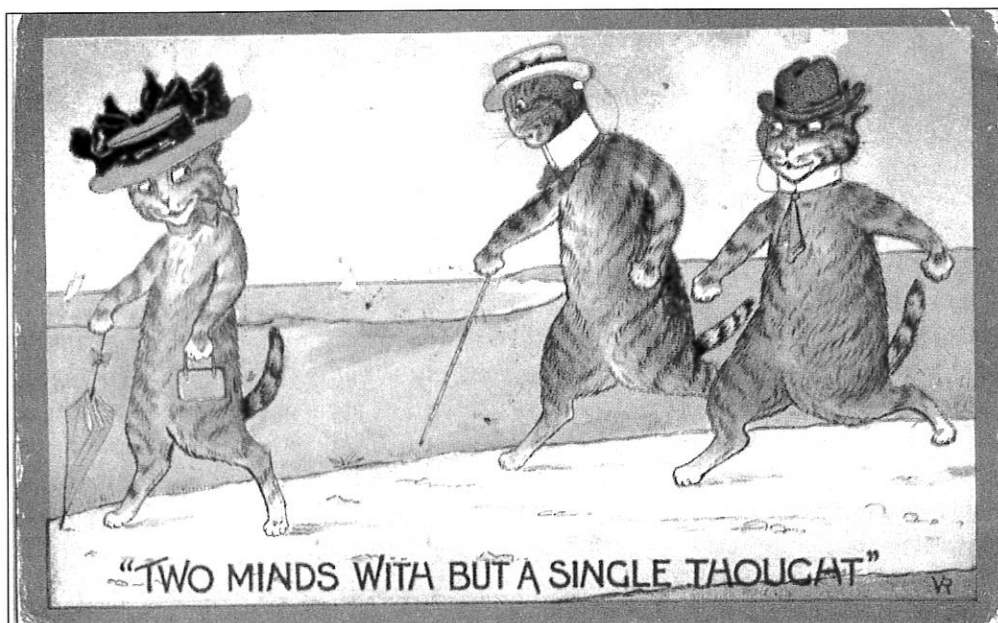
"De poes Garfield van Jim Davis bestaat 25 jaar. Garfield een Chaplin onder de poezen, de kater na het glas teveel, een vriendelijke rakker, een ondeugende maat, ééntje van een ras apart, ééntje uit de duizend, een bron van inspiratie of constipatie, een kat met vele kantjes en blinde hoekjes.

In de jeugdateliers van de Turnhoutse Academie voor Schone Kunsten en filialen van Beerse en Oud-Turnhout binden de kinderen de handschoenen aan, klaar voor een creatieve aanpak van Garfield."

**Poezen zoals Mensen
of Mensen zoals poezen ...**

Postkaart, *Two minds with but single thought*, Oostende, 1913.
Celesque series, London & Tunbridge Wells.

Op de kaart zien we een mooi opgedirkt katje dat achternagezeten wordt door twee 'loopse' katers ergens aan zee. Het kaartje werd uit Oostende verstuurd door Moute op 30 juli 1913 naar Spa aan 'Madam L. Leroux', Hotel Belle Vue.

Harry Vermeir
Clemenceaustraat 271
2860 Sint-Katelijne-Waver

De verering van Nikolaas van Tolentijn (1305 - Jubeljaar 2005) Een vermaarde volksheilige in Vlaanderen

Luc Van Eeckhoudt

Nikolaas van Tolentijn, houten beeld in het pand van het Sint-Stefanusklooster te Gent. Verz. Luc Van Eeckhoudt.

Ter gelegenheid van het zevende eeuwfeest van het overlijden van de heilige Nikolaas van Tolentijn blijven we even stilstaan bij de betekenis van en de volksdevotie tot deze grote Italiaanse heilige uit de 12de eeuw bij ons in Vlaanderen. Hij wordt aanroepen als patroon van de 'gelovige zielen', de overwinnaar van het kwaad, ook als pestpatroon¹, beschermheilige tegen ziekten van het vee en patroon voor de vrede en eenheid tussen de kerken. Hij is de 'Grote Wonderdoener' van de H. Kerk.

2005 is een groot jubeljaar in Italië. De heilige Nikolaas werd naar onze streken mede gebracht door de augustijnen en alhier in hun kloosters, colleges en gebedsplaatsen gepropagandeerd.

Na de Franse Revolutie, toen de kloosters stilaan opnieuw

heropbloeden was de verering tot de H. Nikolaas gewoon blijven doorlopen. De nieuwe heropbloei is eigenlijk maar met WO II stilaan in de vergeethoek geschoven ... en de H. Rita van Cascia is sinds 1927² zowat overal zijn opvolger geworden als populaire volksheilige, aanroepen tegen alle mogelijke gevallen en hopeloze zaken.

In deze bijdrage maken we kennis met en bekijken we van dichterbij de betekenis van deze volksheilige bij ons, zijn iconografie en devotionalia, de belangrijkste plaatsen waar hij nu nog vereerd wordt, de broederschappen en zijn relieken, in het bijzonder de reliek van het heilig bloed van zijn afgesneden armen.³

¹ N. TEEUWEN, De Eredienst van St.-Nikolaas in het Vlaamsche land, in : *Onze-Lieve-Vrouw van Goeden Raad*, jg. 18, 1946, p. 108.

² L. VAN EECKHOUDT, De Ritaverering bij de Paters Augustijnen te Gent, in : *Ons Heem*, 2003, nr. 4, p. 2-14.

³ A. VAN DEN BORN, *H. Nikolaas van Tolentijn*, Gent, 1950, p. 59: De bloedstortende armen.

Acta Sanctorum, September III, p. 676-685.

L'Italia Monumentale. Collectzione di Monografie. La Basilica di Tolentino, Firenze, 1927, p. 12: Capella della SS. Braccia.

We hebben deze bijdrage als volgt geordend:

1. Wie was Nikolaas van Tolentijn (vita)
2. Iconografie van Nikolaas van Tolentijn: hoe wordt hij afgebeeld?
3. Waar wordt hij thans nog vereerd:
  - West-Vlaanderen: Tielt
  - Oost-Vlaanderen: Gent, Zonnegem, De Pinte
  - Namen: Bouge
  - Brussel: Sint-Magdalenakerk
4. Typische volksdevotie
  - a. de Nikolaaskapel te Gent
  - b. het 'Beestenpaterken'
  - c. Broederschappen en processies
  - d. relieken
  - e. drukwerk
    - prentjes
    - bedevaartvaantjes
    - devotieboekjes
    - gebeden, litanieën en novenen
  - f. medailles en penningen
  - g. ex voto's
  - h. de 'Broodjes' van Nikolaas van Tolentijn
5. Besluiten

van Tolentino (1275-1305), waarvan zijn naam 'van Tolentijn' ons is overgeleverd.

Hij overleed te Tolentino op 10 september op zestigjarige leeftijd. Deze verjaardag wordt elk jaar herdacht. Toen hij op zijn sterfbed lag, verschenen hem de Goddelijke Zalmaker, de H. Maagd Maria en de H. Vader Augustinus. Maria deelde hem zijn stervensdag mee.

Reeds tijdens zijn leven was Nikolaas een echte heilige en de diepe kracht van zijn bestaan vond hij in zijn dagelijks gebed. Hij heeft duizenden mensen verder geholpen en gesteund, als een instrument van Gods liefde. Bij zijn heiligverklaring werden meer dan 300 wonderen officieel erkend, terwijl wij nu vaak wachten op één wonder dat de kerk officieel moet erkennen om een zaligverklaring te kunnen afsmeaken. Herlezen we bijvoorbeeld maar zijn bemiddeling bij zijn beste vrienden, de notaris van Tolentino, Meester Berardo en mevrouw Margaretha Appillaterra, die zoveel tegenslagen hadden en zo vaak door zijn tussenkomst op wonderbare wijze werden verhoord.⁶

Het verwondert dan ook niemand dat deze volkse heilige als 'grote voorspreker' door zoveel vrome mensen wordt aanroepen waardoor zijn populariteit alom werd geprezen. Alle facetten van volksdevotie vinden we omheen deze volkse heilige wiens beeld nog in menige kerken staat opgesteld, doch wiens betekenis wij vandaag de dag minder en minder kennen.

1. Wie was Nikolaas van Tolentijn?

In 1946 verscheen het ruim verspreide boek: *Sint-Nikolaas van Tolentino. Een volksheilige in Vlaanderen*⁴, vlot geschreven en goed geïllustreerd. Dit boek van de hand van P. Norbertus Teeuwen, augustijn, verscheen ter gelegenheid van het dubbel eeuwfeest, namelijk het zevende eeuwfeest van zijn geboorte en het vijfde eeuwfeest van zijn plechtige heiligverklaring.

Thans vierden we het zevende eeuwfeest van zijn overlijden: 1305-2005.⁵

Nikolaas werd geboren te Castel Sant'Angelo in 1245 en kreeg de doopnaam Nikolaas mee uit dankbaarheid tot Sint-Nikolaas van Bari op wiens voorspraak zijn ouders toch nog een baby konden krijgen. Op elfjarige leeftijd werd hij reeds ingekleed als augustijn aldaar, studeerde in hun kloosters en werd in 1269 priester gewijd. Uiteindelijk verbleef hij de laatste dertig jaar van zijn leven in het klooster

2. Iconografie van Nikolaas van Tolentijn

Hoe wordt deze heilige afgebeeld? Hoe kunnen wij hem erkennen en wat zijn zijn typische kenmerken?

Het is niet makkelijk zo'n heilige onmiddellijk qua iconografie te typeren. Eerst hebben we een honderdtal afbeeldingen (voorstellingen) van deze heilige bij elkaar gebracht om hieruit een synthese te kunnen maken.

We kunnen stellen dat iconografisch de heilige Nikolaas best als volgt kan omschreven worden: Nikolaas van Tolentijn staat afgebeeld in een zwart augustijns habijt en schouderkap (a) met riem, hangend tot op de grond (b). Hij is een relatief jonge man (c), baardloos (d) en heeft een brede tonsuur (e). Op zijn borst draagt hij de ster (f),

⁴ N. TEEUWEN, *Sint-Nikolaas van Tolentino. Een volksheilige in Vlaanderen*, Gent, 1946.

⁵ In Tolentino (Italië) worden grote feestelijkheden voorbereid. Ook staan er twee nieuwe publicaties op het programma die het belang en de verering van Nikolaas zullen naar voor brengen. 10 september is de verjaardag van zijn overlijden: *Martyrologe Romain*, Doornik, 1959 tw. 10 sept., p. 338 ('le quatrieme jour des ides de septembre ...').

⁶ *Il processo per la Canonizzazione di S. Nicola da Tolentino*, Roma, 1984, XVI testis: Magister Berardus Appillaterra, notarius de Tholentino, p. 166 e.v.

Detail van het houten beeld van Nikolaas van Tolentijn (Gent, kloosterpand): de duivel. Verz. Luc Van Eeckhoudt.

soms houdt hij deze ster vast in zijn hand. Aan zijn voeten (soms in een mandje) liggen kleine ronde broodjes (g) die hij uitdeelt. Hij draagt in zijn handen een kruisbeeld (h) en/of een lelietak (i), soms een boek (j). De duivel ligt geketend aan zijn voeten (k). Vaak is er ook het vagevuur (l) bij afgebeeld.

Bekijken we even deze iconografische elementen van dichter bij.

a. het zwart augustijns habijt

De paters augustijnen (eremijten van Sint-Augustinus) dragen een zwart habijt, een schouderstuk met kap, zwarte kousen en zwarte schoenen. Zij dragen geen pij zoals de benedictijnen, geen toog zoals de cisterciënzers en ook geen scapulier.⁷

b. de riem

Heel typisch voor deze religieuze kledij is de riem die hangt tot aan de grond. Dit is de 'Riem van Troost' die volgens een vrome legende door Maria aan Monica (de moeder van Augustinus) en aan Augustinus werd gegeven.⁸

c-d-e. een jongeman, baardloos en met brede tonsuur

We kennen weinig afbeeldingen waar Nikolaas als een oude monnik voorgesteld is. Hij wordt het meest voorgesteld als een slanke jonge volwassen man.⁹ Opvallend is

dat hij nooit een baard draagt, dit in tegenstelling met vele andere heiligen. Hij draagt steeds een brede tonsuur, die echt geaccentueerd is. Deze tonsuur is als een band omheen zijn bovenhoofd. Dit is de zogezegde 'Petrus'-tonsuur. De tonsuur is het zinnebeeld van de doornkroon van Christus.¹⁰ Opvallend is dat vooral de oudere afbeeldingen hem ouder voorstellen en hem soms met een baard weergeven.

f. de ster

Het meest typische voor deze heilige is de ster die meestal op zijn borst (voorkant van zijn schoudermantel) staat afgebeeld. Soms draagt hij de ster voorzich uit of houdt ze gewoon vast in zijn hand. Deze ster is vaak uitgebeeld als een kinderhoofdje met vlamme stralen. Praktisch alle voorbeelden gaan terug op de voorgevel van de basiliek van Tolentino, waar inderdaad op de voorgevel een reuzegrote ster in het midden van de voorgevel staat afgebeeld.¹¹

Deze ster verwijst naar de visioenen die de heilige mocht ontvangen. We kunnen dit indelen in drie soorten:

- in een visioen zag hij een grote schitterende ster die opging te Castel San Angelo en die op geringe hoogte boven de grond in rechte lijn afkwam op Tolentino. Hier bleef zij staan bij het altaar achter het bidkooor waar hij gewoon was iedere morgen de H. Mis op te dragen en er vele uren van de dag en de nacht door te brengen. Dit

⁷Zie de afbeelding van 'Religieux Ermite de S. Augustin' in: *Histoire des Ordres Monastiques, Religieux et Militaires*, Paris, 1715, t. III, p. 14.

⁸ Onze-Lieve-Vrouw van de Riem van Troost is een typische augustijnse Maria die teruggaat op de legende dat Maria aan Monica en haar zoon Augustinus een centuur (riem) gaf. Hierover bestaat veel gespecialiseerde devotieliteratuur waaronder: *Aflaten vergund aen het Aertsbroederschap van den Riem van O.L. Vrouw van Troost van den H. Vader Augustinus en van de H. Moeder Monica*, Gent, 1843; *Korte beschrijving over den Riem gedragen door de Kloosterlingen zoo mannen en vrouwen van het Orden van den H. Vader Augustinus*, Gent, 1889.

⁹ E. KIRSCHBAUM en W. BRAUNFELS, *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, Herder, Rom, 1976, t.VIII, kol. 59-62; 'Nicolaus von Tolentino'. Soms wordt hij ouder voorgesteld zoals we hem terugvinden op de oudste Vlaamse bidprentjes of op het schilderij van Gaspar de Crayer te Gent in het Sint-Stefanus klooster.

¹⁰ M. NIEUWBARN, *Beknopt Kerkelijk Handwoordenboek*, Tilburg, 1910, tw. tonsuur.

¹¹ *La Basilica di San Nicola a Tolentino. Guida all'arte e alla Storia (centro Studi "Agostino Trapè)*, Tolentino, 1995 p. 43; Facciata della Basilica di S. Nicola.

E. KIRSCHBAUM en W. BRAUNFELS, *o.c.*, t. VIII, kol. 477: Thomas van Aquino: 'd. leuchtende Stern a.d. Brust'.

visioen herhaalde zich verscheidene malen. Deze ster wordt aanzien als het voorteken van zijn heiligheid.

- de ster ging hem vooraf naar het altaar en dit in 't vervolg iedere dag, en zo verschillende jaren.

- op dié plaats werd Nikolaas begraven. Ieder jaar op zijn sterfdag verscheen de wonderbare schitterende ster boven zijn stoffelijk overschot en dit herhaalde zich twintig achtereen volgende jaren.¹²

Verwarren we Nikolaas van Tolentijn niet met Thomas van Aquino die soms ook met een ster op zijn borst wordt afgebeeld.

g. de kleine ronde broodjes

Nikolaas van Tolentijn wordt bijna steeds afgebeeld met de broodjes aan zijn voeten, of broodjes uitdelend. Dit verwijst naar de legende waarin Maria hem verscheen toen hij ziek was en hem beval deze broodjes te eten, waardoor hij plots genezen was. Vandaar de traditie van de broodjes, die gewijd worden op zijn feestdag (10 september) en uitgedeeld worden aan mens en dier om zich te beschermen tegen ziekten. De augustijnen hadden van de paus de bijzondere 'macht' gekregen om deze broodjes te wijden (Bul van 30 september 1622).¹³

h. een kruisbeeld

Soms houdt Nikolaas een kruisbeeld vast: dit is het teken van de overwinning op het kwaad of de vele bekoringen (de duivel). Nikolaas werd letterlijk door de duivel afgetroefd. Zijn verwondingen die hij er aan overhield, zijn bekend.¹⁴ Zie verder onder k) de duivel.

i. de lelietak

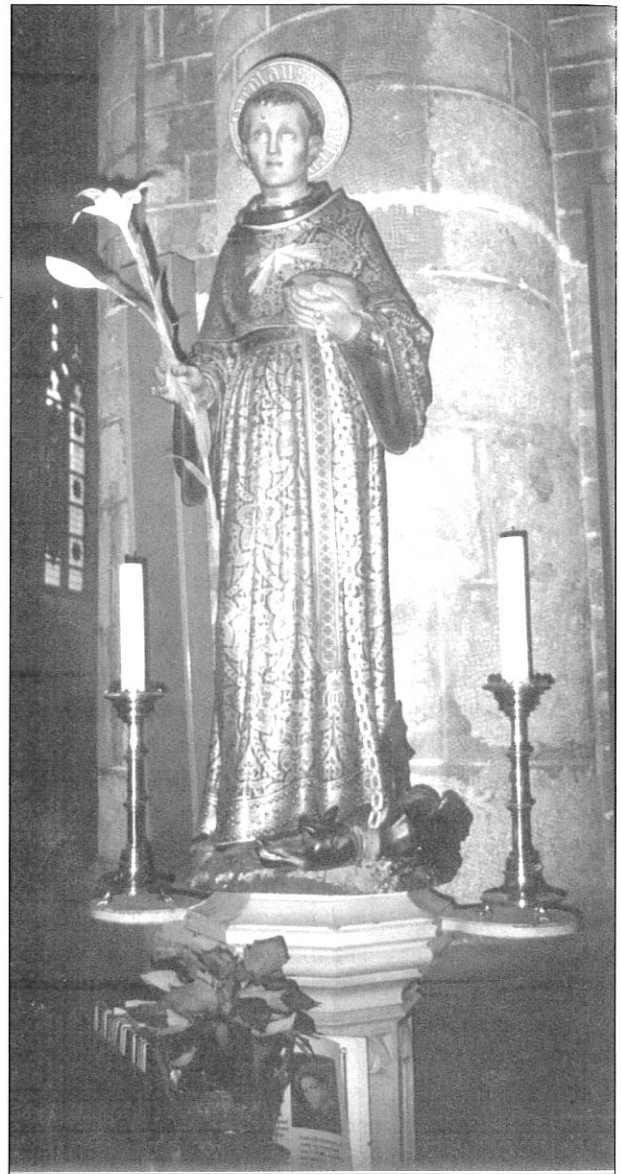
De lelietak is het zinnebeeld van de zuiverheid, deze wordt ook aan Nikolaas toevertrouwd. Dit is eigenlijk een minder typisch teken voor deze heilige. Het is trouwens een attribuut dat voor alle 'zuivere' heiligen geldt.¹⁵

j. een boek

Soms wordt deze heilige afgebeeld met een boek, wat iconografisch eigenlijk voor deze heilige weinig of geen specifieke betekenis heeft, en eerder, net zoals de lelietak, als een algemeen attribuut moet aanzien worden.

k. de duivel

Tijdens zijn leven werd Nikolaas vaak gekweld door de duivel en had hij heel veel last om deze te trotseren. Soms werd hij nachten lang wakker gehouden en verhinderd te bidden tijdens de dag.

Beeld van de H. Nikolaas van Tolentijn in de Sint-Pieterskerk van Tielt (West-Vlaanderen). Verz. Luc Van Eeckhoudt.

Nikolaas bleef de duivel overwinnen. Hij werd een beschermheilige tegen het kwaad. We kennen prachtige afbeeldingen van de duivel die geketend ligt aan zijn voeten en/of vertrapt wordt door Nikolaas. De duivel ligt geketend aan zijn voeten en met een lange ketting houdt Nikolaas hem vast. Merkwaardig zijn die fijne kettingen, vooral op grote beelden. Het komt niet vaak voor dat een beeldhouwer zoveel tijd besteedt of geduld heeft om zo'n lange fijne ketting helemaal uit te beelden.

Een prachtig voorbeeld van de duivel aan de ketting vinden we op het Nikolaasbeeld in de kerk van Tielt¹⁶ en in

¹² A. VAN DEN BORN, o.c., p.40-42.

¹³ *Acta Sanctorum, Sept., III*, Paris en Roma, 1868, p. 650 nr. 23; *bucella panis sanatur*, en p. 730, paragraaf XXX: *Antiqua panes in S. Nicolai honorem benedicendi consuetudo pluribus miraculis, quorum aliquot recensentur; divinitus approbata*; paragraaf XXXI: *Varia alia miracula per panis benedicti usum impetrata*.

¹⁴ A. VAN DEN BORN, o.c., p. 35: IX. De vijand der duivelen (p. 37-38).

¹⁵ J. TIMMERS, *Christelijke Symboliek en Iconografie*, Bossum, 1978, p. 216, nr. 608: "lelie ... symboliseert de onschuld en reinheid."

¹⁶ Beeld van de heilige Nikolaas in de Sint-Pieterskerk Tielt (West-Vl.) in de middenbeuk, links. Weinig devotie er om heen, zelfs geen brandende kaarsen (12 december 2003).

het pand van het Sint-Stefanus klooster te Gent.¹⁷

I. het vagevuur

Soms wordt Nikolaas afgebeeld met naast of onder hem een echt vagevuur met brandende mensen (zielen), die hem smeken om hieruit gered te worden. Dit gaat terug op één van zijn zovele mirakels, waar een broeder hem vroeg voor hem te bidden tijdens de eucharistieviering opdat hij verlost zou worden uit het vagevuur, wat geschiedde. Dit zijn veruit de enigste afbeeldingen waar Nikolaas in priestergewaad staat afgebeeld terwijl hij de mis viert. Vooral Italiaanse prentjes zijn hier sterk in om dit af te beelden. Een prachtig halfverheven beeldhouwwerk van het vagevuur vinden we terug op het houten reliekschrijn te Gent (afkomstig van het klooster van Hasselt).

3. Waar wordt Nikolaas thans nog vereerd of gevierd? De belangrijkste Nikolaasoorden.

a. West-Vlaanderen: Tielt

De Sint-Pieterskerk van Tielt bezit een prachtig Nikolaasbeeld, opgesteld tegen een zuil aan de linkerkant van de middengang. Het is een slanke jonge Nikolaas met de duivel geketend aan zijn voeten. Het hele habijt van de heilige is met goudbrokaat versierd. Dit beeld is zeer fijn gesculpteerd. In zijn ene hand houdt hij een lelietak vast, in de andere hand een brood.

Omheen deze kerk is een ommegang aangebracht met vijf verschillende staties die episodes uit het leven van de heilige verhalen. Het is een halfverheven beeldhouwwerk van de hand van Maurits Van Der Meeren (1934-1935).

Deze staties zijn:

- St.-Nikolaas ontvangt van O.L.Vrouw het wonderbare brood
- St.-Nikolaas geneest een ziek kind met het gewijd brood
- St.-Nikolaas strijdt met de duivel
- St.-Nikolaas zijn tussenkomst voor de zielen van het vagevuur
- St.-Nikolaas op zijn sterfbed met Jezus en Maria (verschijning)¹⁸

De devotionalia die we aldaar nog kunnen vinden, wor-

den aangekocht in de Ritakapel van de augustijnen te Gent.

b. Oost-Vlaanderen: Gent, De Pinte en Zonnegem

-Gent: Sint-Stefanus klooster van de Paters Augustijnen, Academiestraat 1

We treffen we hier op heden nog een zeer gevarieerde Nikolaas-iconografie aan: beelden, schilderijen, glasramen, reliekhouders, relieken, grafiek allerhande en medailles.¹⁹ De belangrijkste zijn:

* beelden:

— houten beeld met Nikolaas als staande figuur, aan zijn voeten de vertrapte duivel (XVIIIde eeuw, afgeloofd, 165 cm. hoog).

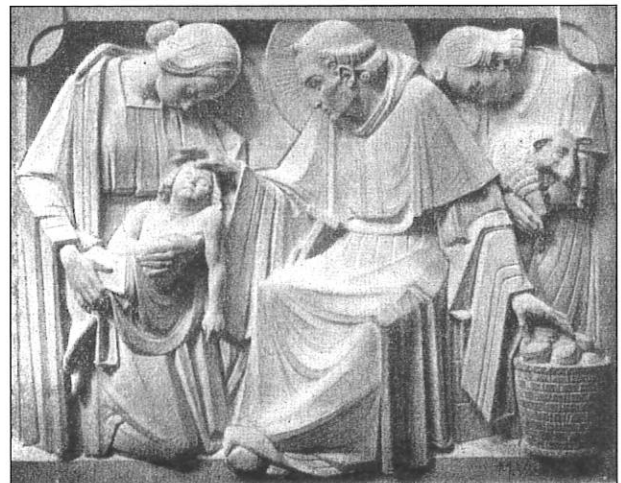
Dit beeld staat thans opgesteld in een hoek van het majestueuze pas gerestaureerde pand. De heilige houdt in zijn rechter hand een verguld boomkruis (met bladeren) vast waarop een gepolychromeerde Christus (rechter arm ontbreekt). Bij het aflogen is men blijkbaar dit kruisbeeld vergeten te behandelen. Zo hebben we er toch nog een bescheiden idee van hoe mooi dit beeld in zijn volle glorie met polychromie wel moet geweest zijn.

— gepolychromeerd plaasteren beeld met Nikolaas als staande figuur, met aan zijn voeten een stapel broodjes. Zegenend gebaar en houdt een lelietak vast.

Dit beeld staat thans opgesteld op een sokkel halfweg de linker beuk in de Sint-Stefanuskerk.

— houten beeldje, gepolychromeerd, op sokkel, aan zijn voeten een mandje met broodjes.

Thans opgesteld in de kleine refter, zijnde de vergaderzaal van het Broederschap van Nikolaas van Tolentijn. Op de sokkel volgende tekst: S. Nicolaus Tollentinas O.P.N. (176 cm. hoog).²⁰

M. VAN DER MEEREN, *Ommegang aan de O.L. Vrouwkerk te Tielt: statie 'Patroon en verlosser der zielen van het vagevuur'.*

¹⁷ Beeld van de heilige Nikolaas in het grote pand van het Sint-Stefanus klooster te Gent. Dit houten beeld werd afgeloofd (behalve het boomkruis dat hij in zijn hand draagt). Gevecht met de duivel: *Acta Sanctorum, Sept., III*, Paris en Roma, 1868, p. 649: Caput III: *Mirabilis Sancti abstinencia et corporis castigatio et miraculosae sanationes: tentationes superatae conflictus cum daemonibus.*

¹⁸ N. TEEUWEN, o.c., p. 90.

¹⁹ *Zeven Eeuwen Augustijnen. Een Kloostergemeenschap schrijft Geschiedenis*, Gent, 1996, p. 155 e.v.: Catalogus.

²⁰ *Ibidem*, p. 176.

* schilderijen:

— Gaspar de Crayer, Nikolaas van Tolentijn celebreert de H. Mis, met onderaan een brooduitdeling. Dit doek hangt thans op het rechter zijaltaar (kant waar eertijds de Nikolaaskapel was) (346 x 243 cm.).²¹

— Romain Malfiet, De H. Nikolaas zegent een kindje en deelt broodjes uit; op de achtergrond zien we het Sint-Stefanus klooster en de twee huizen aan de Augustijnenkaai (secretariaat van Moeder van Goede Raad), alsook de schotel met de twee 'levend geworden patrijzen', het vee in de weide en onderaan een koppel schapen met een lammetje. Dit werkje is geschilderd op een plaat en onderaan getekend: Rom Malfiet.

Thans hangt dit werk in het calefactorium (52 x 65 cm.).²² De huidige prentjes die nog verspreid worden geven deze afbeelding van Nikolaas weer.

— klein schilderij: (50 x 35 cm.) met portret van deze heilige (begin 17de eeuw).²³

* relieken en reliekschrijnen

Thans treffen we hier nog drie merkwaardige reliekhouders aan.

— de bloedrelikwie gevat in een zilveren reliekhouders en die heden nog gebruikt wordt bij de verering van de heilige (zilver, rond, met handvat, diameter: 6,3 cm.)

Metalen reliekschrijn van Nikolaas van Tolentijn (Sint-Stefanus klooster, Gent - sacristie). Verz. Luc Van Eeckhoudt.

— metalen schrijn in de sacristie (metaal en zilver) met centraal een opening om de relikwie in te plaatsen (hoog: 77 cm., voetstuk 42 cm. breed). Bovenaan in guirlande de volgende tekst: "SANG. S. NICOLAI. TOL"

— het reliekschrijn van Hasselt, hout, XVIIIde eeuw (waarover verder).

P. Alipius Van Den Born OSA meldt in zijn boekje ook nog volgende plaatsen waar bloedreliken aanwezig zijn: Tiel, Sint-Pieterskerk; Antwerpen, Sint-Augustinuskerk en Roeselare, Onze-Lieve-Vrouwkerk.²⁴

* glasramen

— in de brede pandgang, aan de zuidkant, hebben we een klein glasraam, voorstellend de H. Nikolaas in borstbeeld met boek en lelie in de hand. Het werd in 2003 gerestaureerd. Het versierde centrale deel van het grote glasraam meet 104 x 93,5 cm., waarvan de ovale medaillon met de voorstelling van de heilige 54,3 x 40,8 cm. meet. Op het open boek in zijn linker hand lezen we "Praecepta ideo in ...".

— in de vroegere Nikolaaskapel hebben we twee glasramen, waarvan het linker de heilige voorstelt die broodjes uitdeelt aan de zieken met volgende tekst: "Al wie lijdt vraagt zijn brood". Dit raam werd geschonken door de echtlieden "Uxores A. JANSSENS DE SUTTER d.d. 1951";

Houten reliekschrijn van Nikolaas van Tolentijn, afkomstig uit het augustijner klooster te Hasselt, thans in het Sint-Stefanus klooster te Gent. Verz. Luc Van Eeckhoudt.

²¹ H. Vlieghe, *Gaspar de Crayer, sa vie et ses oeuvres*, Brussel, 1972, t. I p. 188, A. 141 en t. II afb. 136;

Zeven Eeuwen Augustijnen. Een Kloostergemeenschap schrijft Geschiedenis, Gent, 1996, p. 182, nr. 115.

²² Romain Malfiet is een Gentenaar die in opdracht van de paters augustijnen dit schilderij heeft gemaakt. De bootjes die er op voorkomen zijn de bootjes die op de Lieve (achterkant van het klooster) varen.

²³ N. Teeuwen, *o.c.*, p. 140.

²⁴ A. Van Den Born, *o.c.*, p. 35, 82 en 87.

het andere glasraam toont ons Nikolaas die vanuit een wolk verschijnt en zegent "*H. Nikolaas zegen onze boeren*". Het werd geschonken door de echtlieden "*Uxores L. DIRICK-VAN DEN HENDE D.D. 1951*". Beide glasramen zijn even groot (181 x 80 cm.). In het ijzerwerk van de hekkens zijn de initialen S.N. opgenomen alsook verschillende sterren op de kruispunten van het smeedwerk.

De Broederschap van de heilige Nikolaas van Tolentijn werd alhier opgericht op 30 maart 1647 door Mgr. Triest, bisschop van Gent. De pausen verleenden hieraan talrijke aflaten. In 1973 betaalde men als lidgeld per familie 150 frank.²⁵ De Broederschap verspreidde ook zeer mooie kleurprenten met de afbeelding van de heilige, waarop volgende tekst: "*De Broederschap van de H. Nikolaas van Tolentijn maakt deelachtig aan de wekelijkse H. Mis en schenkt de blijvende Huiszegen aan de Familie*" (22,7 x 31 cm).

In het Rita-winkeltje naast de kerk kunnen we heden nog drie verschillende medailles, twee prentjes, een boekje, alsook de broodjes aanschaffen.

Toen de ommeegang nog bestond werd er jaarlijks een plakbrief uitgegeven met het volledige programma van deze 'Plechtige Processie van de H. Nikolaas van Tolentijn'.

- Parochiekerk van De Pinte (Gent)

Deze parochie heeft als patroon de Heilige Nikolaas van Tolentijn. Dit is wel de enigste keer dat Nikolaas van Tolentijn als patroon van een kerk in Vlaanderen optreedt. De devotie tot deze grote heilige is hier quasi volledig uitgedoofd. Een relik met een druppel van het bloed uit de afgesneden armen van de heilige wordt hier nog bewaard. In de kerk zien we nog een plaasteren beeld en een groot gerestaureerd schilderij met de voorstelling van deze heilige.

Er is geen processie of ommeegang, geen uitdeling van de kleine ronde broodjes. We kunnen er geen prentjes, medailles, kaarsen of boekjes over bekomen.²⁶

- Zonnegem bij Aalst

Aan de buitenkant van de gevel van de Sint-Stefanuskerk werden o.a. zes staties aangebracht die het leven van Nikolaas uitbeelden. Het zijn kleurrijke keramiektegels uit het atelier Van De Weghe te Beernem.

Zij stellen episodien uit het leven van de heilige voor (afmetingen: 27 x 33 cm.).

Deze staties zijn:

- H. Nikolaas van Tolentijn, Bid voor ons
- H. Nikolaas, genees onze zieken
- H. Nikolaas, bescherm onze dieren

- H. Nikolaas, sta ons bij in de doodstrijd
- H. Nikolaas, strek ons in bekoring
- H. Nikolaas, verlos de zielen uit het Vagevuur

Er zijn ook nog twee bloedrelikwieën die in de sacristie bewaard worden.

In de kerk hangt ook nog een schilderij die de heilige voorstelt (1860). Dit kunstwerk werd geschonken door Ildefons Stocquart. Verder kennen we aldaar in het dorp nog enkele kleine kapelletjes waarin een beeldje staat van deze heilige.

In de processie (een ruitersprocessie sinds 1955) wordt een beeld van deze heilige rondgedragen in het dorp.²⁷ Dit is een eiken beeld gesculpteerd door Albert Dhave uit Eeklo (1955).

Verder waren er ook nog vier verschillende prentjes aan te schaffen:

- Gebeden bij het gebruiken van het St.-Nikolaasbrood (1911). Drukkerij gebr. Janssen, Nijmegen.
- Gebeden ... idem (1952) met aan de voorzijde een afbeelding van Nikolaas (in borstbeeld).
- vouwprentje met afbeelding van hoger gemeld schilderij van Nikolaas voor het klooster te Gent (met verschillende gebeden). Uitgave: PP Augustijnen Gent.
- een vouwprentje: Geestelijke oefeningen ter eer van den H. Nikolaas van Tolentijn vereerd een aanroepen in de Kerk van Zonnegem als bijzondere patroon en beschermer tegen pest en andere besmettelijke ziekten en kwalen van mensen en van dieren (1919). Vier pagina's tekst, geen afbeelding.²⁸ We troffen er ook een bedevaartvaantje aan (zie verder) en een zijden processievlag van de Confrerie van de H. Nikolaas (1955).

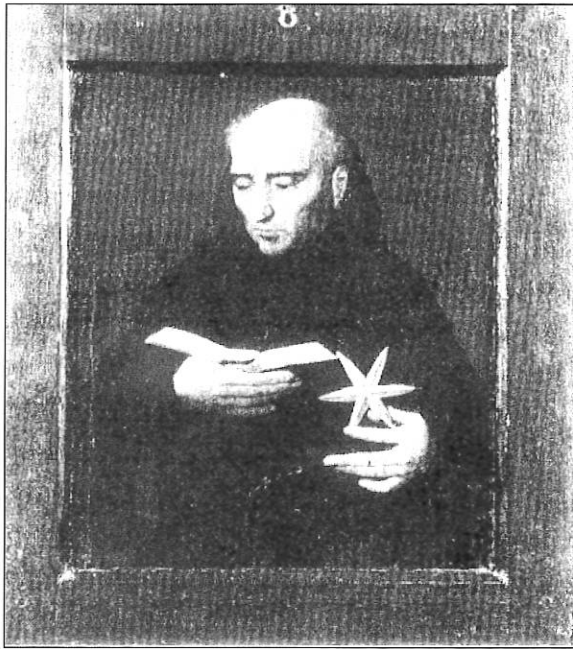
Zilveren relikhouder (relikwie van H. Nikolaas van Tolentijn - bloed uit zijn afgesneden armen); Gent, Sint-Stefanus klooster. Verz. Luc Van Eeckhoudt.

²⁵ *Moeder van Goede Raad en H. Rita*, Gent, sept.-okt. 1973, p. 26.

²⁶ De Pinte: deze inlichtingen werden mij welwillend bezorgd door Eerw. Heer pastoor Goossens van de Nikolaas van Tolentijnparochie.

²⁷ G. DE SMET, *Geschiedenis van Zonnegem*, Zonnegem, 1970, p. 64-67; *De Beiaard*, 10 sept. 1994 afl. 13 en 16 sept. 1995 afl. 7.

²⁸ Mijn heel bijzondere dank aan de heemkundige Julien De Vuyst uit Mere die mij deze documentatie bezorgde.

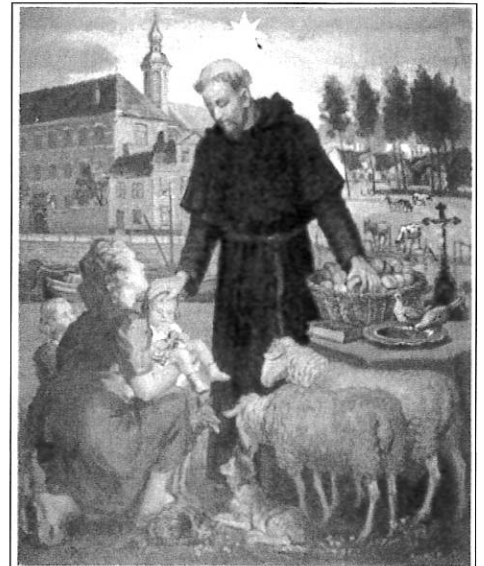
P. POURBUS, *Olie op hout: Nikolaas van Tolentijn* (hier staat Nikolaas als een oudere man op afgebeeld).

De kleine ronde broodjes worden nog steeds gebakken en uitgedeeld. Het bijzondere hiervan is dat deze kleine ronde, ongedesemde broodjes gebakken worden met meel of bloem dat door de boeren zelf geofferd wordt in zakjes op de communiebank. Op het feest van St.-Nikolaas (10 september) komen de boeren de relikwie van de heilige vereren en krijgen gewijde broodjes mee.²⁹ Opmerkelijk is hier wel dat hier broodjes gewijd worden zonder de augustijnen!

Jaarlijks werd een plakbrief verspreid (affiche) met het volledige programma van deze begankenis.

c. Namen: Bouge

Het klooster van de augustijnen te Bouge, alsook de kerk, zijn toegewijd aan de heilige Nikolaas van Tolentijn.³⁰ De versierde gevelsteen is eveneens een kunstwerk van Maurits Van Der Meeren (1935) zoals de half verheven beeldhouwwerken van de ommeegang van de Sint-Pieterskerk te Tielt. Het stelt de Heilige Nikolaas voor die broodjes uitdeelt aan de zieke mensen. In de kerk staat nog een groot plaasteren beeld. Er wordt ook een bloedrelikwie bewaard in een metalen omhulsel voor de vereering. Jaarlijks worden nog meer dan 1000 broodjes verkocht. We kunnen er nog twee verschillende kleine medailles en een prentje uit Tolentino aanschaffen. Deze medailles worden verspreid door het huis van de Vliet te Sint-Agatha-Berchem. Tot en met WO II was er nog veel begankenis, vooral van de boeren die zieke dieren had-

H. Nikolaas van Tolentijn

Pinxit R. Malfliet

ROMAIN MALFLIET, *Nikolaas van Tolentijn, de wonderdoener* (Gent, Sint-Stefanus klooster).

den. Thans heeft de Heilige Rita van Cascia deze heilige quasi volledig vervangen.

d. Brussel, Sint-Magdalenerkerk

In het hartje van Brussel, dicht bij de Grote Markt, staat het Magdalenerkerkje met Ritakapel. Deze wordt bediend door de paters assumptionisten. Zij kennen aldaar ook een Nikolaasverering. Het boekje van J. Flosty werd op grote oplage verspreid.³¹

Verder vinden we nog afbeeldingen van de H. Nikolaas in de kerken die eertijds bediend werden door de paters Augustijnen, zoals De Haan, Heverlee, Kontich, Marchienne-au-Pont, Roeselare, doch heden is aldaar weinig of geen Nikolaasdevotie meer gekend.

In Diest kennen we nog een goed bewaard geheel als augustijnenklooster, met meerdere Nikolaas-iconografie voornamelijk in de kerk. Dit klooster is thans bewoond door de Kruisheren (OSC).³²

²⁹ G. DE SMET, *o.c.*, p. 66i.

³⁰ Bouge: dank aan P. Justinus Populier OSA voor zijn gedetailleerde uitleg.

³¹ J. FLOSTY, *La Vie prodieuse de Saint-Nicolas de Tolentin. Le saint des Miracles*, Bruxelles, 1941.

³² N. TEEUWEN, *o.c.*, p. 108-115.

ZONNEGEM (Burst)

Jaarlijkse Grote

BEGANKENIS

NAAR DE

H. NIKOLAAS van TOLENTIJN

sedert onheuglijke tijden vereerd tegen plaag en sterfte onder de dieren in de parochiekerk te ZONNEGEM

van 10 tot 18 September 1955.

ZATERDAG 10 September : Feest H. Nikolaas van Tolentijn

- 6.45 u. Plechtige Wijding der Niklaas-BROODJES.
 7 u. H. Mis ter ere H. Niklaas van Tolentijn.
 9 u. Plechtige Hoogmis ter ere H. Nikolaas van Tolentijn.
 Na de Diensten uitdeling der Niklaasbroodjes en Zegen met zijn Relikwiën.
 2 u. Vespers en Lof.

Zondag 11 September

- H.H. Missen om 7 en 9 u. waaronder sermoen door Eerw. Pater Henricus Zwart, Augustijn van Gent.
 3 u. Plechtige Vespers en Lof.
 Tussen Vespers en Lof: WIJDING der 6 NIEUWE KAPELLEKENS, rond de parochiekerk opgehangen en EERSTE KAPELLEKENSOMMEGANG. - Daarna in de kerk WIJDING van het NIEUWE EIKEN BEELD van de H. Nikolaas van Tolentijn en de Nieuwe zijden VLAG met GELEGENHEIDSSERMOEN door Zeer Eerwaarde Heer De Maeyer, pastoor-deken van Herzele.

Maandag 12 September

- 8 u. Jaargetijde voor de overleden leden van de Confrerie.
 Van Dinsdag 13 tot Zaterdag 17 September : elke dag H. Mis om 7 uur ter ere van de H. Nikolaas van Tolentijn.

Zondag 18 September

- H.H. Missen om 7 en 9 uur.
 3 u. Lof in de kerk.
 3.30 u. RUITERSOMMEGANG (te volgen weg : Dorpstraat, Heet, Hul, Høeksken, Steenberg, tot aan de kerk (driemaal rond de kerk).
 5 u. Uitloting der prijzen aan het Gemeentehuis.

GEDURENDE GANS DE NOVEEN EN OOK GEDURENDE GANS HET JAAR KAN MEN IN DE SAKRISTIE ZICH LATEN ZEGENEN MET DE RELIKWIEN VAN DE H. NIKOLAAS VAN TOLENTIJN, KAN MEN DAAR NIKOLAAS-BROODJES BEKOMEN, KAN MEN ZICH LATEN INSCRIFVEN IN DE KONFRERIE VAN DE HEILIGE EN ALLE GODVRUCHTIGE VOORWERPEN BEKOMEN, AAN ZIJN EREDIENST VERBONDEN.

4. Typische volksdevotie

De Nikolaasdevotie is heden in belangrijke mate afgenomen. Het belangrijkste oord blijft nog steeds het St.-Stefanus klooster te Gent, alhoewel de devotie aldaar ook ver verwaterd is. We kennen nog een redelijke verkoop van Nikolaasbroodjes (vier dozen per jaar), doch medailles en prentjes worden bijna niet meer, verspreid. Ook kennen we thans geen bedelbroeders meer die een grote ronde houden in het Vlaamse land en van pachthof tot pachthof gaan.

Toch is het interessant bij het moederhuis van Nikolaas in Vlaanderen te Gent even stil te blijven staan en na te gaan wat we er nog over Nikolaas terugvinden.

a. de Nikolaaskapel

In het Stefanusklooster te Gent kenden we vroeger de Nikolaaskapel, naast de barokke sacristie, aan de rechterkant van de kerk, waar het prachtige schilderij van Gaspar de Crayer hangt dat de H. Nikolaas van Tolentijn voorstelt terwijl hij de H. Mis celebreert. Deze kapel had een eigen altaar, twee moderne glasramen met uitbeelding van het leven van Nikolaas, de relieken enz.

Deze kapel werd opgeheven en heringericht als kleedkamer naast de sacristie. Enkel de glasramen herinneren ons nog aan deze devotie, alsook het smeedijzeren hekken (verbinding naar de Rita-winkel) waarin de initialen van Nikolaas en zijn sterren zijn weergegeven.

b. het 'Beestenpaterken'

De augustijnen zijn gekend als bedelorde. Tot de jaren zestig ging Broeder Jérôme³³ alle pachthoven bezoeken op bedelronde. Hij had prentjes en broodjes bij van Nikolaas. In de volksmond kreeg deze pater (broeder) de naam 'Beestenpaterken'.³⁴ De laatste bedelbroeder was Broeder Jozef, die thans het Rita-centrum beheert.³⁵

c. Broedersschappen en processies.

Een van de meest prestigieuze broedersschappen uit het Gentse was eertijds het Broederschap van Nikolaas van Tolentijn waarin een selectie van de katholieke Gentse adel zetelde (dertien personen), samen met de augustijnen en die vergaderden in de prachtige zaal 'Nikolaas van Tolentijn', thans de kleine refter in het klooster. Na 1857 stond het broederschap open voor iedereen.³⁶

Jaarlijks ging in Gent, omheen het klooster, een processie uit ter ere van Sint-Nikolaas. Aan de Augustijnenkaai

werd deze bedetocht afgesloten met een eucharistieviering en zegening.

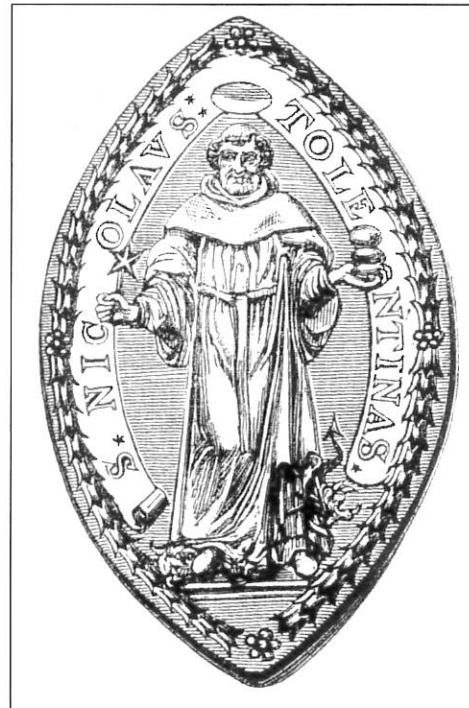
Voor deze processie werden plakbrieven gedrukt. In deze processie stapten enkele tientallen mensen, gekleed in prachtige gewaden, die het leven van Nikolaas van Tolentijn uitbeeldden. De laatste processie trok uit in 1972. In het tijdschrift *Onze-Lieve-Vrouw van Goede Raad* vinden we elk jaar de publiciteit voor deze bedetocht terug. Verder kenden we nog de processie met de 'pestkaars'³⁷, die te Gent werd ingesteld sinds de vermaarde pestepidemieën. Deze processie is de laatste keer uitgegaan in 1972.

d. reliekwieën

Zoals hoger gemeld kennen we aldaar nog twee grote reliekschrijnen en een bloedrelikwie.

* metalen reliekschrijn, thans opgesteld in de sacristie; hout, zilver en verguld.

Onderaan treffen we een wapenschild aan, een tiara en op de grote stralenkrans een wimpel met volgende tekst: "SANG. S. NICOLAE - TOL." alsook vier wolkjes met gevleugelde engelkopjes (afmetingen: h. 77 cm., voetstuk 42 cm. breed, stralenkrans 39,8 cm. diameter).

Zegel van de Broederschap van Nikolaas van Tolentijn te Gent (XVIIde eeuw). Verz. Luc Van Eeckhoudt.

³³ De gekende bedelbroeder Broeder Jérôme Boermans OSA (1908-1984) was een Nederlander, geboortig van Venlo. Met zijn fiets reed hij heel Vlaanderen rond

³⁴ N. TEEUWEN, *o.c.*, p. 71.

³⁵ L. VAN EECKHOUDT, *o.c.*, p. 10 en p. 113.

³⁶ N. TEEUWEN, *o.c.*, p. 57: De vergaderzaal van de broederschap van St. Nikolaas.

B. SAS, *Augustijnen op de PASTORIJ. De augustijnerparochie Sint-Stefanus te Gent van 1803 tot 1914*, Heverlee, 1997, p. 237.

³⁷ N. TEEUWEN, *o.c.*, p. 70.

* houten reliekschrijn

Deze prachtige barokke reliekhouders (zie afb. op p. 22) is afkomstig uit het opgeheven klooster van de augustijnen te Hasselt.³⁸ Dit schrijn werd volledig verwoest bij het bombardement op 3 november 1944 te Hasselt door een vliegende bom. Het bevond zich toen in de hoofdkerk (kathedraal). De brokstukken van het schrijn werden aan de augustijnen te Gent geschonken, die het deskundig lieten restaureren. Het is een prachtig gesculpteerd, halfverheven beeldhouwwerk met centraal een medaillon met de afbeelding van Nikolaas waarrond een guirlande van al zijn attributen. Onder deze medaillon een venstertje waarachter de relieken van Nikolaas zijn opgesteld. Dit houten schrijn werd gepolychromeerd en verguld.

De attributen omheen deze medaillon uitgebeeld, vertellen ons eigenlijk heel het leven van deze grote Italiaanse heilige. Het is dezelfde opstelling als de marmeren compositie in de Sint-Augustinuskerk te Antwerpen van de hand van Hendrik Verbruggen.³⁹ Dit staat opgesteld boven de ingangdeur van de sacristie. Het Gentse schrijn heeft nog een prachtig supplement, namelijk een voetstuk, uitbeeldend het vagevuur waarin we zeven personen zien 'branden' zowel mannen als vrouwen.

Deze reliekhouders staat opgesteld op een grote driehoekige eiken sokkel, met sierlijke plantmotieven verrijkt en met middenin een uitgespaarde medaillon de initialen S.N.T. (in elkaar verstrengeld). (afmetingen: 122 x 72 cm.).

* bloedrelikwie

Deze wordt thans nog gebruikt voor de verering en bevat bloed afkomstig uit de 'bloedende voorarmen' van de heilige. We kennen deze droeve geschiedenis toen de Duitse broeder Theodorus in 1345 de twee voorarmen van het lichaam (relikwie) afsneed om ze mee te nemen. En toen gebeurde het wonder: het bloed stroomde overvloedig uit beide voorarmen over heel de vloer. Dit bloeden herhaalde zich menigmaal in de daarop volgende jaren.⁴⁰ De toenmalige prior van de augustijnen had vervolgens het lichaam van de heilige verstopt om verder vandalisme te voorkomen. Het is pas in 1926 dat dit werd teruggevonden en met de armen herenigd. Dit is bijna 600 jaar later. Bloedrelikwieën werden bewaard in het Sint-Stefanus klooster te Gent, de Sint-Pieterskerk te Tielt, de Sint-Augustinuskerk te Antwerpen, de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Roeselare, ...⁴¹

De twee reliekkarmen van Nikolaas van Tolentijn (edel-smeedwerk-Tolentino, XV- XVIIde eeuw). Verz. Luc Van Eeckhoudt.

Houten gepolychromeerd beeld van Nikolaas van Tolentijn op sokkel (Gent, klooster Sint-Stefanus - kleine refter). Verz. Luc Van Eeckhoudt.

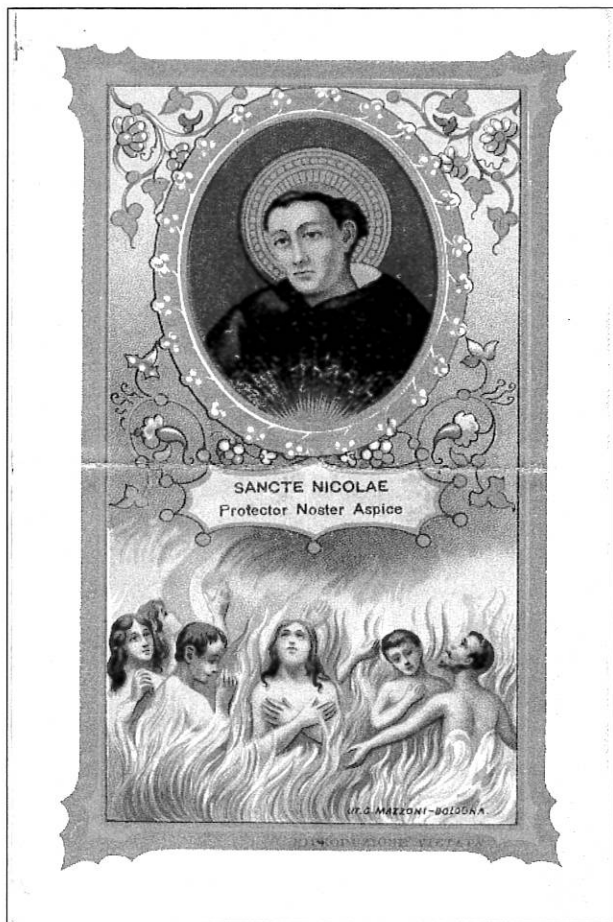

³⁸ E. HOUTMAN, *Het Augustijner klooster te Hasselt*, Hasselt, 1981, p. 51.

³⁹ De beeldhouwwerken van Hendrik Verbruggen, een gekend Antwerps beeldhouwer, staan vermeld in N. TEEUWEN, *o.c.*, p. 38: het portaal, de preekstoel met het statige beeld van St.-Augustinus onder de kuip, het hoogaltaar en ander beeldhouwwerk.

⁴⁰ A. VAN DEN BORN, *o.c.*, p. 35, p. 60-62.

⁴¹ *Ibidem*, p. 35, p.61-62, p.82 en p. 87.

Bidprentje: 'Sancte Nicolae Protector Noster Aspice' (Bologna, ca. 1900). Verz. Luc Van Eeckhoudt.

Koperen drukplaat voor bidprentje van Nikolaas van Tolentijn voor het beeld van O.-L.-Vrouw van Regula, altaar in de Brugse augustijnenkerk. Brugge, (O.L.V. ter Potterie, inv.OTP.1053-XI). Verz. Luc Van Eeckhoudt.

e. Bijzondere drukwerken

- de Nikolaasprentjes

Uit een vijftigtal verschillende prentjes die we bij elkaar mochten brengen, konden we voornamelijk acht verschillende typen onderscheiden. Deze zijn:

1. Nikolaas als augustijn afgebeeld met kruisbeeld (3 oude prentjes, o.a. van Th. Van Merlen)
2. Nikolaas in borstbeeld met aureool en ster (zon)
3. Nikolaas met het vagevuur (Broederschap van de Goede Dood)
4. Nikolaas met de dieren
5. Nikolaas met de broodjes (kindje dat broodje ontvangt, engeltje met broodjes)
6. Nikolaas met de duivel aan zijn voeten
7. Nikolaas in priestergewaad en/of de H. Mis opdragend⁴²
8. Nikolaas voluit afgebeeld met lelie en boek.

De meeste prentjes komen uit Italië (Tolentino). In ons land werden maar enkele typen van prentjes uitgegeven.

- bedevaartvaantjes⁴³

We kennen in Vlaanderen vijf verschillende driehoekige bedevaartvaantjes die in de loop der tijden zijn uitgegeven. Deze zijn:

* Tielt, 1730, anoniem

1. originele koperplaat gestoken in 1730 (185 x 325 mm.)
2. kopie van recentere datum

Voorstellend: een engel komt uit de hemel (stralenkrans) en houdt een ster vast die de weg toont. Links de torens van Tielt en vooraan een hele reeks dieren (paard, rund, geit, schaap) en enkele personen.

* Zonnegem, 1952, getekend door Guillaume Michiels⁴⁴

3. gedrukt vaantje uitgegeven te Zonnegem in 1952 (150 x 255 mm.)

Voorstellend: links de heilige die een broodje aan een melkkoe geeft. Achter hem een mand vol met broodjes.

⁴² P. SCHOofs, *Vie de St. Nicolas de Tolentin avec des réflexions morales et des prières pour la Messe*, Anvers, 1955: naast de titelpagina een oude steendruk.

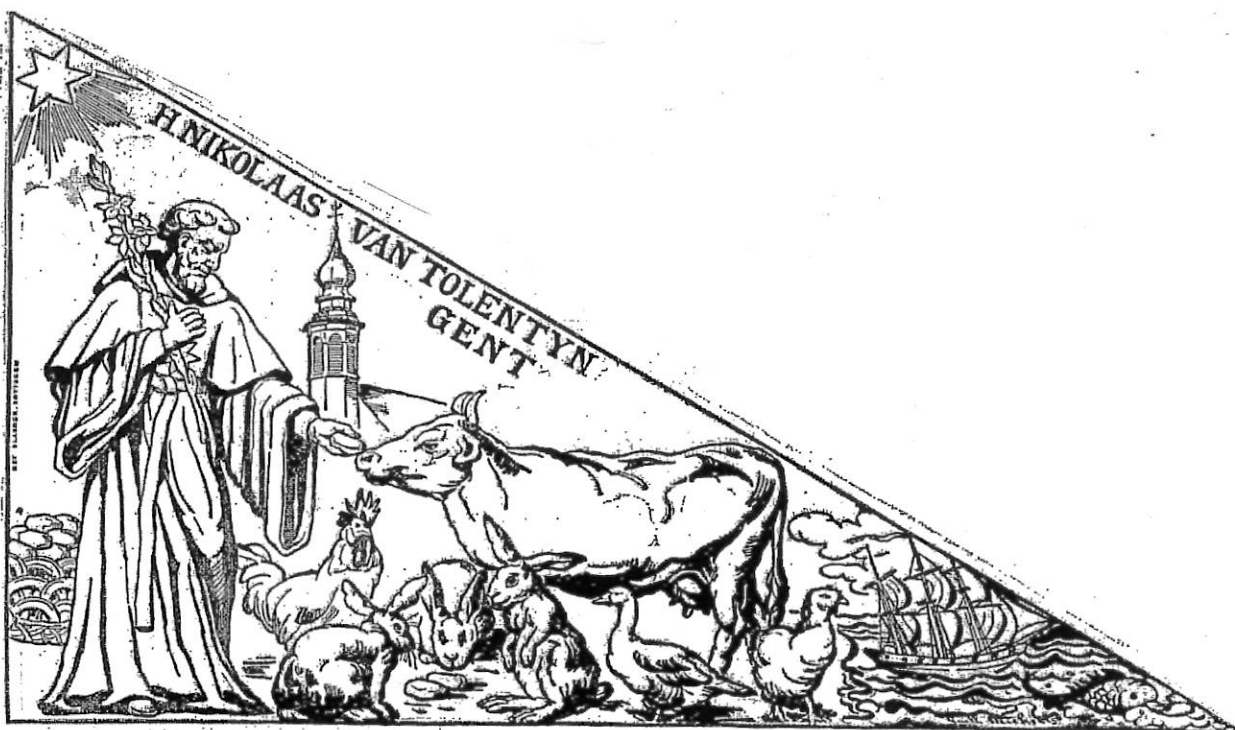
⁴³ N. TEEUWEN, o.c., p. 89-90.

E. VAN HEURCK, *Les Drapelets de pèlerinage en Belgique et dans les pays voisin*, Anvers, 1922, p. 425-431.

R. VAN DER LINDEN, *Bedevoertvaantjes. Volksdevotie rond 200 heiligen op 1000 vaantjes*, Brugge, 1986, p. 226-227: N4 Gent, N5 Tielt (1730), N6: namaak van de plaat; N7: Zonnegem.

D. PESCH, *Wallfahrtsfänchen. Religiöse Druckgrafik. Bestandskatalog*, Köln, 1983, p. 322 m, B 837: het vaantje van Tielt.

⁴⁴ W. GIRALDO, Guillaume MICHIELS, Kunstschilder en Verzamelaar-tekenaar van bedevaartvaantjes, in: *Volkskunde*, s.l., jg. 56, 1955, p. 45-46.

Gedenkens van de Bedevaart naar de kerk der E.E. P.P. Augustijnen te Gent.

G. MICHIELS, *Bedevaartvaantje*, Gent, 1951.

De heilige draagt in zijn linker hand een lelietak. Op de achtergrond herkennen we de kerktoeren van Zonnegem en vooraan een hele reeks dieren waaronder een melkoe, een haan, konijnen, een gans, een kip, een schaap en een kalkoen.

* Gent, 1952, eveneens getekend door Guillaume Michiels⁴⁵ (150 x 255 mm)

4. zelfde vaantje als dat van Zonnegem met volgende varianten:

Het woord Zonnegem werd vervangen door Gent. De kerktoeren werd vervangen door het torentje van de Sint-Stefanuskerk te Gent en in de punt van het vaantje is de kalkoen vervangen door een bootje varende op het water (de Lieve) en enkele vissen.

Dit vaantje is een volledige hertekening van het vaantje van Zonnegem.

* Gent, 2004, getekend door Sigrid Joosen⁴⁶

5. Mevrouw Joosen is een talentvolle tekenares uit Tildonk, die gekend is voor het tekenen van haar dieren (zeer anatomisch weergegeven, een echte fotografische perfectie). Aan de hand van het iconografisch materiaal heeft zij dit vaantje volledig uitgewerkt op voorschets van ondergetekende.

Voorstellend: de heilige Nikolaas, augustijn in habijt met ster, de broodjes en allerlei dieren alsook de kerktoeren van Sint-Stefanus Gent en de bijhorende teksten.

- devotieboekjes

De belangrijkste kleine devotieboekjes die menigmaal herdrukt werden, zijn:

VAN DEN BORN ALIPIUS, *H. Nikolaas van Tolentijn* (Gent, 1950): nieuwe druk, 18de duizendtal!

Het gewijd Brood van den H. Nikolaas van Tolentijn, Gent, 1937, (Augustijner kloosterling).⁴⁷

Hierin werden ook de verschillende gebeden opgenomen. Soms werd een bepaald gebed op een prentje afgedrukt.

- gebeden, litanieën en novenen

De gebeden worden verdeeld in een tiental hoofdstukken. Deze zijn:

1. In alle ziekten en zielsmarten
2. In alle nood
3. Voor de gehuwde vrouw, om een kindje te bekommen
4. Voor een vrouw in een gezegende toestand (=zwanger)
5. Van ouders voor hun kinderen
6. Van kinderen voor hun ouders
7. Gebed dat men zeggen kan voor dat men de Relikwie van den H. Nikolaas gaat eren

⁴⁵ *Ibidem*, p. 45-46.

⁴⁶ Een afzonderlijk artikel, gewijd aan dit vaantje wordt uitgewerkt als een bijdrage in: *Van Mensen en Dingen. Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen*, 2005.

⁴⁷ Een hele reeks plaatselijke publicaties uit Gent zijn bij elkaar gebracht in: N. TEEUWEN, *o.c.*, p. 64-69.

8. In beproeving en droefheid tot bekoming ener bijzondere gunst

9. Ten tijde van een besmettelijke ziekte

10. Voor de zielen van het vagevuur

Ook bestaan er volledig uitgewerkte novenen, met een typisch gebed voor elk van de negen opeenvolgende dagen en een litanie van de heilige Nikolaas.

f. medailles en penningen

We hebben gepoogd een zo volledig mogelijk overzicht te geven van de Vlaamse medailles en penningen die uitgegeven werden met de beeltenis van Nikolaas van Tolentijn. Hier bij ons werden er natuurlijk veel meer medailles verspreid, doch deze kwamen uit Tolentino (Italiaanse of Latijnse tekst). Van de Vlaamse medailles kennen we er tot op heden twee in koper geslagen (eerste helft van de negentiende eeuw) en vier in aluminium (einde negentiende, eerste helft twintigste eeuw).⁴⁸

Een Vlaamse penning met de beeltenis van Nikolaas van Tolentijn werd waarschijnlijk nooit geslagen en is ons onbekend. Wel kennen we Italiaanse penningen met zijn afbeelding.

Thans zijn er nog drie verschillende medailles te bekomen in de Rita-winkel te Gent. Zij zijn van Italiaanse oorsprong (Tolentino).

g. ex-voto's

Van Nikolaas van Tolentijn zijn bij ons geen bijzondere ex-voto's gekend. Evenwel, in Tolentino bezit men een unieke verzameling beschilderde borden in hout die de wonderen en tussenkomsten van de Heilige Nikolaas uitbeelden.⁴⁹

h. de 'Broodjes' van Nikolaas van Tolentijn

Heel bijzonder zijn de kleine, keiharde, ronde en onge-desemde broodjes van Nikolaas van Tolentijn. Zij werden met zakken verkocht en aan de dieren gegeven, gemengd met hun voeder. Dit ter voorkomen van ziektes als tot genezen van kwalen.

De 'macht tot het wijden' van het brood werd door de kerk goedgekeurd en herbevestigd. De augustijnen hadden deze macht bekomen bij pauselijke bullen. Zij alleen bezaten dit exclusief voorrecht. We kennen de bullen van Paus Eugenius IV met de formula, Paus Gregorius XV (bul van 30 september 1622) en de bul van paus Urbanus VIII (bul van 16 juli 1627).⁵⁰ In het *Rituale Ordinis Eremitarum Sancti Augustini*⁵¹ vinden we deze zegeningsgebeden terug.

Thans worden in het augustijnerklooster te Gent jaarlijks nog een 4000 broodjes verkocht (vier dozen). Deze worden speciaal gebakken bij de bakker aan de hoek van de Sint-Antoniushoek te Gent (tegenover de voormalige brouwerij van het klooster).

Twee verschillende Vlaamse medailles van Nikolaas van Tolentijn in geelkoper (19de eeuw). Archief P. Louis Goegebuer OSA, Gent.

⁴⁸ Een afzonderlijk artikel, gewijd aan deze medailles wordt uitgewerkt voor een bijdrage in het *Jaarboek van het Europees Genootschap van Munt- en Penningkunde* (EGMP), 2005.

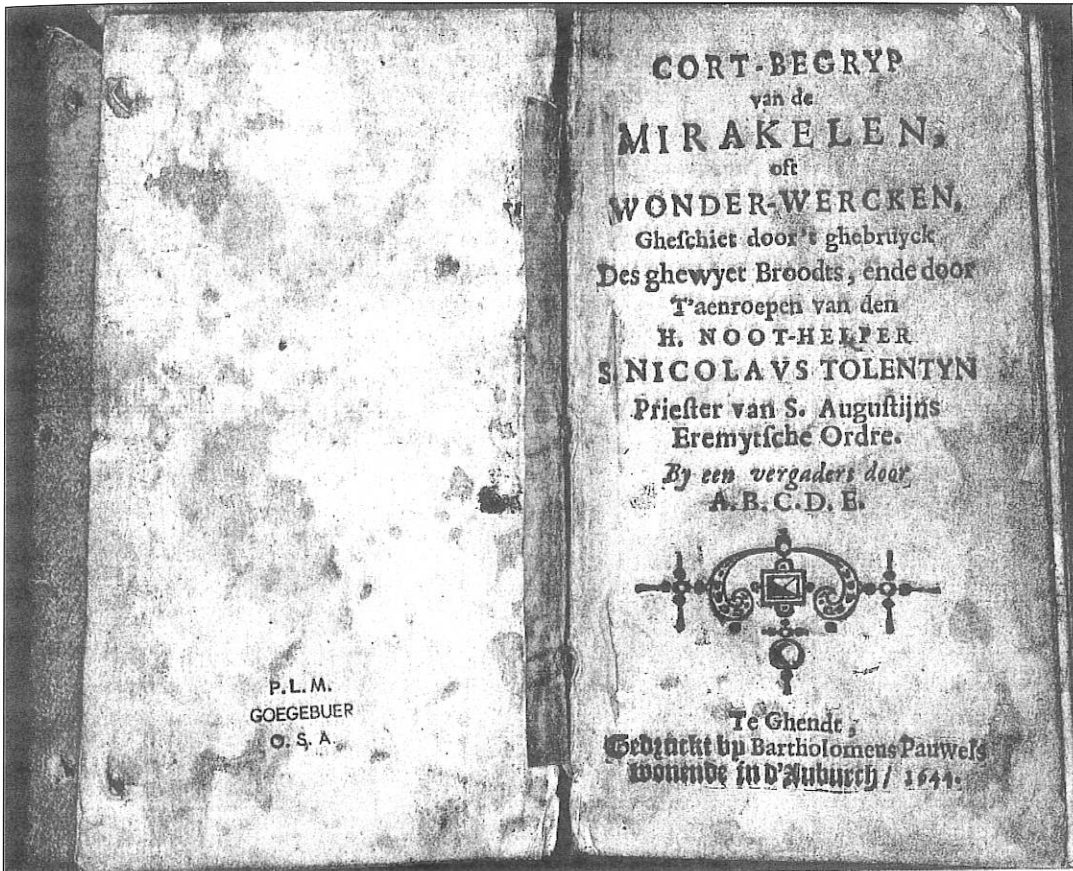
⁴⁹ M. MASSACCESI en D. GENTILI, *Gli Ex Voto per San Nicola a Tolentino*, Tolentino, 1972.

⁵⁰ A. VAN DEN BORN, *o.c.*, p. 65.

N. TEEUWEN, *o.c.*, p. 29, nr. 11.

⁵¹ E. ESTEBAN, *Rituale Ordinis Eremitarum Sancti Augustini cum formulario nonnullorum actuum*, Roma, 1828, p. 315: *Benedictio panis S. Nicolai a Tolentino* (nrs. 481-488).

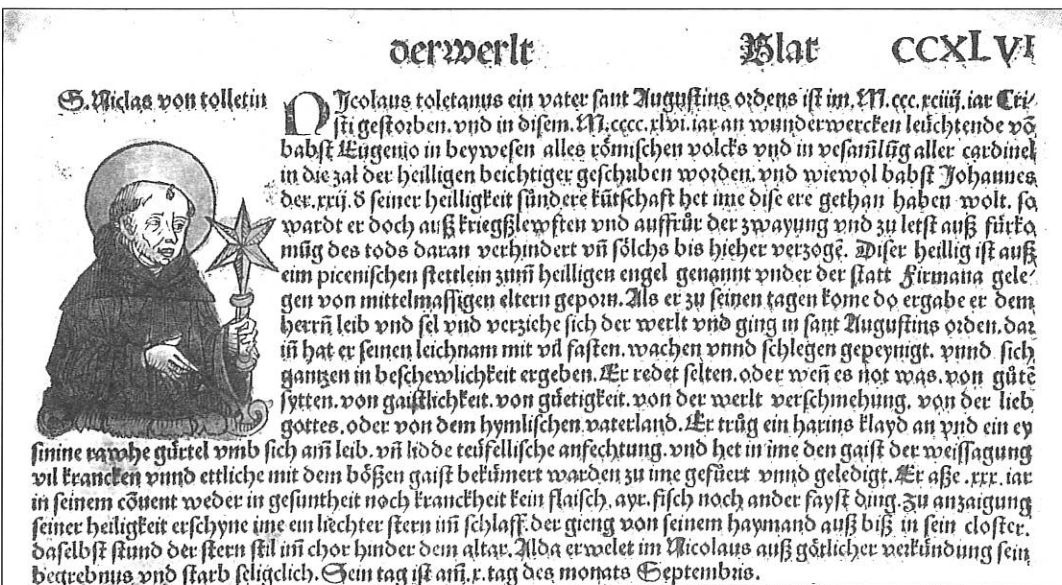

Gentse uitgave (1644) over Nikolaas van Tolentijn. Archief P. Louis Goegebuer OSA, Gent.

We kennen reeds in 1644, een boekje uitgegeven te Gent: *ABCDE, Cort Begryp van de Mirakelen oft wonderwercken gheschiet door 't ghebruyck des ghewyet Broodts, ende door T'aenroepen van den Noot-Helper S. Nicolaus Tolentijn Priester van S. Augustijns Eremysche Orde.*⁵²

Van Broeder Jozef Snoeck OSA konden we ook nog vernemen dat er jaarlijks meerdere boeren uit Wallonië komen, zelfs uit Doornik, om in het Rita-centrum van de augustijnen te Gent hun broodjes te komen kopen. Deze broodjes werden gewijd op de feestdag van Nikolaas (10 september) en verder ook naargelang de nood, tijdens het jaar.

HARTMANN SCHEDEL, *Nurenbergse Kronijk*, Nurenberg, 1493: Nikolaas van Tolentijn met ster (een van de allereerste afbeeldingen die in onze streken werd verspreid).

⁵² Mijn heel bijzondere dank gaat uit naar P. Louis Goegebuer OSA te Gent, die mij dit boekje uitleende en mij menige iconografie i.v.m. Nikolaas van Tolentijn bezorgde.

OBITVS ET MIRACVLA S. NICOLAI TOLENTINATIS 14

Quousque tandem patriâ carco meâ Reuertere exul ad meos ciues volo
 O omnium Pater, et meus. Fruique Cælo patrio.
 Quousq; tandem claudor hoc ergastulo Excutere vincla carnis huius, et tibi
 Seruator omnium, et meus. Christe cupio conuiuere.
 Joan Jenet sculpsit

JOAN JENET, Nikolaas op zijn sterfbed, ontvangt in een visioen het bezoek van H. Augustinus, Maria en de H. Monica, in : *Monasticon Augustinianum*, Munchen, 1623, p. 140.

Besluiten

In deze bijdrage maakten we kennis met een zeer populaire Italiaanse volksheilige die ook in Vlaanderen door de eeuwen heen fel werd aanroepen en vereerd dankzij de paters augustijnen. Van Nikolaas van Tolentijn zijn merkwaardig veel wonderen (mirakelen) officieel door de kerk erkend, namelijk 301. Paus Eugenius IV die hem op Pinksteren (5 juni) 1446 heilig verklaarde, gaf hem terecht als titel mee 'de Wonderdoener van de heilige Kerk'.⁵³

Deze heilige heeft dan ook een waaier attributen meegekregen; waarvan de mooiste synthese aanwezig is in het houten reliekschrijn te Gent. Nikolaas van Tolentijn is een augustijn. Hij draagt een zwart habijt met schouderkap en lange riem, hangend tot op de grond. Het meest typische kenmerk is zijn ster en vervolgens de kleine ronde broodjes. Ook het vagevuur, zijn kruis en de strijd tegen de duivel scoren goed. De andere attributen verwijzen naar zijn belangrijkste voorspraken en tussenkomsten. De lelie en het boek zijn eerder algemeen en minder typisch.

Wellicht de oudste afbeelding die wij van hem terugvonden en die in onze streken verspreid werd, komt uit het vermaarde werk van Hartmann Schedel *Weltchronik* (Nurenberg, 1493). Hier wordt de heilige eremijt van Augustinus voorgesteld in borstbeeld in zijn typisch habijt met schouderkap en riem, met in de hand zijn hoofd-attriboot: de ster.

Zonnegem, Kerk: keramiektegelt uit het atelier VAN DE WEGHE (Beernem): H. Nikolaas, bescherm onze Dieren (Foto Julien De Vuyst, Mere - 2004).

Nikolaas van Tolentijn is gedurende meerdere eeuwen de grote schutshilige geweest ter bescherming van de vee-stapel en ter genezing van ziektes en kwalen onder mens en dier. Hij wordt ook aanroepen, dit is een belangrijke titel die door velen wordt vergeten, voor de vrede en eenheid van kerken 'perpetua pace atque unitate'.⁵⁴

Na de Tweede Wereldoorlog heeft hij veel aan waarde en devotie ingeboet. Thans is hij minder gekend in Vlaanderen en bestaat er eigenlijk geen grote volkstoeloop meer. Uitzonderlijk is heden de verering die deze heilige nog geniet te Zonnegem. Hopelijk moge deze bijzondere traditie blijven bestaan!

De heilige Rita van Cascia, een all-round heilige,⁵⁵ heeft hem eigenlijk deels opgevolgd en vervangen.

De talrijke uitgaven van prentjes, devotieboekjes, bedevaartvaantjes en medailles getuigen van de grote waarde die deze volksheilige bij in ons Vlaanderen had.

De *Acta Sanctorum* (1868), deel III van september besteedt meer dan honderd pagina's aan deze 'mirakeldoener' (p. 636-743).⁵⁶ In het boek van Pater Norbert Teeuwen (1946) dat voor deze bijdrage als basisleidraad gold, worden alle toenmalige Nikolaasoorden beschreven. Sindsdien is er over deze belangrijke heilige omzeggens geen enkel werk meer uitgegeven.

Nu, in 2005, wordt hij met bijzondere luister gevierd in Italië en vooral in zijn bakermat Tolentino. Op 10 september 1305 overleed deze heilige augustijn op de gezegende leeftijd van 60 jaar. Dit is 700 jaar geleden.

Moge deze bijdrage een vrome herinnering aan deze grote heilige meebrengen, Nikolaas van Tolentijn - wiens naam gegeven is naar de door ons zo alom gekende kindervriend 'Sint-Nikolaas' - de grote wonderdoener, die ook bij ons in Vlaanderen zovelen heeft geholpen en wiens bijstand en voorspraak nog niet is uitgedoofd.

Mijn heel bijzondere dank gaat uit naar de augustijner gemeenschap van Gent, vooral naar de erudiete Pater Louis Goegebuer OSA, die mij met tal van wetenswaardigheden verder hielpen om deze Nikolaas-devotie op papier te kunnen stellen.

Luc Van Eeckhoudt,
ten Langveld
3300 Hakendover

⁵³ N. TEEUWEN, o.c., p. 8: Sinds de tijd van de apostelen hebben we geen grotere wonderdoener meer gekend.

⁵⁴ Augustijns Missaal, *Proprium Missarum Ordinis Eremitarum Sancti Augustini*, Turnhout, 1953, p. 309.

M. SCHRAMA, *De heilige Nikolaas van Tolentijn. Korte Levensschets en gebeden*, Eindhoven, 1999, p. 7.

⁵⁵ Voor de literatuur over Sint Rita van Cascia verwijs ik graag naar mijn bijdrage in *Ons Heem*, 's-Gravenwezel, 2003, nr. 4, p. 4, voetnoot 8.

In 1946 kon P. Norbertus Teeuwen OSA nog schrijven "maar nooit heeft de H. Rita haar medebroeder St. Nikolaas kunnen in de schaduw stellen" (N. TEEUWEN, o.c., p. 8-9). Thans zijn we een halve eeuw later en is de verering van de Heilige Nikolaas van Tolentijn bij ons in Vlaanderen en Brabant quasi uitgedoofd, doch niet in Italië.

⁵⁶ *Acta Sanctorum, Sept., III*, Paris en Roma, 1868, p. 636: *De S. Nicolao Tolentino ordinis Eremitarum S. Augusti Tolentini in Marchia Anconitana. Commentarius Praevius.*

‘Ach menschen blijft een weynigh staen, Hoort wat ick singhen gaen’.

Het liedrepertoire uit de Zuidelijke Nederlanden tijdens de 17de eeuw: verkenning en digitale ontsluiting

Maartje De Wilde

INLEIDING

Ontelbare liedjes en deuntjes hebben in de loop van de zeventiende eeuw door Nederlandse straten geklonken. Op drukbezochte plaatsen zoals pleinen en straathoeken, brachten marktzangers de plaatselijke bevolking op de hoogte van recente politieke ontwikkelingen in binnen- en buitenland of bezongen zij branden, diefstallen en moorden die in naburige dorpen en steden waren voorgevallen. Deze zangers deden hun best om de aandacht van het publiek naar zich toe te trekken en daarbij ontbrak het hen geenszins aan een commerciële ingesteldheid. Voor een prikje boden zij hun liederen waar te koop aan op losse, ongevouwen liedbladen of kleine brochures. Zo konden de toehoorders ook zelf aan het zingen gaan en verplaatsten de liedjes zich van het marktplein naar huiskamers, werkplaatsen en herbergen.

Liederens behoren al eeuwenlang tot de orale cultuur, maar overgeleverde liedbronnen uit de Middeleeuwen en uit latere perioden tonen aan dat liederen niet louter in die mondelinge cultuur thuishoorden, maar ook deel uitmaakten van de contemporaine schrift- en leescultuur. Dankzij

in handschrift en in druk bewaarde liederen uit de zeventiende eeuw kunnen we vandaag een blik werpen op de liedcultuur van toen. Het spreekt vanzelf dat ‘de’ liedcultuur nooit in zijn volledigheid gereconstrueerd kan worden omdat het overgeleverde bronnenmateriaal zeer fragmentarisch is, maar de liederen bevatten hoe dan ook zeer waardevolle informatie die nieuwe impulsen kan geven aan musicologisch, godsdiensthistorisch, volkskundig en literair-historisch onderzoek. De studie van deze liederen is natuurlijk ten eerste gebaat bij een inventaris die het onderzoeksmateriaal grondig ontsluit. Sinds september 2002 zijn medewerkers van de Universiteit Antwerpen, in samenwerking met het Meertens Instituut (Amsterdam) en het Vlaams Centrum voor Volkscultuur (Brussel) begonnen aan een ambitieus project dat zich tot doel stelt om het zeventiende-eeuwse, Nederlandstalige liedrepertoire uit de Zuidelijke Nederlanden te verzamelen en te ontsluiten in de vorm van een online raadpleegbare databank (de ‘Liederensbank’) en cd-rom¹.

---

¹ Dit project wordt gefinancierd door de Erfgoedcel van de Vlaamse Gemeenschap (september 2002-juni 2003) en het Max-Wildiersfonds van het FWO-Vlaanderen (2003-2006).

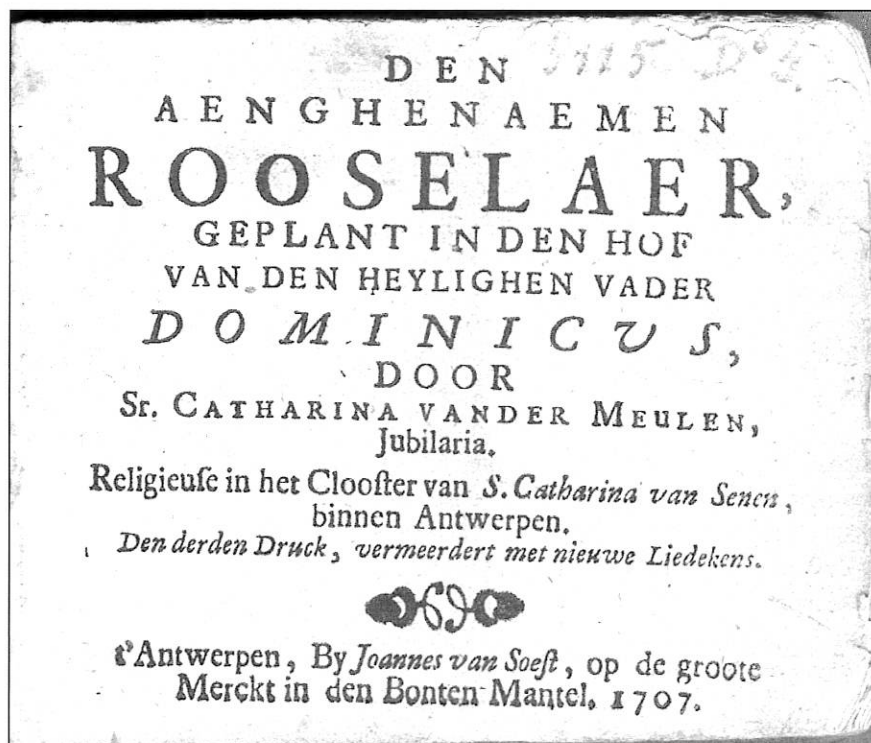
In dit artikel zetten we verschillende soorten 17de-eeuwse liedbronnen op een rijtje en schenken we tegelijk aandacht aan de literaire, culturele en maatschappelijke context waarin deze liederen het licht zagen. Daarna leggen we uit op welke manier het liedmateriaal in gedigitaliseerde vorm wordt gegoten.

1. 'Desen Sangh-Boeck streckt ende dient in alles tot stichtigh vermaeck ende devotie, soo voor Geestelijke als Wereltlijcke Persoonen': over liedboeken en andere liedbronnen

Tijdens de late vijftiende eeuw duiken in de Nederlanden de oudste gedrukte liederen op, maar het duurde tot 1508 voor het eerste gedrukte, Nederlandse liedboek werd uitgegeven. Dit anonieme, geestelijke liedboekje bevat dertig liederen en draagt als titel: *Dit is een suverlijck boecxken in welcke staen scone leysen ende veel scone gheestelike liedekens. Noch een liedeken van devocien ghemaect bi broeder Dirck van munster.* Het werd uitgegeven in Antwerpen, bij Adriaen van Berghen, en zou in de loop van de zestiende eeuw nog verschillende keren worden herdrukt². Hoewel de term 'liedboek' zowel naar handgeschreven als naar gedrukte liedverzamelingen kan verwijzen, zullen we in dit artikel toch een onderscheid ma-

ken tussen liedhandschriften en liedboeken. De gedrukte lied- of gezangboekjes bestaan voor het grootste deel uit liederen, die al dan niet voorzien zijn van muzieknotatie. Vaak bevatten liedboeken ook allerlei gedichten, spreuken en illustraties, maar hun aandeel in het boek is ondergeschikt aan dat van de liederen.

Tijdens de zeventiende eeuw nam de productie van liedboeken sterk toe. In deze periode verschenen om en bij de tweehonderd liedboeken, zowel nieuwe titels als herdrukken van reeds bestaande uitgaven³. Op het titelblad van een herdruk vermelden uitgevers meestal om de hoeveelste druk het gaat, of geven ze aan dat een liedboek verbeterd werd door de auteur of zelfs uitgebreid werd met nieuw materiaal. Een voorbeeld hiervan lezen we op het titelblad van *Den aenghenaemen rooselaer* (1707), een geestelijk liedboek van Catharina vander Meulen: "*Den derden Druck, vermeerdert met nieuwe Liedekens*"⁴ (zie ill. 2). Hoewel dergelijke standaardformules vaak voorkomen op titelbladen – net zoals de vermelding dat liedboeken nieuwe liedjes zouden bevatten "*die nooit in druk en zijn geweest*" (zie ill. 2) – zijn deze beweringen lang niet altijd even waarheidsgetrouw. Deze slimme uitgeverspraktijken verschillen immers niet zoveel van hedendaagse boekomslagen die in grote letters reclame maken voor de waargebeurde, spannende verhalen die ze herbergen. Omdat 17de-eeuwse boeken zonder omslag wer-

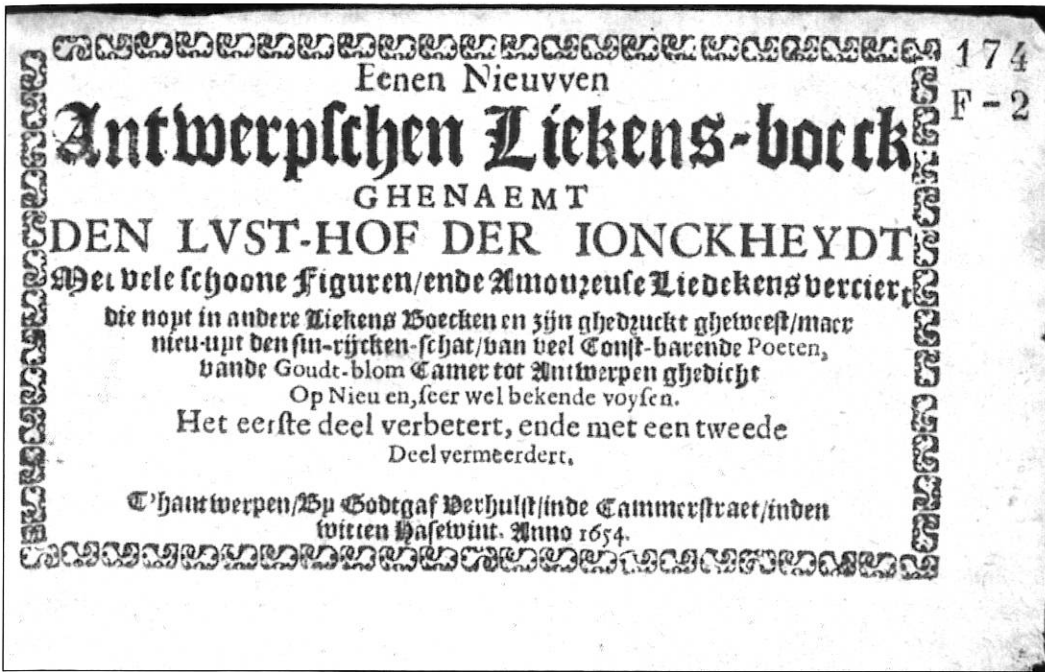

ILL. 1
Titelblad van: CATHARINA VANDER MEULEN, *Den aenghenaemen rooselaer, geplamt in den hof van den heylighen vader Dominicus [...] Den derden Druck, vermeerdert met nieuwe Liedekens*, Antwerpen, Joannes van Soest, 1707. (Antwerpen, Bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap: 3115 D 3)

² Zie M. DE BRUIN en J. OOSTERMAN, *Repertorium van het Nederlandse lied tot 1600*, Gent en Amsterdam, 2001, II, 808; G. HUYBENS, *Thesaurus Canticorum Flandrensiū. Het gedrukte Nederlandse liedboek in Vlaanderen (1508-1800). I Bibliografie*, Leuven, 2004, nr. 141.

³ Uit de bibliografie van Huybens (p. 260-261) blijkt dat er minstens 173 liedboeken verschenen tussen 1600 en 1700. Dit cijfer is de totaalsom van het aantal bewaard gebleven exemplaren in Vlaamse en Nederlandse openbare bibliotheken, maar primaire en secundaire bronnen tonen aan dat er tijdens de zeventiende eeuw meer dan 173 liedboeken van de drukpers rolden. Bovendien is het niet ondenkbaar dat er zowel in de collecties van Vlaamse archieven, museum- of kloosterbibliotheken en in andere buitenlandse bibliotheekcollecties nog Nederlandstalige liedboeken uit de Zuidelijke Nederlanden worden bewaard.

⁴ Deze herdruk verscheen in Antwerpen, bij Joannes van Soest.

ILL. 2

Titelblad van: *Eenen Nieuwen Antwerpschen Liekens-boeck ghe-naemt den Lvst-hof der Ionckheydt Met vele schoone Figuren, ende Amouzeuse Liedekens verciert die noyt in andere Liekens Boecken en zijn ghedruckt gheweest, maer nieu-uyt den sin-rijcken-schat, van veel Const-barende Poeten, vande Goudt-blom Camer tot Antwerpen ghedicht Op Nieu en, seer wel bekende voysen. Het eerste deel verbetert, ende met een tweede Deel vermeerdert*, Antwerpen, Godtgef Verhulst, 1654. (Den Haag, Koninklijke Bibliotheek: 174 F 2)

den verkocht, treffen we de contemporaine reclameslogans niet aan op het kaft van het boek maar wel op het titelblad⁵. Hoewel er nog volop onderzoek moet verricht worden naar de grootte van de oplages waarin deze liedboekjes werden gedrukt, is het niet ondenkbaar dat een oplage toch al gauw een duizendtal exemplaren bevatte. Het is daarom zeer begrijpelijk dat uitgevers allerhande strategieën hanteren om hun stock zo snel mogelijk te verkopen.

SOORTEN LIEDBOEKEN

De liederen in liedboeken kunnen zowel van geestelijke als van wereldlijke strekking zijn en sommige liedboeken bieden beide liedgenres aan⁶. In de meeste liedboeken van Jacobus de Ruyter (1671-1716) (zie ill. 3) werd zelfs een apart deel voorzien voor de geestelijke en een ander

voor de profane liederen. Deze combinatie van geestelijke en wereldlijke liederen komt niet zo vaak voor, het merendeel van de liedboeken heeft een louter geestelijke of wereldlijke inhoud. Het aantal 17de-eeuwse, wereldlijke liedboeken, gedrukt in de Zuidelijke Nederlanden is overigens beduidend kleiner dan het aanbod van geestelijke liedboeken waarin de contemporaine boekenproductie voorzag⁷. Tussen 1600 en 1700 verschenen er een vijftiental nieuwe profane liedboeken in tegenstelling tot een honderdtal nieuwe titels van geestelijke liedbundels.

Naast het zopas vermelde, inhoudelijke criterium (geestelijk vs. wereldlijk) kunnen liedboeken ook op basis van hun samensteller in twee categorieën worden verdeeld. Zo onderscheiden we auteursbundels en verzamelbundels. De eerste soort bevat boeken waarvan de liedteksten door één auteur geschreven zijn; verzamelbundels daarentegen zijn liedverzamelingen die werden samengesteld met materiaal van verschillende, al dan niet anonieme, auteurs. De naam van de auteur wordt meestal op het titelblad vermeld, maar komt ook vaak in het liedboek zelf voor. Sommige schrijvers signeerden hun liedjes met

⁵ Dergelijke titelbladen werden vermoedelijk ook los verspreid want een uitgever of boekhandelaar kon de titels uit zijn fonds op die manier bekend maken, zowel in de eigen stad en omstreken als in verderop gelegen plaatsen.

⁶ De combinatie van wereldlijke en geestelijke liederen wordt o.m. aangetroffen in het anonieme liedboek *Den Kemschen hey-kreekel. Singhende veel Diversche Schoone Liedekens [...]*, Antwerpen, Reynier Slegers, 1665; in de bloemlezing van JOAN YSERMANS, *Triumphus Cupidinis. In-houdende veel schoon stichtighe, ende seer vermaeckelijcke Liedekens [...]*, Antwerpen, weduwe van Jacob Mesens, 1628; in een liedverzameling van GEERAERD VANDEN BRANDE, *Poemata ofte ghedichten. Vervattende sommige Liedekens, Refereynen ende Sonnetten [...]*, Antwerpen, Geeraerd van Wolsschaten, 1631.

⁷ Meer informatie hierover in K. PORTEMAN, *Vrijen en huwen in de 17de-eeuwse Zuidelijke Nederlanden. De stem van de literatuur, in: Verliefd verloofd getrouwd. Huwelijksgebruiken in Vlaanderen en Wallonië vroeger en nu*, Sint-Niklaas, 1988, p. 115-124.

ILL. 3

Titelblad van: Jacobus de Ruyter, *Nieuw lied-boeck genaemt den maegdekrans* *Gevlochten ter eere ende tot vermaeck der Nederlandtsche vryers ende vrysters, bestaende in twee deelen, [...]*, Duinkerke, J.O. Laurensz, s.d. [approbatie: 1712]. (Den Haag, Koninklijke Bibliotheek: 8 E 6)

hun naam, anderen kozen ervoor hun naamspreuk onder of zelfs in het lied te verwerken. In de wereldlijke verzamelbundel, *Het Brabandts nachtegaelken*, samengesteld door de Brusselse drukker Joan Mommaert, wordt in de slotstrofe van een lied gealludeerd op de naamspreuk 'Levende sterf ick' van Alexander van Fornenbergh en bovendien wordt die naamspreuk voluit onder het lied vermeld:

*Princes, die boven,, all'
 Wat aerts is, uwen throone,, plant,
 Daer elck u loven,, sal,
 Dat gy der maegden kroone,, spant:
 Jont my uw' schoone,, handt
 Die my voor 't sneven,, hoet,
 En stervend', leven,, doet.⁸*

Wereldlijke en geestelijke liedboeken lijken zich min of meer gelijkmatig te verdelen over auteurs- en verzamelbundels. Van een behoorlijk aantal liedboeken weten we wie de auteur of samensteller is geweest, maar een heleboel titels kunnen niet toegeschreven worden aan een bepaalde auteur, verzamelaar of collectief en kwamen zo als anoniem drukwerk in de boekenproductie terecht.

Kennen we de naam van de liedauteurs of liedboek-samenstellers wel, dan blijken zij geen onbekenden in het religieuze en/of culturele milieu van de toenmalige maatschappij. Vele liedschrijvers behoorden tot een kloosterorde zoals die van de dominicanen, benedictijnen, norbertijnen of minderbroeders, of zij waren kanunnik of pastoor in een geloofsgemeenschap. Daniël Bellemans

⁸ Uit: *Het Brabandts nachtegaelken [...]*, Brussel, Jan Mommaert, 1650, p. 80-81. Deze uitgave wordt op het titelblad omschreven als de tiende druk van dit liedboek.

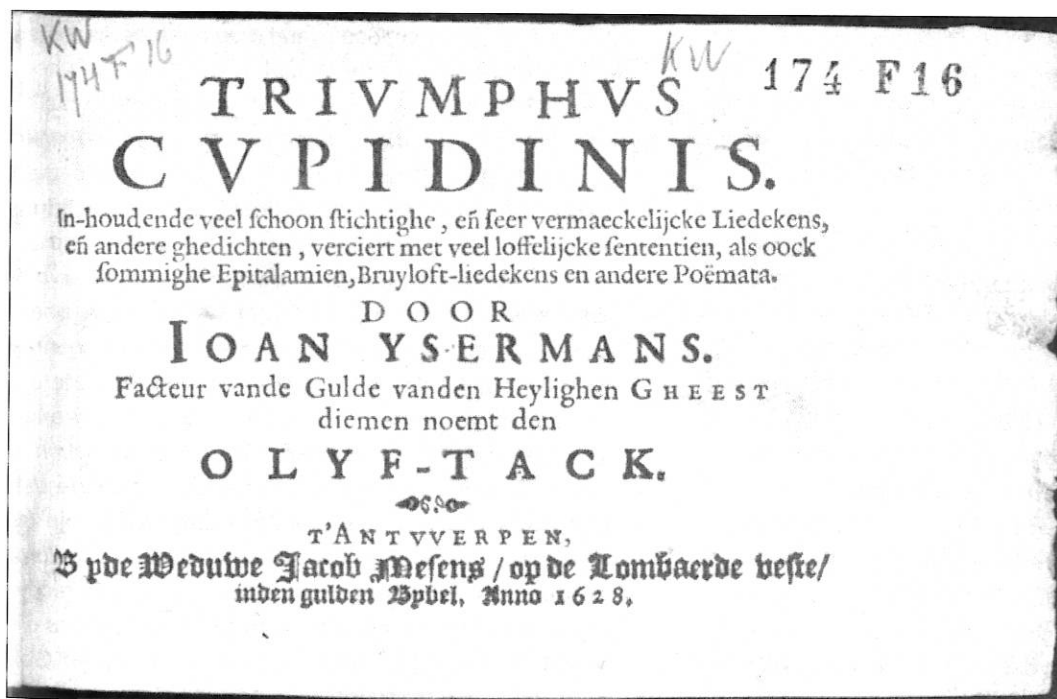

bijvoorbeeld, auteur van twee succesvolle geestelijke liedboeken, *Het citherken van Jesus* en *Den lieffelycken paradys-voghele*⁹, wordt op alle titelbladen van zijn liedboeken – ook op de postuum uitgegeven herdrukken – vernoemd in zijn functie van “*Canonick Norbertien van Grimberghen*”. Het is niet ongewoon dat titelbladen van liedboeken naast de naam van de auteur of samensteller, ook diens functie expliciet vermelden. (zie ill. 4)

Vele wereldlijke liedboeken moeten op het conto van rederijkers of rederijkerskamers worden geschreven. Deze liefhebbers van de woordkunst bekwaamden zich in het schrijven en opvoeren van toneelstukken, gedichten (bv. refereinen) en liederen. Hoewel het toneeloeuvre en de gedichten van deze amateurgezelschappen de meeste bekendheid genieten, lieten rederijkers zich evenmin onbetuigd als er liedjes geschreven moesten worden. In toneelstukken van rederijkers uit de Zuidelijke Nederlanden treffen we al een tweehonderdtal liedjes aan, maar er werden ook liederen gedicht onafhankelijk van andere literaire genres. Op vraag van welgestelde particulieren schreven rederijkerskamers bijvoorbeeld lofliederen (ter ere van een huwelijk) of klaagliederen (naar aanleiding van een overlijden) en indien gewenst, droegen enkele leden van de kamer de betreffende tekst voor. Ook het stadsbestuur deed geregeld een beroep op de rederijkers: bij vorstelijke intochten of feestelijke ommegangen werd het genootschap gevraagd om de festiviteiten luister bij te zet-

ten. Dergelijke gelegenheidsteksten zijn zowel in handschriftelijke als in gedrukte bronnen bewaard.

Werden deze rederijkers vergoed voor hun inspanningen? Was de auteur van de liederen tevens uitvoerder? Huurden de rederijkerskamers soms professionele zangers of muzikanten in, of zochten zij in hun eigen kringen naar geschikte mensen om hun liederen ten gehore te brengen? Puzzelstukjes die deze vragen helpen te beantwoorden, kunnen onder meer gevonden worden in de ‘rekeningen’ of de boekhouding die van enkele kamers is bewaard. Dit bronnenmateriaal levert interessante gegevens op over de ledenstructuur van de kamer, over de jaarlijkse inkomsten en uitgaven, over de prijzen die een kamer behaalde op blazoenfeesten (i.e. rederijkerswedstrijden), maar ook liedboeken en de liederen die erin voorkomen kunnen een licht werpen op de 17de-eeuwse vermaakcultuur van de rederijkers. Zo gaf de Mechelse drukker Hendrick laye in 1621 een 420 pagina’s tellend boek in folioformaat uit met daarin “*Veel Schoone Leerlycke Blasoenen, Refereynen Ende Liedekens*”. Dit boek bevat de ingezonden teksten van de rederijkerskamers die in 1620 deelnamen aan het blazoenfeest, georganiseerd door de Mechelse kamer De Peone, en slaagt er nog steeds in om dat feest na zoveel jaren tot leven te wekken. Ook de bloemlezing van Joan Ysermans, de bekende factor van de Antwerpse kamer de Olyftack, biedt niet alleen een inzicht op het oeuvre van de dichter¹⁰, maar licht eveneens toe welke bestuurlijke

ILL. 4

Titelblad van: Joan Ysermans, *Triumphvs Cvpidinvs*. *In-houdende veel schoon stichtighe, ende seer vermaeckelijcke Liedekens [...]*, Antwerpen, weduwe van Jacob Mesens, 1628. (Den Haag, Koninklijke Bibliotheek: 174 F 16)

⁹ De eerste druk van deze liedboeken verscheen in 1670, bij Jacob van de Velde in Brussel. Beide boeken worden nog verschillende keren herdrukt in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw.

¹⁰ Uit de rekeningen van de Olyftack blijkt dat Ysermans in zijn loopbaan als factor veel heeft geschreven: liederen, gedichten, maar vooral toneelstukken. Op de bloemlezing *Triumphus Cupidinvs* na, is er van Ysermans' oeuvre niets bewaard gebleven.

veranderingen deze rederijkerskamer onderging in de loop van de vroege zeventiende eeuw. Hoewel liederen bezwaarlijk beschouwd kunnen worden als onbetwistbare, wetenschappelijke bronnen voor historische kennis, weehoudt dat hen er niet van om – al dan niet in combinatie met de hen omringende context – de sociale en culturele omgangsvormen van de zeventiende-eeuwer te bezingen, of om economische en politieke voorvallen aan te kaarten.

Ontstaan in een politiek onstabiel klimaat, getuigen heel wat liedjes van de gevoelens en verzuchtingen van het volk. In gebedsliederen, historielieder en zelfs in drinkliederen uiten mensen al zingend hun verzoeken om vrede; in enkele wereldlijke afscheidsliederen nemen mannen die ten strijde moeten trekken afscheid van hun geliefde of horen we de klaagzangen van achtergelaten vrouwen. In een drinklied uit *Het Brussels Moeselken*, een wereldlijk liedboek waarvan de eerste druk in 1659 verscheen, schrijft de auteur Petrus Suetmans over zijn afkeer van de oorlog én suggereert hij om de wapens te laten en zich op de drank te storten:

Strofe 1

*Laetet de kryghs-ghesellen,
Twisten, vechten, slaen,
Laetet ons wapens stellen,
Om onsen dorst t'ont-gaen,
Door den dranck, sullen wy doen verhuysen,
Al den druck, en al de droeve pyn,
Laetet ons dan kloeck buysen,
Om vol lust, en vreucht te zyn.*

[...]

Strofe 5

*Vrinden wilt dan verbleyden,
'Vechten is verkeert,
Laet ons met kannen streyden,
Mits men den peys begheert,
Wilt door een dronck den vrede vereeren,
Die ons rust, en welvaert doet,
Laet onsen druck verkeeren,
Den peys keert het suet in't soet.*¹¹

De weerklank van dergelijke politieke troebelen wordt niet alleen in liederen vertolkt, maar de gevolgen hiervan zijn bijvoorbeeld ook op het niveau van de boekproductie zichtbaar. De Spaanse bezetting en de Contrareformatie hebben immers geleid tot een zeer streng politiek en religieus

klimaat waarin censoren verhinderen dat onbehoorlijk drukwerk werd uitgegeven. Censuur heeft de productie, distributie, consumptie én inhoud van geestelijke en wereldlijke liedboeken in grote mate beïnvloed. Het is allerm minst verwonderlijk dat de markt in het Zuiden overspoeld werd door geestelijke liedboeken omdat die een uiterst geschikt medium bleken om de katholieke leer op grote schaal te verspreiden én om gelovigen op het rechte pad te houden, ver weg van het wereldlijke verderf waartoe profane liederen hen zouden aanzetten.

**'TOT VERMAECK VAN ALLE SOORTEN
DER MENSCHEN': HET BEOOGDE PUBLIEK**

Uit de voorwerken en approbaties die we in geestelijke en wereldlijke liedboeken aantreffen, blijkt dat deze boeken een zo groot mogelijk publiek beoogden. Ook het kleine formaat (sexto decimo, duodecimo) waarin de meeste liedboeken op de markt werden gebracht, werkte een hoge mate van bruikbaarheid in de hand en de doorgaans sobere uitvoering van liedboekjes doet vermoeden dat deze lectuur tegen een zachte prijs over de toonbank ging. De boekjes pasten perfect in ieders broek- of vestzak, en konden dus probleemloos overal mee naar toe genomen worden.

De contrareformatische ideeën die de geestelijkheid propageert in zijn liederen, waren bestemd voor jong en oud, voor mannen en voor vrouwen, voor gelovigen en ongelovigen én bovendien konden deze liederen op elk moment van de dag gezongen worden. Het hoeft dan ook geenszins te verbazen dat er in het 17de-eeuwse, geestelijke liederenoeuvre een zeer brede waaier van genres voorkomt met tal van lofliederen, bijbelse historielieder en, gebedsliederen, devote liederen en liederen over kerkelijke feesten, stuk voor stuk bedoeld "om de menschen te stichten ende te verheugen, ende hun al singende den wegh des Hemels te toonen"¹². Opmerkelijk zijn de dialoogliederen waarin Christus een zingende rol wordt toebedeeld. Hij brengt dolende zielen weer op het rechte pad en aanhoort de smeekbeden van *jonge dochters* die ernaar verlangen om met hem verenigd te zijn. Ook heiligenliederen zijn typisch voor het katholieke repertoire uit het Zuiden. In deze liederen wordt het leven van heiligen bezongen en worden zij geprezen om de offers die zij brachten voor hun geloof. Door de exemplarische levens-

¹¹ *Het Brussels moeselken [...]*, Brussel, Gielis Stryckwant, 1659, p. 188-190 (strofe 1 en 5).

¹² J. DE RUYTER, *Nieuw lied-boeck genaemt den maegdekrans Gevlochten ter eere ende tot vermaeck der Nederlandtsche vryers ende vrysters, [...]*, Duinkerke, J.O. Laurensz., s.d. (approbatie: 1712).

stijl van heiligen in de verf te zetten, willen deze liederen het publiek tot evenveel devotie aansporen. Naamdagen van heiligen en andere feestdagen uit het kerkelijke jaar lijken een haast onuitputtelijke inspiratiebron te zijn geweest voor auteurs van geestelijke liederen, maar hun invloed reikt verder dan de liedinhoud. Zo zien we bijvoorbeeld dat geestelijke liedboeken vaak zijn ingedeeld volgens belangrijke momenten in het kerkelijke jaar en hun lezers en zangers op die manier een gestructureerd lied-repertoire aanbieden, waarin het publiek een overzicht krijgt van de liederen die ze bijvoorbeeld rond Kerstmis of Pasen kunnen zingen. Ook in lopende titels wordt naar deze indeling verwezen en zelfs het register volgt soms dezelfde indeling als het liedboek¹³.

Lang niet alle liedboeken zijn echter gestructureerd volgens het kerkelijke jaar. Sommige boeken zijn een willekeurig samenraapsel van een aantal liederen, andere worden dan weer keurig ingedeeld op basis van de verschillende liedgenres die zij bevatten. Deze structuur treffen we aan bij heel wat profane liedboeken. Zij bestaan meestal uit drie of vier delen met minnelieder (waaronder vele klaagzangen van misnoegde minnaars die hun geliefde niet tot wedermin kunnen overhalen), herdersliederen, drinkliederen en kluchtliederen als de meest voorkomende liedgenres, maar ook fabellieder, verhalende liederen, dialoogliederen en historielieder maken hun opwachting in wereldlijke liedboeken. Terwijl de geestelijke liederen zeer sterk doordrongen zijn van contra-reformatorische normen en waarden en in de eerste plaats een stichtelijke boodschap willen overbrengen bij het publiek, richten wereldlijke liedboeken zich voornamelijk tot een jeugdig publiek van mannen en vrouwen en willen zij hen een leidraad bieden om niet te verdwalen in de 'doolhof der liefde'. Nicolaus Omazur, auteur van het liedboek *Labyrinthus Cupidinis*, verwoordt het in zijn opdracht aan de 'jouffrouwen' van Antwerpen als volgt:

*Dies segghe, in het Minne-spel
Daer is den Hemel, en de Hel
Daer broutmen Honich met Azijn,
Daer baert de Blijshap dickwils Pijn,
Daer vecht de Liefde met den Haet,
Daer schuyft veel Goedt en oock veel Quaet,
En als ghy't alles wel door-siet?
'T is eenen Dool-hof, anders niet.*¹⁴

Uit het profane liederenaanbod komt zeer duidelijk naar voren dat vermaak en plezier (cf. drank- en kluchtliederen) zeker niet de enige functies zijn die aan dit repertoire kunnen worden toegeschreven, want vele minnelieder en

herdersliederen bieden respectievelijk troost en hoop aan jongemannen die telkens weer stuiten op spottend hoon-gelach van de door hen beminde geliefde. Verzuchtingen van radeloze minnaars, ongenaakbare vrouwen die verliefde mannen aan het lijntje houden, het belang van een gelijkwaardige huwelijkspartner; het zijn maar enkele onderwerpen die in wereldlijke liedjes doorschemeren en onze blik richten op sociale omgangsvormen van huwbare zeventiende-eeuwers. Het gaat dus niet op om wereldlijke liederen louter als vermakelijke lectuur te beschouwen, zij vervullen evengoed een didactische, stichtelijke functie door jongeren te wijzen op de 'do's and don'ts' in de voorhuwelijks verkering. Lieder kunnen wat dit betreft ook nuttige informatie leveren voor genderstudies waarbij onder andere de sociale omgangsvormen tussen beide seksen bestudeerd worden.

'NOCH EEN ANDER NIEUW LIEDEKEN': ZOVEEL BRONNEN, ZOVEEL FUNCTIES

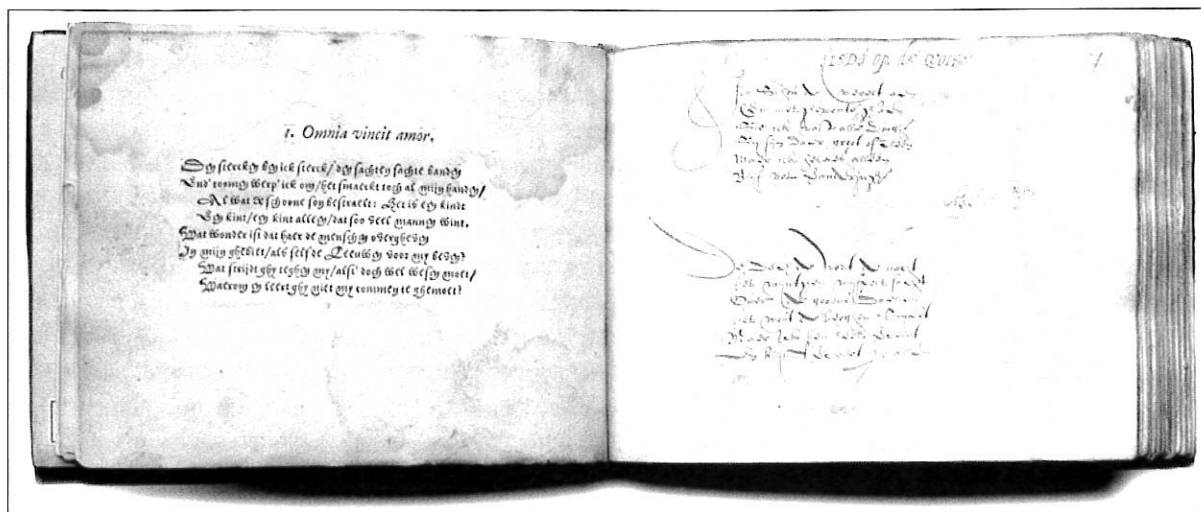

Naast liedboeken waren er nog tal van andere bronnen waarin de zeventiende-eeuw liederen kon aantreffen, zoals lied- en verzamelhandschriften, alba amicorum, dichtwerken, toneelstukken en ommegangverslagen, liedbladen, pamfletten en devotionele literatuur, en deze opsomming is zeker niet limitatief. Dit gedifferentieerde aanbod van liedbronnen maakt duidelijk dat liederen ettelijke functies vervulden in de maatschappij.

Zo bewijzen talrijke handschriftelijke bronnen dat zowel studenten als adellijke liederen, zowel mannen als vrouwen, zich inlieten met het verzamelen van liederen. Het repertoire in deze liedhandschriften bevat liederen die soms letterlijk overeenkomen met de teksten in liedboeken, of liederen die slechts gedeeltelijke gelijkenissen vertonen met het liedboekrepertoire. Deze vaststelling leert ons iets over de manier waarop deze liedhandschriften zijn samengesteld: deels via literaire ontleening aan geschreven of gedrukte bronnen, deels door liederen uit het hoofd neer te schrijven. Niet alleen de inhoud, maar ook de dragers waarin deze liederen werden verzameld, zijn zeer interessant. Hoewel de meeste verzamelaars gebruik maakten van een stapel blanco bladen om hun liedverzameling in neer te pennen, lieten anderen drukwerk (zoals embleemboeken) doorschieten met

¹³ Hoewel nog niet alle liedboeken geïnventariseerd zijn in de Liederenbank, valt op dat de meeste registers de liederen min of meer alfabetisch ordenen op het beginvers. Alle liederen waarvan het eerste vers begint met een 'a', worden bijeengeplaatst, gevolgd door de verzen met 'b' enz. Daarnaast zien we dat verschillende verzen met 'a' niet alfabetisch, maar wel chronologisch d.w.z. in de volgorde waarin ze in het boek voorkomen, onder elkaar worden gerangschikt.

¹⁴ NICOLAUS OMAZUR, *Labyrinthus Cupidinis. Dat is den dool-hof der liefde [...]*, Antwerpen, Jacob Mesens, 1663, A3v-A4r.

ILL. 5

Een gedrukt gedicht naast de beginstrofen van een handgeschreven lied in een embleemboek dat doorschoten werd met blanco bladen, in: Theocritus a Ganda [Daniël Heinsius], *Emblemata Amatoria: iam demum emendata*, Amsterdam, Dirck Pietersz [Pers], 1608. (Gent, Universiteitsbibliotheek: Hs. 2434 [olim: G 1721/3])

witte bladen die ze daarna met liedjes beschreven. (zie ill. 5) Een grondige studie van de liedhandschriften die in Vlaamse universiteitsbibliotheken, wetenschappelijke bibliotheken en archieven worden bewaard, is helaas nog niet voorhanden.

Maar ook zonder zo een overzichtsstudie kunnen we dankzij de verzameldrift van enkele 17de-eeuwers afleiden dat liederen niet alleen in het straatbeeld, op scholen of andere publieke plaatsen circuleerden, maar ook in de privé-sfeer van individuen thuishoorden.

De liederen die op liedbladen werden verspreid, waren – althans wat hun schriftelijke neerslag betreft – een veel korter leven beschoren. Het aantal liedbladen dat doorheen de tijd is bewaard, is schaars en laat zich bovendien moeilijk opsporen in de catalogi van bibliotheken en archieven. De functie van deze liederen zal voornamelijk informatief en vermakelijk zijn geweest. Net zo leuk, lachwekkend en ontspannend konden de liedjes in kluchtige toneelstukken en wereldlijke liedboeken zijn. Maar niet iedereen kon lachen om de streken die de personages in wereldlijke liederen uithaalden, pastoor Daniël Bellemans al zeker niet:

*“Tot myne groote droefheydt wordender t’allen kanten ghevonden Liecken-Boeckskens, de welcke door hun bedrieghelycke soetigheydt, ende hatelyck fenyn de herten van de Menschen trecken, niet tot Godt, maar naer de eeuwighe verdoemenisse: want door dese schadelycke vrolyckheydt over-wonnen, blyven steken in de vuyligheydt van de Wereld, ende maken hunselven een keten met de welcke sy sullen ghetrocken worden in den eeuwichen brandt der helle.”*¹⁵

De geestelijkheid trekt fel van leer tegen deze haarden van verderf en verloedering en vol overgave binden katholieken de strijd aan tegen de losse zeden die, volgens hen, in wereldlijke liederen worden verkondigd. Ze gaan daarbij heel slim te werk door nieuwe, stichtelijke teksten te dichten op populaire, wereldlijke melodieën. Dit mechanisme waarbij men een nieuwe liedtekst schrijft op een reeds bestaande melodie, wordt ‘contrafactuur’ genoemd. In de loop van de zeventiende eeuw maakte de Contrareformatie gretig gebruik van deze techniek om hun standpunten in een aangename verpakking te promoten bij het publiek. Weerwerk bieden tegen profane liederen was zeker niet de enige missie van de katholieken, een tweede ‘bedreiging’ vonden zij in die andere populaire geloofsleer uit de zeventiende eeuw: het protestantisme. De Contrareformatie deinsde er dan ook niet voor terug om zwaar uit te halen naar de protestantse tegenpartij, bijvoorbeeld door liederen te dichten op melodieën die zeer bekend en geliefd waren bij de protestanten. Stelt u zich hun wrevel voor wanneer protestanten een anti-geuzenlied horen zingen op de wijze van het *Wilhelmus van Nassouwe*, het strijdlid bij uitstek van de Willem van Oranje-aanhangers ...

¹⁵ DANIEL BELLEMANS, *Den lieffelycken paradys-voghel* [...], Brussel, Jacob van de Velde, 1674, *2v-*3r.

'OP NIEU EN, SEER WEL BEKENDE VOYSEN'

Het leeuwendeel van de liederen die in dit gevarieerde bronnencorpus opduiken, zijn eenstemmige, strofische liederen die meestal zijn overgeleverd zonder bijhorende muzieknotatie. Niet iedere drukker beschikte immers over het nodige materiaal om muziek te drukken. Daarnaast deed de aanwezigheid van muzieknotatie de kostprijs van een boek toenemen terwijl de beoogde publieksgroep vrij beperkt bleef omdat alleen muzikaal geschoolde mensen deze noten konden lezen. Er was bovendien een veel goedkopere en zeer efficiënte manier om melodieën bij liedteksten weer te geven. Dit deed men door boven het lied een wijsaanduiding (dit is de aanhef van een alom bekend lied zoals het *Wilhelmus*) te vermelden, die aangeeft dat men het betreffende lied op dezelfde wijze als die populaire evergreen kan zingen. De oudste wijsaanduidingen in Nederlandse liederen komen al voor in geestelijke bronnen uit de late vijftiende eeuw¹⁶. Ook zonder muzieknoten wisten de zeventiende-eeuwers dus op welke melodieën ze de liedjes konden zingen. Daar waar de wijsaanduiding voor de liedzanger of de 'consument' vooral een muzikale functie vervult, oefent de liedwijze naast die muzikale ook een tekstuele invloed uit op het schrijfproces van de auteur. Sommige auteurs nemen bij het schrijven van contrafacten niet alleen de melodie van een bestaand lied over, maar gaan ook fragmenten uit dat ene lied verwerken in hun nieuwe liedtekst. Deze vorm van literaire ontlending is niet altijd even herkenbaar, zelfs niet door gebruik te maken van de Nederlandse liederenbank. Maar vooraleer we dat probleem bespreken, leggen we aan de hand van een voorbeeld uit hoe 17de-eeuwse liederen digitaal worden ontsloten in deze databank.

2. Kennismaking met de Nederlandse Liederbank

De Nederlandse Liederbank is door Louis P. Grijp ontworpen aan het Meertens Instituut in Amsterdam en bevat nu al meer dan 36.000 liedbeschrijvingen. Het reeds geïnventariseerde materiaal dateert uit de Middeleeuwen, de zestiende en de zeventiende eeuw en op basis van bronnen uit de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden werden alle Nederlandstalige liederen tot 1600 ontsloten¹⁷. Het merendeel van de 17de-eeuwse liedbeschrijvingen was voornamelijk gebaseerd op bronnen uit het Noorden, maar sinds 2003 is Vlaanderen aan een inhaalbeweging begonnen door liederen uit de Zuidelijke Nederlanden te

repertoriëren. Dankzij dit inventarisatieproject zal het onderdeel 17de-eeuwse Zuid-Nederlandse liederen in de Liederbank fors toenemen, zodat er een vollediger beeld geschetst kan worden van de liedcultuur in de Nederlanden.

DIGITALE ONTSLUITING VAN LIEDEREN

Van elk lied wordt een aantal gegevens ingevoerd waaronder de titel van het lied, het incipit (de eerste twee regels van het lied), het refrein, de wijsaanduiding, de aanwezigheid of afwezigheid van muzieknotatie, de inhoud, het liedgenre en de strofevorm (een combinatie van rijm, metrum en maten). Aan de hand van deze strofevorm kan de melodie achterhaald worden van liederen die zonder wijze of muzieknotatie zijn overgeleverd, want liederen met dezelfde strofevorm kunnen op dezelfde melodie worden gezongen. In de Bronnenbank, een deelbank die relationeel is verbonden aan de Liederbank, worden gegevens over de liedbron ingevoerd.

EEN VOORBEELD

In 1667 verscheen de wereldlijke verzamelbundel *Den minnelijcken roosen-knop* in Mechelen, gedrukt door Gysbrecht Lints. Dit liedboek is samengesteld door leden van de Leuvense rederijderskamer De Roose en bestaat uit minnelieder, herdersliederen, fabellieder, drinkliederen en boertige liederen of kluchtliederen. Op p. 105 vangt een herderslied aan:

*Coridon is verblijft van sin
Dat hy ontmoet sijn Herderin.*

Stemme: Hoe menigh droeven dagh.

*Clorind! als ick op wegh
Al u besonderheden*

---

¹⁶ Zie L.P. GRIJP, *Het Nederlandse lied in de Gouden Eeuw: Het mechanisme van de contrafactuur*, Amsterdam, 1991, p. 169 e.v.

¹⁷ Deze inventaris is te raadplegen in: M. DE BRUIN & J. OOSTERMAN, *Repertorium van het Nederlandse lied tot 1600*, Gent en Amsterdam, 2001, (met cd-rom).

Alleen die overlegh,
 Van u volmaeckte Leden,
 Die my, geduerich staen
 Voor d'oogen; in mijn herte
 Voel ick alsdan vergaen
 Mijn ingedruckte smerte.

2. U Ooghskens ryn, en klaer,
 My t'herte heel door-wonden:
 Doen in u gulden haer
 Mijn ziel eerst wirdt gebonden;
 O soet! ô God'lijk saet
 Die t'Palladis geslachte
 In als te boven gaet
 Door wysheyt, en in krachte.

3. Die kondt den droeven geest
 Met vreughden doen verlichten,
 Den krancken al-der-meest
 Met uwe MINNE schichten,
 Daer oock den wysten tracht
 By u Clorind te wesen;
 Want u een jeder acht,
 Midts gy die condt genesen.

4. 'tGesicht van u aenschyn,
 Is zedigh boven maten,
 En u twee Borstjens syn
 Als geurige Granaten
 Waer uyt heel rynch vloeyt
 Mijn aertsche milde vreugden
 Mijn Liefde soo besproeyt,
 En groeyen doet in deughden

5. En uwe Lipkens bly ,
 U roode Roose wanghen,
 Verwecken t'samen my
 Om minne Lust te vanghen;
 O suyvere Goddin!
 Laet my dogh eens naer luste
 Aenraecken; mijnen sin
 Die stelde hem tot ruste

In de Liederensbank ziet de beschrijving van dit lied er als volgt uit. (zie ill. 6) Bovenaan het scherm staat de broncode (MRozenknop1667), een unieke code die aan elke bron wordt toegekend. Via deze broncode wordt een verbinding gelegd met de Bronnenbank, waarin o.a. de volledige titel, de naam van de auteur of samensteller van de bron, de naam van de drukker en/of uitgever, de plaats en datum van de uitgave worden ontsloten. Uiteraard vermelden we ook in welke bibliotheek, archief of instelling deze liedbronnen zich bevinden en in welke secundaire literatuur men informatie kan vinden over het 17de-eeuwse bronnenmateriaal. (zie ill. 7)

We keren terug naar de Liederensbank. Vlak boven de broncode staat de titel van de liedbron, wanneer de bezoeker dit veld aanklikt, komt de volledige titel – in oude spelling – tevoorschijn. Ter hoogte van de broncode staat het liednummer dat de volgorde van dit lied in de bundel aangeeft, gevolgd door het pagina- of folionummer waarop het lied aanvangt.

Dan worden de titel, het incipit, het refrein (ontbreekt in dit lied) en de wijsaanduiding uit de oorspronkelijke liedtekst ingevoerd. In al de zopas opgesomde velden wordt de informatie uit de primaire bron zowel in de oude spelling als in herspelde vorm, volgens de huidige spelling, genotypeerd. In de oude spelling passen we enkel de schrijfwijze van de letters i/j, u/v, en w/uu aan het huidige gebruik

Bron	DEN MINNELIJCKEN ROOSEN-KNOP IN-HAUDENDE			jr. bron	1667
Broncode	MRozenknop1667	Nr. 056	Dtz. p105	jr. lied	
Titel (o)	Condon is verblijt van sin Dat hy ontmoet sijn Herden				
Titel (n)	Corydon is verblijd van zin dat hij ontmoet zijn herden				
Incipit (o)	Clonnd! als ick op wegh / Al u besonderheden				
Incipit (n)	Clorinde als ik op wegh / Al uw bijzonderheden				
Incipit (n) (oud)					
Refrein (o)					
Refrein (n)					
Auteur	Ysermans, J.			<input type="button" value="meer"/> Dit lied heeft: 1 concordantie(s) binnen dit bestand 2 vindplaats(en) in alle bestanden	
Muz. n	Meerst.?	Taal	Ne	1	<input type="button" value="lijst"/>
Comm.	YsermansEM 1628 041 p198 0 MRozenknop1667 1667 056 p105 0				
Repcomm.	Met verschillende wijsaanduidingen. Met verschillende strofevormen. Met verschillen op tekstniveau. daqr betekent: anders in repertorium!				
Wjs (oud)	Wjs (nieuw)	T.	Wjsnorm	Melodienorm	comm. ? muz
Hoe menigh droeven dagh	Hoe menig droeve dag	Ne			
Strofeschema					
nr. 1	Rijmsche	AbAbCdCd			
	Accenten	33333333			
	Rijmexe	mvnvnvvnv	Versta		
	Refreinsch	vvvvvvvv			
	Strofeko				
	Strofevo	3A 3b 3A 3b 3C 3d 3C 3d			
Trefwoorden	herderslied		Clorinde		bewondering
	liedlied		Corydon		schoonheid
Inhoud kort					

ILL. 6
 Een liedbeschrijving in de Nederlandse Liederensbank.

('Iesus' wordt 'Jesus', 'ouer' wordt 'over', enz.) aan en lossen we afkortingen stilzwijgend op (bv. 'köt' wordt 'komt').

In het auteursveld staat er een rechte haak na de naam van Joan Ysermans. Dit wil zeggen dat het auteurschap van Ysermans niet op basis van deze bron bekend is, maar dat het lied op grond van andere gegevens wel aan hem toegeschreven kan worden. Nu is het hier niet zo dat Ysermans dit lied heeft geschreven, maar hij was wel de auteur van een liedtekst die door de rederijkers van De Roose werd nagevolgd. Deze informatie hebben we achterhaald via een zoekactie op het incipit. Gaan we in de volledige liederenbank op zoek naar een lied dat begint met de woorden 'Clorinde als ik op weg', dan levert dit maar één treffer op en dat is dit record uit *Den minnelijcken roosen-knop*. Maar vernauwen we de zoekactie tot 'als ik op weg' dan vinden we in het tweede deel van Ysermans' bloemlezing, *Encomium Matrimonii*, een incipit dat sterk gelijkt op de aanhef van het lied in de verzamelbundel uit 1667. (zie ill. 8) Leggen we de volledige tekst van Yser-

mans' lied *Als ick op wegh / Al de by sonder heden* naast die van het lied in *Den minnelijcken roosen-knop* dan stellen we vast dat de tekst van het jongste lied geïnspireerd is op het lied in de oudere bron:

Op de wijze: Ven jour estant.

Als ick op wegh

*Al de by sonder heden,
Lief ouer legh
Van u volmaeckte leden,
Die altijd staen
Voor d'ooghen van mijn hert,
Voel ick vergaen
Mijn inghedruckte smert.*

*V ooghskens claer,
Mijn herte gansch doorwonden,
Doen in u haer
Mijn siel eerst wert ghebonden,*

Broncode	MRozenknop1667	Meentenssignatuur	3978 14
K.Titel (o)	DEN MINNELIJCKEN ROOSEN-KNOP IN-HAUDENDE Verscheyde nieuwe Sangh-Liedekens BY EEN VERGADERT ENDE TEN DEELE GERÿMT Door de		MRozenknop1667
K. Titel (n)	De minnelijcke rozenknop inhoudend verscheidene nieuwe zangliedjes bijeen		
Auteur	De Roose [rederijkerskamer Leuven]	Jaar	1667
Aant. idm	116 plaats	Datering?	
Muziek	nee stem. ☐ meerstemmig ☐ eenstemmig ☐ onbekend	Druk	
Signaturen	Den Haag KB: 5 E 5 Brussel KB: LP 3478 A 2	Plaats	Mechelen (druk)
Gebr. ex. (invoer)	Den Haag KB: 5 E 5	Drukker/ uitgever	Lints, Gysbrecht (drukker)
Ex. Film		Drukadres	
Ex. Fiche		Cokofon	
Gedr. uitg.		Materiaal	
Literatuur	BCNI 12450; Huybens 2004, nr. 102;	Collatie	
Uitgave		Filmcom.	
Info & commentaar	Dit liedboek bestaat uit 116 liederen en vangt aan met een loflied op de bundel en twee lofliederen op de roos. Het eerste deel bestaat 36 minneliederden (004-039). Het tweede deel bestaat uit 29 herderszangen (040-068), het derde deel uit 8		
Rep. Comm			
Comm. inv.			
*voor alle qqq's			
Beschrijver	Roselien Van Looke	aanmaak	29-11-02
		wijziging	06-08-04
Ingevoerd?	☒ ja ☐ nee ☐ volgt	Waar?	☒ NLB16/17 ☐ NVA ☐ NLB1bl ☐ NLB20 ☐ OGL
Type:	formeel	☐ hs ☐ audio ☒ dr	☐ NVA kaartenbak? ☐ ja ☐ nee
Repertorium?	☐ ja ☐ nee ☐ voorheen	Type:	☐ liedblad ☐ opname ☐ dossier ☒ liedboek ☐ anders, nl. ☐ liedschrift ☐ boek met enkele liedjes ☐ hs met enkele liedjes ☐ toneelstuk

ILL. 7

Een bronbeschrijving in de Bronnenbank, een deelbank van de Nederlandse Liederbank.

1617	<i>Als ick op wegh / Al de by sonder heden</i>			Ysermans EM	041	p198 1628
	<i>Als ik op wegh Al de bijzonderheden</i>	2	1	Uen jour estant		
	Ysermans, J.			Sus sus mon luth		?
1617	<i>Clorinde! als ick op wegh / Al u besonderheden</i>			MRozenknop1667	056	p105 1667
	<i>Als ik op wegh Al de bijzonderheden</i>	2	1	Hoe menigh droeven dagh		
	Ysermans, J.]	I				

ILL. 8

Wie 'als ik op wegh' opzoekt in het incipitveld van de Liederbank, krijgt deze twee verwijzingen als resultaat.

*O Goddelijck saet
Die 't Palladis gheslacht
Te bouen gaet,
In wijsheyt en in cracht.*

*Den droeuen gheest
Cont ghy met vreucht verlichten,
Den crancken meest
Oock leeren, ende stichten,
Den wijse tracht
By u te sijn altijd
Die u groot acht:
Den al door u verblijt.*

*V schoon aenschijn,
Is sedich bouen maten.
V boorstgens sijn
Seer lieflijck als Granaten
Vvaer uyt dan vloeyt
Een Hemels soete vreucht,
Diet al besproeyt
En groeyen doet in deucht.*

*V lupkens bly
V roosen-roode wanghen
Verwecken my
Tot wenschen, en verlanghen
Om die met lust
Te kussen schoon Goddin,
En soo mijn rust
Te vinden door de min.¹⁸*

De melodieën van beide liederen stemmen echter niet met elkaar overeen. Het aantal accenten per vers verschilt: in het lied uit 1667 heeft elk vers drie accenten, in het lied van Ysermans hebben de oneven verzen twee accenten en tellen we er drie in de even verzen. Dit verschil impliceert dat beide liederen op een andere melodie worden gezongen en deze informatie is terug te vinden in het concordantieveld. Dit veldje, rechts in beeld en ter hoogte van het midden van het scherm, geeft in de eerste plaats weer dat het lied uit *Den minnelijcken roosen-knop* ook in het liedboek van Joan Ysermans voorkomt. Het commentaar hierover vermeldt duidelijk dat er tussen beide liederen verschillen zijn op het niveau van de wijsaanduiding en het strofeschema (en bij uitbreiding van de melodie) en dat de inhoud van beide liederen niet volledig overeen lijkt te stemmen. Omdat beide liedincipits niet helemaal identiek zijn, is het niet vanzelfsprekend om deze link tussen beide liederen te ontdekken en deze vondst is dan ook vooral te danken aan de mogelijkheid om de volledige tekst van liederen te doorzoeken.

Het kan echter nog moeilijker, bijvoorbeeld bij twee liederen die op de beginstrofe na, volledig hetzelfde zijn. De overlevering van wijsaanduiding en strofevorm kan dan helpen om de link tussen beide te leggen, maar de eigenlijke liedtekst zal de doorslag geven en daarom trachten we om zoveel mogelijk transcripties van liederen in de liederenbank te stoppen. Via parallelle overleveringen van eenzelfde lied kan bijvoorbeeld de populariteit van een lied gemeten worden en via de verschillen die er doorheen de tijd in een liedtekst sluipen, kunnen bijvoorbeeld conclusies getrokken worden over de in de renaissance gangbare (literaire) ontleningspraktijk van imitatie en aemulatie. De vergelijking tussen de twee voorbeeldliederen toont aan hoe de Leuvense rederijkers zich bij het schrijven van hun lied in grote mate lieten leiden door het voorbeeld van Joan Ysermans, maar zeker zo interessant is dat de strofevorm en het liedgenre van deze liederen wel van elkaar verschillen. In de bundel uit 1667 maakt het lied deel uit van de sectie met herdersliederen terwijl het bij Ysermans een toneel lied was, dat niet door een herder maar door de god Apollo werd gezongen.

Keren we terug naar de invoer van het lied uit *Den minnelijcken roosen-knop* in de Liederbank. Vlak boven het commentaarveld, te midden van het liedscherm, zien we dat er bij dit lied geen muzieknootatie aanwezig is (Muz.: n[ee]). Het vakje 'Meerst[emmig]?' blijft blanco, wat wil zeggen dat dit lied eenstemmig is en in het aangrenzende taalveld staat dat dit liedje Nederlandstalig is. Hoewel de databank voornamelijk Nederlandstalige liederen inventariseert en het taalveld overbodig lijkt, is deze informatie toch nuttig omdat sommige liedboeken Latijnse liederen bevatten die onmiddellijk naar het Nederlands worden vertaald. Zowel de Latijnse als de Nederlandse liederen worden in de databank opgenomen. Bovendien kunnen die Latijnse liedteksten ook helpen om melodieën te identificeren, want vele liederen kregen een Latijnse wijsaanduiding mee.

In het wijzenveld wordt de wijsaanduiding weergegeven. Een zoekactie op '*Hoe menig droeve dag*' leert dat deze wijsaanduiding – voorlopig – bij geen enkel ander lied als wijze voorkomt en evenmin geregistreerd werd in het incipitveld. Even doorzoekbaar is het strofeschema, waarin achtereenvolgens het rijmschema (de verschillende rijmklanken), het aantal accenten per vers, de rijmsexte (mannelijk vs. vrouwelijk rijm), het refreinschema (vers vs. refrain) en de aan- of afwezigheid van opmaten worden ingevoerd. Wanneer een vers begint met één of meer onbeklemtoonde lettergrepen, komt er op het niveau van de melodie een opmaat voor¹⁹. In de liederenbank worden opmaten aangeduid met een punt in het strofepop-

¹⁸ J. YSERMANS, *Triumphus Cupidinis [...]*, Antwerpen, weduwe van Jacob Mesens, 1628, p. 198-201.

¹⁹ Meer informatie in: L.P. GRIJP, o.c., p. 234.

Herdrukken	broncode	jaar	liednr.	p.	muz.?	commentaar	invoeder
Costerus BB1596		1596	001	f**5v	n		Maartje De

ILL. 9

Het herdrukkenveld in de Nederlandse Liederenbank.

veld. Al deze gegevens worden automatisch samengevoegd in de strofevorm, waardoor de vorm van liederen gemakkelijk met die van andere kan worden vergeleken. In het strofeschema wordt verder nog genoteerd hoeveel strofen er in het lied voorkomen en hoeveel verzen elke strofe telt.

De inhoud van elk lied wordt ontsloten door middel van trefwoorden. In het eerste veld vermelden we het liedgenre, in de andere velden worden onder meer de namen van personages vermeld, plaatsnamen, belangrijke data en thema's die in het lied aan bod komen.

Als er verschillende herdrukken van een liedboek zijn verschenen, wordt er nagekeken of elk lied uit de 'editio princeps' ook in de herdrukken voorkomt. Zo ja, dan noteren we dit in het herdrukkenveld en vermelden we of er verschillen zijn (bv. op het niveau van de tekst, de liedwijze, het aantal strofen) tussen de liedoverleveringen. (Zie ill.9)

BESLUIT

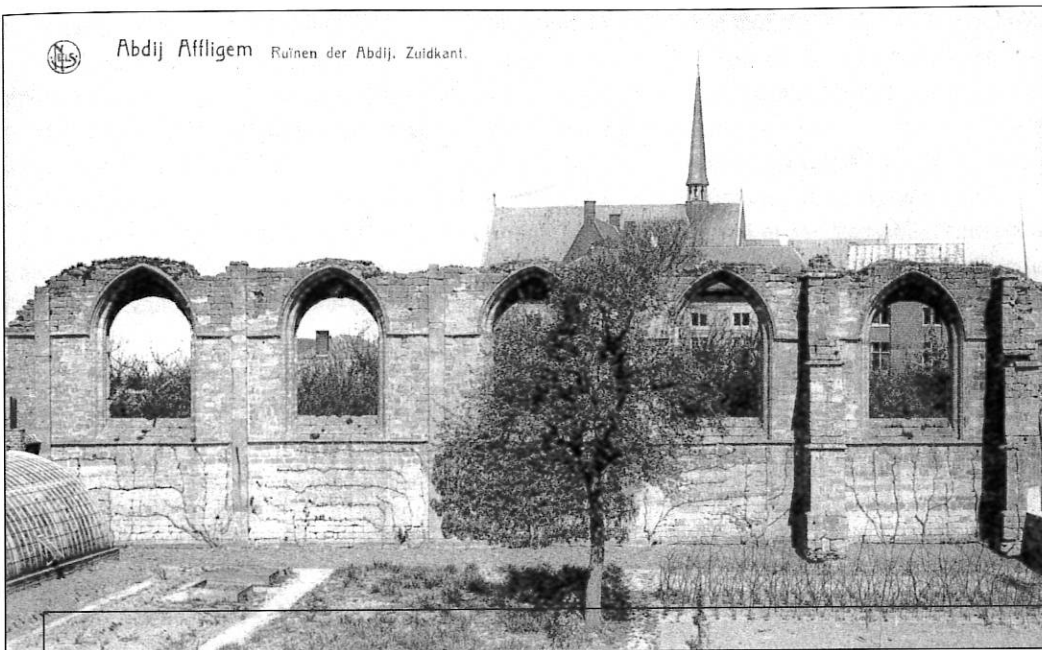
Meer dan 6000 liedbeschrijvingen van 17de-eeuwse bronnen uit de Zuidelijke Nederlanden werden reeds opgenomen in de Nederlandse Liederenbank en dit aantal vermeerderd dagelijks. Een inventaris als deze is dan ook broodnodig om de nog onbekende liederenschat uit het zeventiende-eeuwse Zuiden wetenschappelijk te onderzoeken. Het staat vast dat liederen een belangrijke rol speelden in de maatschappij van toen, maar over hun precieze functies, of over de thema's die in deze liederen aan bod komen en het publiek waarvoor bepaalde liederen en liedbronnen bestemd waren, blijven er nog vele vragen onbeantwoord. Waarin verschilt dit repertoire bijvoorbeeld van het contemporaine liederenaanbod uit het Noorden? Blijken dezelfde melodieën populair in beide gebieden? Staan liederen open voor populaire invloeden van buitenaf, zowel op muzikaal als op inhoudelijk vlak? Kunnen we een evolutie vaststellen in de loop van de zeventiende eeuw en zijn er verschillen te merken met de liederen uit de zestiende eeuw? Deze vragen kunnen pas beantwoord worden wanneer de inventaris nagenoeg al het bewaarde materiaal ontsluit en zover zijn we nog lang niet. De grote hoeveelheid 17de-eeuwse liederen uit de Zuidelijke Nederlanden vereist immers dat de Liederenbank nog enkele jaren wordt aangevuld. Tegen eind 2006, einddatum van het inventarisatieproject, zijn misschien niet alle liederen gerepertorieerd, maar zal er in de databank zo veel materiaal beschikbaar zijn om hierover met enige kennis van zaken onderzoek te verrichten.

Maartje De Wilde
 Instituut voor de Studie van de Letterkunde
 in de Nederlanden (ISLN)
 Universiteit Antwerpen Stadscampus
 Prinsstraat 13
 2000 Antwerpen

Abdis Affligem Ruïnen der Abdis, Zuidkant.

Ruïne van de Affligemse Abdijkerk.

De stichting van de abdis Sint-Clemens te Merkelbeek in 1893 ^o

D. Wilfried Verleyen

Het eeuwfeest van de terugkeer van de benedictijnen in Nederland na drie eeuwen afwezigheid als gevolg van de Reformatie, mocht niet onopgemerkt voorbijgaan. Van 1893 dateerde immers de stichting van de abdis Sint-Clemens te Merkelbeek, vanaf 1900 na de bouw van de kerk Sint-Benedictus en Sint-Clemens genoemd, waarvan de abdis Sint-Benedictusberg te Mamelis-Vaals nu de juridische voortzetting is, zij het met een nieuwe gemeenschap. Deze abdis te Merkelbeek¹ was een Duitse

stichting in Nederlands-Limburg door de Belgisch-Brabantse abdis Affligem². Opgericht in 1083 was Affligem uitgegroeid tot één van de belangrijkste abdijen in de Nederlanden. Ondanks de gewelddadige opheffing in 1796 bleef de abdis kerkrechtelijk voortbestaan en stierf de gemeenschap niet uit, een unicum onder de Zuid-Nederlandse benedictijnerabdijen. In 1837 begon men opnieuw te Dendermonde en in 1870 te Affligem zelf. In 1858 had de gemeenschap zich aangesloten bij de hervormde tak

^o Alle afbeeldingen bij deze tekst komen uit het Archief van de Abdis van Affligem.

¹ Merkelbeek was indertijd een zelfstandige gemeente, maar bij de herindeling van de Zuid-Limburgse gemeenten, ingaande 1 januari 1982, is de gemeente Onderbanken gevormd, bestaande uit de vroegere gemeenten Schinveld, Merkelbeek, Bingelrade en Jabeek. Het gebied van de voormalige abdis en haar omgeving - het meest historische gedeelte van de vroegere gemeente Merkelbeek juist rondom het oude Sint-Clemenskerkje - maakt nu deel uit van de gemeente Brunssum. De parochie Merkelbeek behoort tot het bisdom Roermond, maakte indertijd deel uit van het dekenaat Schinnen, maar werd in 1955 opgenomen in het toen gevormde dekenaat Brunssum. Het oude kerkje met omgeving behoort nog steeds tot de parochie Merkelbeek. Het gebouwcomplex van de voormalige abdis is nu ook bezit van de gemeente Brunssum. Na het vertrek van de benedictijnen naar Mamelis op 1 augustus 1923 woonden er karmelieten tot 1968, daarna werd het tot 1992 bejaardenoord onder de naam Huize Tieder (naar de naam van de bezitters: *Tiemessen* en *Derksen*), thans is er een asielzoekerscentrum gevestigd.

² Nadere plaatsaanduiding van verschillende in de tekst genoemde kloosters alfabetisch gerangschikt naar land.

Belgische abdijen: Affligem bij Aalst (prov. Brabant); Bornem, een cisterciënzerabdis bij Boom (prov. Antwerpen); Dendermonde (prov. Oost-Vlaanderen); Steenbrugge bij Brugge; Maredsous, gemeente Anhée (prov. Namen).

Duitse abdijen: Ilbenstadt bij Bad Nauheim (Hessen); Metten bij Beggendorf ten oosten van Straubing (Beieren); Schäftlarn ten zuiden van München; Weltenburg bij Kelheim ten zuid-westen van Regensburg.

Engelse abdijen: Buckfast bij Plymouth in het graafschap Devon; Erdington bij Birmingham; Farnborough bij Londen; Prinknash bij Gloucester; Ramsgate aan het Nauw van Calais.

Franse abdijen: En-Calcat ten oosten van Toulouse; Landévennec in Bretagne; Pierre-qui-vire ten westen van Dyon; Solesmes bij Le Mans.

Italiaanse abdijen: Cesena tussen Forlì en Rimini ten zuiden van Ravenna; Finalpia bij Savona ten westen van Genua; Montevergine bij Avellino, niet zo ver van Napels; Novalosa bij Susa in de buurt van Turijn; Subiaco ten zuid-oosten van Rome.

Oostenrijkse abdis: Lambach ten zuiden van Linz.

van de oude Cassinese Congregatie, die in 1872 zelfstandig werd onder de naam 'Cassinese Congregatie van de Oorspronkelijke Observantie', sinds 1959 officieel 'Congregatie van Subiaco' genoemd. Daar de monniken te Merkelbeek en te Vaals tot 1927 tot deze Congregatie behoorden, is het nodig het ontstaan en de geest ervan na te gaan om het religieus klimaat te Merkelbeek te begrijpen.

I. De Cassinese Congregatie van de Oorspronkelijke Observantie

I.1. De bewogen jeugd van Pietro Casaretto

De Congregatie van Subiaco dankt haar ontstaan aan Pietro Francesco Casaretto, die op 16 februari 1810 te Ancona aan de Adriatische Zee in Italië als oudste zoon van een rijke koopman werd geboren. Hij was ziekelijk en overgevoelig. Zeventien jaar oud trad hij in 1827 bij de benedictijnen van Cesena in, ofschoon zijn voorkeur uitging naar de camaldulensers, die zijn ouders echter te streng vonden voor zijn zwakke gezondheid. De abdij S. Maria del Monte te Cesena herstelde zich moeizaam na de opheffing onder de Franse overheersing. Op 17 augustus 1828 legde Pietro Casaretto er de plechtige geloften af, maar werd nauwelijks een jaar later een eerste maal naar huis gezonden wegens tuberculose. Hij keerde na twee maanden al naar Cesena terug, maar werd weldra zo ziek dat men hem de ziekenzalving toediende. Op 22 maart 1830 ging hij opnieuw naar zijn geboorteplaats

Ancona. In 1831 verbleef hij te Pegli bij Genua, waar hij onder leiding van de plaatselijke pastoor, Maurus Rapallo, gewezen monnik van de abdij S. Benigno in voornoemde stad, theologie studeerde. Zo kon hij in 1832 de subdiakenen en de diakenwijding ontvangen. Zijn filosofische en theologische vorming vertoonde wel ernstige lacunes, waarop later meer dan eens werd gewezen. Na een nieuwe inzinking maakte hij een reis naar Constantinopel en bezocht onderweg de Siciliaanse abdijen. Op 22 september 1832 ontving hij, slechts 22 jaar oud, in zijn geboortestad Ancona, de priesterwijding.

Na een kort verblijf te Cesena zonden de oversten van de Cassinese Congregatie hem naar de abdij Cava ten zuiden van Napels, daar zij verwachtten dat een droger klimaat zijn gezondheid zou verbeteren. Toen zijn gezondheidstoestand daarentegen verslechterde wegens het te vochtige weer aldaar, werd hij door zijn oversten naar Algiers gezonden om onder andere legeraalmoezenier van de Franse bezettingstroepen te worden. Hij bleef er niet lang. In 1833 werd hij sacrista³ in de abdij Sacro Speco te Subiaco, maar trok op 11 maart 1835 naar Rome, mogelijk wegens ongenoegen over de plaatselijke observantie*. Daarop zond men hem naar de abdij S. Severino te Napels. Op 25 mei 1835 trad hij in bij de camaldulensers te S. Biagio bij Fabriano, maar zijn krachten begaven het opnieuw en hij werd geestelijk leider in het seminarie van zijn geboortestad Ancona. Gedurende een cholera-epidemie, vooral onder het Franse garnizoen, stelde hij zich ten dienste van de zieken in het hospitaal van de Heilige Drievuldigheid en ontving zelfs een onderscheiding. Op 2 juni 1837 verkreeg hij exclaustratie 'ad nutum Sanctae Sedis*' en trok zich terug in de kluis van Portonova even buiten Ancona, waar hij in 1840 rector van het kerkje werd. Een priester en een leek sloten zich

Abdij van Cesena.

³ De woorden aldus * gemerkt worden verklaard in een alfabetische woordenlijst aan het einde van het artikel.

bij hem aan. In 1842 werd zijn dispensatie* van iedere vasten en van het breviergebed, behalve de priem en de completen, voor geheel zijn leven bekrachtigd. De verwezenlijking van zijn monastieke idealen leek verder dan ooit, ja definitief opgegeven. Het verliep echter anders.

1.2. De hervorming van dom Casaretto binnen de Cassinese Congregatie (1843-1867)

Toen de Cassinese Congregatie haar eeuwenoude rechten op de parochie Pegli, waar de bovengenoemde Maurus Rapallo op hoge leeftijd was gekomen, wilde consolideren tegen de aanspraken van het aartsbisdom Genua, deed de procurator-generaal* in 1841 een beroep op dom Casaretto. Nadat deze de onderhandelingen te Genua en te Rome met succes had gevoerd, werd hem tot zijn grote ontsteltenis bevolen naar Pegli te verhuizen. Hij aanvaardde dit slechts op voorwaarde dat er een kleine priorij zou opgericht worden, waar men de Regel zo strikt mogelijk zou onderhouden. Ondanks zijn weinig bemoedigende antecedenten - van zijn vijftien jaar monniksleven had hij slechts een derde in een klooster doorgebracht - verkreeg hij zonder moeite de toelating van de Cassinese Congregatie, de aartsbisschop van Genua, de bevoegde minister en koning Carlo Alberto van Piëmont. De laatste twee waren echter nochtans vooringenomen tegen de benedictijnen wegens het weinig stichtende gedrag van sommige monniken van Novalesa. Hij kon wel rekenen op de steun van Pater J.P. Roothaan (Amsterdam 23.11.1785 - Rome 08.05.1853), de invloedrijke generaal der jezuïeten (1829-1853). Dom Casaretto was een uitmuntend diplomaat, vooral in zijn relaties met hogere kringen. Bij zijn confraters kon hij echter slechts één medewerker vinden: dom Rafaël Testa (S. Vito Romano 02.03.1813 - Subiaco 20.09.1886), novicenmeester te Subiaco. Op 20 januari

1843 vestigden zij zich, haast zonder geldelijke middelen, in het verlaten vroegere augustijnerkloostertje van S. Maria delle Grazie te Pegli. Het was de eerste nieuwe benedictijnerstichting in Ligurië sinds de algemene kloosteropheffing op het einde van de 18e eeuw⁴.

In november 1843 bood de koning hun reeds het gewezen kartuizerklooster S. Giuliano d'Albaro nabij Genua aan, waarheen de snel aangroeiende gemeenschap op 1 juni 1844 verhuisde. Op aanvraag van de koning werd door het generaal kapittel* dom Casaretto, 34 jaar oud, tot abt gepromoveerd. Ondanks zijn vrij rigoristische instelling was hij sportief. De monniken mochten er baden in zee. Hij redde zelfs ooit een drenkeling.

Op 18 december 1845 kon hij bezit nemen van Finalpia, een bijna uitgestorven abdij van de Olivetanen. In 1845 opende hij in S. Giuliano een college voor jongens uit de adel, in 1847 een seminarie voor monniken-missionarissen. Hij werd ertoe aangespoord door het koninklijk hof en door zijn geestelijk leider, de heilige Vincentius Pallotti (Rome 21.04.1795 - aldaar 21.01.1850). Op 30 juli 1850 benoemde paus Pius IX, ondanks de tegenstand van het generaal kapittel van de Cassinese Congregatie, hem tot abt van S. Scholastica te Subiaco⁵ dat met opheffing bedreigd was. Toen telde men 10 geprotesten⁶. Op 28 mei 1851 volgde de oprichting van de provincie Subiaco binnen de Cassinese Congregatie, maar rechtstreeks afhankelijk van de H. Stoel.

Van 1852 tot 1858 was dom Casaretto praeses* van de Cassinese Congregatie⁷, hetgeen gepaard ging met vele moeilijkheden, zodat hij er meer dan eens over dacht zijn ontslag te geven. In 1853 nam hij bezit van Sacro Speco (eveneens te Subiaco), in 1854 van de abdij van Parma, waaruit de 'liberale' Cassinese monniken door de groot-hertog waren verdreven. In 1857 sloten de abdijen Praglia bij Padua en S. Giorgio te Venetië zich aan.

⁴ G. LUNARDI, *Giovinanza e formazione di Pietro Casaretto (1810-1843)*, in *Pietro Casaretto e gli inizi della Congregazione Sublacense (1810-1880) (Subsidia Monastica 3)*, Montserrat 1972, p. 349-374.

⁵ Paus Pius IX sprak de kapittelvaders in de basiliek van Sint-Paulus te Rome aldus toe: "*La Reverendissima commissione cassinese poco gradisce l'abate Casaretto, ma noi l'abbiamo fatto abate di S. Scholastica di Subiaco*". (De eerbiedwaardige commissie van de Cassinese Congregatie heeft weinig waardering voor abt Casaretto, maar wij hebben hem abt gemaakt van de abdij S. Scholastica in Subiaco). [P. CAROSI], *La Provincia Sublacense (1851-1867)* in *ibid.*, p. 407.

⁶ G. MARTINEZ, *La restauration monastica en Liguria*, in *ibid.*, p. 375-403.

⁷ In de tijd dat dom Casaretto praeses* was van de Cassinese Congregatie traden enige Duitsers in de abdij St. Paulus, buiten de muren te Rome, in. Abt Pappalettere (Barlette 08.02.1815 - Bari 08.05.1883) had abt Gaugauf (Bergen 01.11.1809 - Augsburg 15.09.1875) van de St. Stephanusabdij te Augsburg om enige jonge Duitse novicen gevraagd. In de St. Paulusabdij te Rome was voor de jongere monniken de observantie van het strikte gemeenschappelijk leven ingevoerd, zoals dom Casaretto dat nastreefde.

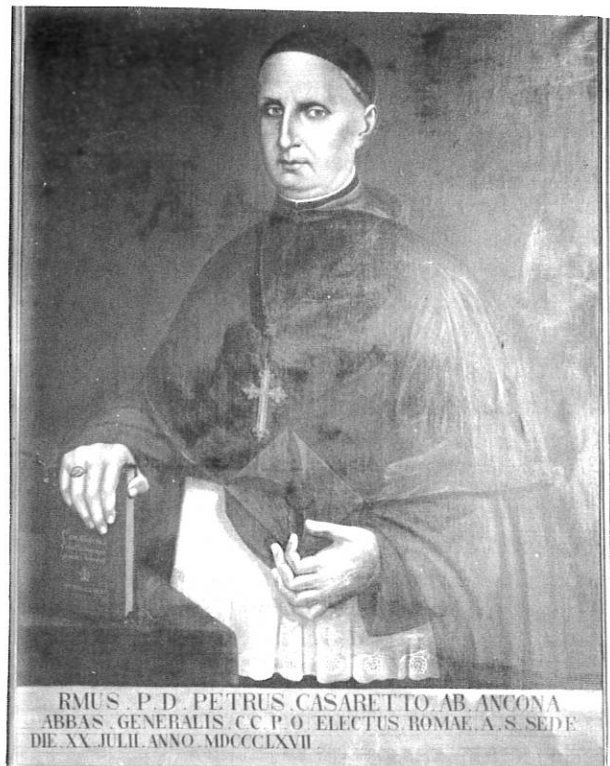
In 1854 trad de priester dr. Johann Peter Nickes in (Forst/Aken 05.09.1825 - Rome 05.02.1866). Als don Anselmo was hij jarenlang lector in de theologie in de St. Paulusabdij te Rome. In 1855 volgde zijn vriend de priester Ernst Wolter (Bonn 24.04.1828 - Beuron 13.09.1908), die vanaf 1854 leraar was aan de domschool te Aken. Als dom Placidus Wolter werd hij abt van de abdij Maredsous (1878-1890) en aartsabt van de abdij Beuron (1890-1908). In 1856 volgde zijn oudere priesterbroer Rudolph Wolter (Bonn 04.06.1825 - Beuron 08.07.1890), die vanaf 1854 ook leraar was aan de domschool te Aken. Als Dom Maurus Wolter is hij de stichter van de abdij Beuron (1863), abt gezegend door kardinaal Reisach op 20 september 1868 in de St. Paulusabdij te Rome, geïnstalleerd als abt te Beuron door abt Léon Bastide van de Franse abdij Ligugé (Aurillac 21.03.1823 - Solesmes 24.04.1900) namens abt Prosper Guéranger van Solesmes (Sablé-sur-Sarthe 04.05.1805 - Solesmes 30.01.1875). Zo werd uitgedrukt dat de abdij Beuron ontstaan was via de St. Paulusabdij te Rome binnen de Cassinese Congregatie en geestelijk afhankelijk was van dom Guéranger van de Congregatie van Solesmes. Dom Guéranger had in diezelfde Romeinse St. Paulusabdij professie afgelegd in 1837, maar op de toen pas goedgekeurde constituties van de Congregatie van Solesmes. Zo was dom Guéranger via de St. Paulusabdij van de Cassinese Congregatie opgenomen in de benedictijnse traditie. Als vierde Duitser trad in 1857 Karl Wolter in (Bonn 30.09.1826 - Rome 27.06.1859), een broer van de beide voorgenoemden. Hij werd als don Ildebrando in de St. Paulusabdij begraven. Tenslotte trad don Bonifazio Osländer in (Monschau 01.11.1836 - Rome 07.09.1904), die abt van de St. Paulusabdij te Rome werd (1895-1904).

In 1849 was dom Casaretto wegens de onzekere politieke toestand op zoek gegaan naar een eventueel toevluchts-oord in Frankrijk. Toen al kwam hij te Solesmes, dat geen goede indruk op hem maakte. Hij vond het eerder een centrum van geleerde pastoors, dan een monastieke gemeenschap. Dit blijkt uit een brief van H. Smeulders, vicaris-generaal S.O.Cist., aan zijn abt R. Van Ommeren te Bornem⁸. Toen bracht hij ook zijn eerste bezoek aan Dendermonde dat totaal geïsoleerd stond en tot geen enkele benedictijnercongregatie meer behoorde. Bij die gelegenheid rekruteerde hij een seminarist van Gent, die echter niet volhardde. Tegen de Cassinese traditie in begon hij te streven naar expansie in het buitenland. In 1856 vestigden Engelse monniken van de provincie Subiaco zich te Ramsgate. In 1858 incorporeerde hij Dendermonde. La Pierre-qui-vire, in 1850 gesticht door de seculiere priester J.B. Muard (Vireaux 24.04.1809 - La Pierre-qui-vire 19.06.1854), volgde in 1859. Montserrat met nog een groepje monniken van de uitstervende Congregatie van Valladolid sloot zich in 1862 aan. Te Lambach in Oostenrijk slaagde Casaretto in 1859 niet. Als praeses van de Cassinese Congregatie poogde hij ook Solesmes in te lijven, maar dit lukte evenmin⁹.

In Italië ging echter het ene klooster na het andere verloren door de confiscaties*: Finalpia en S. Giuliano in 1855, Parma in 1861, Praglia en S. Giorgio in 1867. In 1861 verkreeg dom Casaretto nog van Pius IX het klooster S. Ambrogio te Rome als studiehuis voor zijn monniken, maar hij zou het in 1884 grotendeels verliezen door de confiscatie¹⁰.

I.3. Oprichting en expansie van de Cassinese Congregatie van de Oorspronkelijke Observantie.

De oprichting van een aparte Congregatie dateert van 1867, de definitieve goedkeuring van 1872. Aan het hoofd

Abt Petrus Casaretto, stichter van de congregatie van Subiaco

van de nieuwe congregatie stond een abtgeneraal die gezag had over al de monniken van de congregatie. Om de verscheidenheid in nationaliteit en monastieke tradities van de geïncorporeerde kloosters enigszins op te vangen, werd zij ingedeeld in vier provincies: de Italiaanse, de Franse, de Spaanse en de Anglo-Belgische die in 1876 gesplitst werd. De oude Cassinese Congregatie was al verdeeld in provincies maar dan louter op territoriaal vlak. De kloosters werden bestuurd door abten, vooral prioren en oversten benoemd voor drie jaar. De congregatie droeg de wat uitdagende titel: Cassinese Congregatie van de Oorspronkelijke Observantie. De volledige afscheiding van de Cassinese Congregatie verwekte heel wat ongenoeg-

Het gezin van Lorenz Wolter (1796-1876), bierbrouwer te Bonn, en Elisabeth Schuchard (1802-1856) uit Wetzlar telde nog verschillende kinderen. Twee jongere zonen werden ook priester, Lorenz (1834-1911) in 1854 jezuïet, Frans (1838-1911) wereldheer. Deze was vanaf 1884 pastoor te Kessenich (bij Bonn). Twee andere zonen werden arts. Geen enkel kind huwde. Van de vier dochters trad na het vertrek van haar broer Rudolph naar Rome de oudste, Anna-Katharina (Bonn 20.12.1823 - Vaals 26.05.1903), in bij de zusters van de Sociëteit van het H.Hart van Jezus (Sacré Coeur) te Bloemendal/Vaals, waar zij op 16 juli 1856 werd ingeleed, professie aflegde op 16 juli 1858 en heel haar verdere leven verbleef. Mevrouw Wolters-Schuchard was protestant en werd pas in 1852 katholiek. De kinderen Wolter dankten hun diepe godsdienstigheid vooral aan haar vroomheid. Toen de gebroeders Wolter in 1860 naar Duitsland terugkeerden, zochten zij eerst in het aartsbisdom Keulen naar een plaats voor een benedictijnse stichting, maar tevergeefs. Zij slaagden tijdelijk in het bisdom Münster, waar zij zich vestigden in het verlaten dominicanenklooster te Materborn bij Kleef. Op 8 mei 1862 had op aanraden van Fürstin Catherine von Hohenzollern (Kupferzell 19.01. 1817 - Freiburg 15.02.1893) op Nederlands grondgebied namelijk op het kasteel 's Heerenberg, toen in bezit van de familie von Hohenzollern, de eerste onderhandeling plaats om de vroegere abdij Beuron bij Sigmaringen, toen in bezit van Fürst Karl Anton von Hohenzollern, een stiefzoon van Fürstin Catherine. In 1863 trokken de gebroeders Wolter naar Bewuron, waar zij het vroegere augustijnerklooster konden verwerven dankzij Fürstin Catherine von Hohenzollern met haar relaties in hoge wereldlijke en kerkelijke kringen zoals met paus Pius IX, maar ook met haar geldelijke middelen. Zo ontstond de benedictijnerabdij Beuron.

S.PETZOLT, *Die Gründungs- und Entwicklungsgeschichte der Abtei Beuron 1863-1908 in Studien und Mitteilungen zur Geschichte der Benedictinerordens*, CIV, 1993, 135-203, 329-392.

UN MOINE BENEDICTIN, *Dom Guéranger, Abbé de Solesmes*, Paris 1909-1910. Deze twee delen werden in het Nederlands in 1969 uitgegeven door de abdij St.-Benedictusberg Vaals, vertaald door dom G.Smeets. Voor literatuur over de Congregaties van Solesmes en Beuron, zie eerstgenoemd werk.

⁸ L. SOLTNER, *Solesmes et Dom Guéranger (1805-1875)*, Solesmes 1974, p. 136. Dom Ambrosius De Cock o.s.b.(Dendermonde) signaleerde de appreciatie van dom Casaretto. Zie ook brieven van P. De Fraine aan dom Casaretto, 30-8-1849, 29-12-1852, in AAA., Kop. 76, p. 37-38. Petrus de Fraine (Zandbergen 08.02.1827 - Kentucky 1902) trad als diaken te Genua in, maar keerde spoedig naar België weer terug. Op 20 december 1851 werd hij te Gent priester gewijd. In 1858 werd hij geïncardineerd in een Amerikaans bisdom.

⁹ V. FIALA, Ein Jahrhundert Beuroner Geschichte: in *Beuron 1863-1963*, Beuron, 1963, p. 62.

gen, zelfs bij Casaretto's trouwste medewerker en opvolger, dom Rafaël Testa¹¹. Ondanks de definitieve goedkeuring in 1872 geraakte de Congregatie in een ernstige crisis. In 1876 werd een kardinalencommissie benoemd door paus Pius IX om de constituties van de congregatie te herzien. Deze commissie benoemde op 5 april 1876 abt Testa tot opvolger van dom Casaretto, die ziek en ontmoedigd aftrad. Deze stierf op 1 juli 1878 te Genua¹² en werd begraven in S. Giuliano. Het generaal kapittel van 1880 onder leiding van kardinaal Franzelin namens de kardinalencommissie, herstelde de autonomie van de abdijen, het levenslang bestuur van de abten en de stabiliteit van elke monnik voor zijn abdij, echter met de mogelijkheid tot verplaatsing. Tot abtgeneraal werd gekozen dom Nicolaus Canevello (Genua 07.09.1829 - Subiaco 27.12.1899)¹³.

De expansie ging verder. In 1868 werd de abdij 'nullius*' van Monaco opgericht en aan de jonge Congregatie toevertrouwd. In 1870 begon het reguliere leven in Affligem opnieuw. In 1875 werd het klooster Belloc bij Bayonne gesticht door La Pierre-qui-vire. In 1873 begon La Pierre-qui-vire de missie van Sacred Heart in Oklahoma (U.S.A.). In 1874 nam de Anglo-Belgische provincie het apostolisch vicariaat van Dacca in Oost-Bengalen (Bangla-Desj) over, dat echter al in 1888 zou opgegeven worden. De Duitse monnik, Jordanus Ballsieper (Elberfeld 28.11.1835 - Subiaco 01.03.1890), ingetreden in Dendermonde, werd er bisschop en later, na zijn terugkeer, abtgeneraal (1888-1890). In 1882 kregen de Engelsen de missie van Auckland in Nieuw-Zeeland.

In 1879 sloot de abdij 'nullius' Montevegine, eens de zetel van een zelfstandige Congregatie, zich bij de Congregatie aan. De monniken van La Pierre-qui-vire vestigden zich in 1882 te Buckfast in het Engelse graafschap Devon, dat later uitgroeide tot een zelfstandige abdij met heel wat Duitse monniken. In Frankrijk en in Spanje breidde de Congregatie zich ook uit, respectievelijk door nieuwe stichtingen in Frankrijk, namelijk Kerbénéat in Bretagne in 1878

(verplaatst in 1958 naar Landévennec), En-Calcat bij Toulouse in 1890 en het herstel van oude abdijen van de vroegere Congregatie van Valladolid in Spanje. In Italië begon men de geconfisqueerde abdijen terug te krijgen. Montserrat stichtte in 1895 een klooster in Manilla (Filipijnen) en in 1900 sloot de abdij 'nullius' New Norcia in Australië, opgericht in 1846 door uitgeweken monniken van Valladolid, zich definitief aan bij de jonge Congregatie.

In 1879 werd de abdij Steenbrugge gesticht vanuit Dendermonde, in 1893 Merkelbeek door Affligem. Deze was bestemd voor de Duitse monniken in de Belgische provincie. De apostolische prefectuur van Noord-Transvaal (Zuid-Afrika), afhankelijk van de Belgische provincie, dateert uit 1910. Zij rekruteerde ook verscheidene monniken te Merkelbeek, dat al in 1906 een klooster te Kornelimünster bij Aken had gesticht. In 1914 werd de oude benedictijnerabdij Siegburg bij Bonn vanuit Merkelbeek opnieuw bevolkt, alsook in 1923 de vroegere norbertijnerabdij Ilbenstadt vanuit Kornelimünster, maar deze zou verdwijnen tengevolge van de confiscatie* door de nazi's in 1939. De Duitse provincie van de Cassinese Congregatie van de Oorspronkelijke Observantie dateert van 1922¹⁴. De abdij te Merkelbeek werd op 1 augustus 1923 overgeplaatst naar Mamelis-Vaals, waar een nieuwe abdij, Sint-Benedictusberg genaamd, gebouwd was. Deze abdij ging echter in 1927 over naar de Congregatie van Beuron. Door de Nederlandse autoriteiten werden in 1944 de Duitse monniken van de abdij Sint-Benedictusberg naar Duitsland uitgewezen. In 1951 kwamen monniken van de Sint-Paulusabdij van Oosterhout de Sint-Benedictusberg bevolken, zodoende maakt deze abdij sindsdien deel uit van de Congregatie van Solesmes. Affligem nam in 1910 het klooster te Heide-Kalmthout ten noorden van Antwerpen, gesticht in 1903, van La Pierre-qui-vire over, dat in 1931 echter verkocht werd aan de missionarissen van Steyl.

In 1933 werd Prinknash in Engeland met een bekeerde

¹⁰ P. CAROSI, La Provincia Sublacense (1851-1867), in: *Pietro Casaretto e gli inizi della Congregazione Sublacense (1810-1880)*, p. 405-459.

¹¹ D. PARRY, *The Cassinese Congregation a P. O.*, *ibid.*, p. 461-484; G. LUNARDI, Raffaele Testa, in: *I monasteri Italiani della Congregazione Sublacense (1843-1972)*, Parma 1972, 342-351, waar op p. 349 vermeld wordt: "Rimasi sempre attaccato all'antica madre la congregazione cassinese, e pero son tuttora abate dell'antica en non della nuova congregazione". (Ik ben steeds gehecht geweest aan onze oude moeder de Cassinese Congregatie, en daarom ben ik nog altijd abt van de oude en niet van de nieuwe congregatie.)

Dom Rafaël Testa was abt van de abdij S. Giuliano (1851-1854) bij Genua, daarna van die van Parma (1854=1858), vervolgens overste van de twee kloosters te Subiaco (1858-1868 en 1874-1876). In 1868 verlangt hij titulair-abt te worden van de oude Cassinese Congregatie, zoals blijkt uit bovenstaande zinsnede. Toch na de dood van dom Casaretto werd hij abtgeneraal van de nieuwe Congregatie (1876-1880). Hij stierf in 1886 te Subiaco, waar hij zich had teruggetrokken in 1880.

¹² G. LUNARDI, Pietro Casaretto (1810-1878), in: *ibidem*, p. 338.

¹³ D. PARRY, *The Cassinese Congregation a P. O.* (1867-1872) en W. WITTERS, La Congrégation Cassinese de la Primitieve Observance de 1872 à 1880, in: *Pietro Casaretto e gli inizi della Congregazione Sublacense (1810-1880)*, p. 461-484 en 485-521.

Jan Baptist Franzelin s.j. (Altino 15.04.1816 - Rome 11.12.1886), een belangrijke 19de-eeuwse theoloog, was professor in de dogmatiek aan de Gregoriana te Rome (1857-1876). Hij speelde een belangrijke rol bij het Eerste Vaticaans Concilie. Op 3 april 1876 volgde zijn benoeming tot kardinaal.

G. COURTADE, *Franzelin in Catholicisme*, IV, Parijs, 1956, p.1564-1566.

¹⁴ Voor de stichtingsgeschiedenis van Kornelimünster, zie: *Benediktinerabtei Kornelimünster 1906-1956, Festschrift zur Konsekration der neuen Abteikirche*, Kornelimünster 1956, p.23-40; B. SIMONS, *Kornelimünster, neue Benediktinerabtei*, in *Germania Benedictina*, Bd. VIII: Nordrhein-Westfalen, St. Ottilien 1980, p. 422-427.

Voor Siegburg, zie: W. WEBER en M. MITTLER, *Die Geschichte der Abtei Michaelsberg in Siegburg seit ihrer Neugründung im Jahre 1914*, Siegburg 1967, p.15-36; R. HAACKE, Wie die Benediktiner nach Siegburg zurückkamen, in: *Germania Benedictina*, Bd. VIII, o.c., p.164-194.

Voor Ilbenstadt, zie: *Ilbenstadt. Zwei Beiträge zur Geschichte der Benediktinerabtei Kornelimünster*. Herausgegeben von Abt Albert Altenähr, Kornelimünster 1997. 1. DOM AMBROSIUS DE COCK, *Die Benediktiner in Ilbenstadt, 1923 - 1939/1951*, p.5-29. 2. ABT ALBERT ALTENÄHR, *Kornelimünsteraner Mönche in Ilbenstadt. Facetten zur benediktinischen Geschichte Ilbenstadts (1923 - 1939/1951)*, p.30-58.

Klooster van de grot van de Heilige Benedictus te Subiaco.

Anglicaanse gemeenschap in de Cassinese Congregatie van de Oorspronkelijke Observantie opgenomen. De Engelse provincie nam in 1947 Farnborough, gesticht in 1855 door keizerin Eugénie als mausoleum voor haar man keizer Napoleon III, van de Congregatie van Solesmes over. De Afrikaanse provincie, de Filippijnse en Vietnamese provincies zijn recent.

I.4. De spiritualiteit

Dom Casaretto heeft twee documenten over zijn hervorming nagelaten: een summier met de voornaamste punten (1846) en een ander meer gedetailleerd met enige geestelijke overwegingen (1849).

A. De 18 fundamentele artikelen (1846)

Na drie jaar praktijk redigeerde hij op 28 juli 1846 de fundamentele punten van zijn hervorming om deze door de Heilige Stoel te laten bekrachtigen.

1: het volledig gemeenschappelijk leven kan voortaan niet meer afgeschaft of gewijzigd worden door welke overste van de Cassinese Congregatie ook. Dit werd al bepaald in het laatste generaal kapittel. Meer nog, iedere overste zal ieder jaar ten overstaan van heel de gemeenschap de eed vernieuwen om het gemeenschappelijk leven intact te houden samen met al de andere observatiepunten* en gebruiken die in het klooster ingevoerd werden. Van zijn kant zal deze ieder misbruik dienen te beletten dat op dit punt zou kunnen binnendringen.

2: de metten worden volgens de dagorde na middernacht gehouden.

3: het stilzwijgen moet onafgebroken onderhouden worden in het dormitorium*, de kerk, het koor, de refter en

andere door de Regel bepaalde plaatsen, maar strenger vanaf de completen tot de priem van de volgende dag.

4: de afzondering moet in acht genomen worden in het klooster en in de eigen cel. Het is de monnik verboden het kloosterslot te verlaten zonder toestemming van de overste, de cel van een ander binnen te gaan of andere vertrekken die door de declaraties verboden zijn. Iedereen mag uitgaan met een door de overste aangewezen metgezel: eenmaal per week gedurende de veertigdaagse vasten, tweemaal in de advent en driemaal gedurende de andere tijden, maar niet op de vigiliëdagen en de geboden feestdagen.

5: gedurende het middag- en avondmaal is er onafgebroken lezing. Ieder jaar wordt er echter vijfmaal 's middags en eenmaal 's avonds van het stilzwijgen gedispenseerd*. De overste kan dispensereren, wanneer men buiten de refter eet op de zogenaamde ontspanningsdagen, voorafgaand aan de advent en aan zondag Quinquagesima* en op de vier speciale recreatiedagen die men ieder jaar pleegt toe te staan.

6: aan de onthouding van vlees dient men zich viermaal per week te houden en gedurende geheel de veertigdaagse vasten en de advent met uitzondering van de zonen feestdagen in de advent, met dien verstande dat men op de andere dagen van de week slechts een enkele maal vlees gebruikt. In de refter gebruikt men in plaats van glazen en flessen aardse koppen en kannen en de monnik bedient zich van gewoon metalen tafelgerei. Zilverwerk is verboden.

7: de bovenkleding van de monniken, novicen en lekenbroeders moet zijn van laken of zwarte saai. Serge of een andere lichte stof is altijd verboden. De kovel, die men draagt tijdens het korgebed, is eveneens van saai en zonder plooiën. Men draagt hemden en kleine boorden uit wol, lederen gordels, schoenen met ijzeren gespen,

witte kousen, maar zwarte wanneer men uitgaat. 's Nachts trekt men over het linnen hemd een dun scapulier met kap aan met een koord als gordel. De wollen slaapmutsen moeten bescheiden van vorm zijn, maar onderscheiden van die der lekenbroeders. Men slaapt op een eenvoudige strozak zonder enige stoffering. De cellen zijn eenvoudig ingericht met een tafel, een bidstoel, een boekenrek, een bed en drie stoelen, alles in eenvoudig blank hout. Dezelfde eenvoud wordt in acht genomen bij de devotieplaten die gewoon van papier behoren te zijn, evenzo bij de kruisbeelden, de reliekhouders, enzovoort. Met uitzondering van de abt nemen allen genoeg met één enkele cel, tenzij een tweede nodig is voor de novicenmeester en de prior om de novicen, lekenbroeders en clerici te ontvangen. Het gebruik van zilveren uurwerken wordt enkel toegestaan aan de monniken die deze volgens het oordeel van de overste nodig hebben voor hun functie.

8: de lekenbroeders gebruiken mantels van laken of zwarte saai, ook in de zomer, maar de monniken enkel in de winter. De mantels van speciale snit die 'ferrajuoli' genoemd worden, zijn verboden. De lekenbroeders dragen de rozenkrans aan de lederen riem, waarmee zij het scapulier omgorden, nadat zij definitief aangenomen zijn.

9: het haar van de monniken, novicen en lekenbroeders wordt kortgeknipt; behalve de laatsten dragen zij de tonsuur of corona, ter breedte van een pink.

10: wanneer er oblaten zijn, dragen zij kleren van dezelfde vorm en hoedanigheid als de monniken, echter met enig

onderscheid. Zij zijn gehouden tot de volledige observantie* zoals de monniken.

11: geen enkele monnik, novice of lekenbroeder mag brieven schrijven, of brieven, boodschappen en geschenken ontvangen, tenzij deze aan de overste bezorgd worden, die de toestemming geeft dat zij doorgegeven worden aan degenen voor wie deze bestemd waren. De overste opent de brieven en mag, indien hij wil, deze ook lezen voordat hij deze overhandigt, en dit krachtens de Cassinese declaraties*.

12: iedereen in het klooster zorgt voor zijn eigen cel. Hij laat nooit toe dat hij door een ander gediend wordt, tenzij in geval van ziekte of bij overbelasting, die door de overste moet worden vastgesteld. Eveneens dient, wanneer de gemeenschap volledig is, alle dagen een monnik of een novice aan de eerste tafel in de refter.

13: men zal de dagorde waarvan de tekst is bijgevoegd, onverkort bewaren. Aan de overste wordt de bevoegdheid ontnomen deze te wijzigen of te vervormen zonder toestemming van geheel de gemeenschap, van de visitator* en van de abtpreses*.

14: het reguliere vasten wordt onderhouden op de door de declaraties vastgestelde dagen. Het schuldkapittel, dat elke week gehouden wordt, mag nooit achterwege blijven.

15: de discipline* wordt genomen op alle vrijdagen van het jaar en op de andere, door de declaraties vastgestelde dagen, en wel op het door de overste bepaalde uur.

Abdij van de Heilige Scholastica te Subiaco.

16: de conferentie wordt gehouden op de eerste vrijdag van iedere maand. Op de andere vrijdagen is er conferentie over een probleem uit de moraaltheologie of lezing van de Heilige Schrift.

17: eenmaal per maand houdt iedere monnik een stille dag. De laatste drie dagen van de Goede Week en de acht dagen van de retraite die men pleegt te houden in de noveen voor Pinksteren, brengen zij gemeenschappelijk in afzondering door.

18: iedere pas geprofeste legt naar vast gebruik voor de plaatselijke overste de eed af het gemeenschappelijk leven te leiden volgens het 33e hoofdstuk van de Regel van Sint-Benedictus met de andere hier aangegeven oefeningen. Van deze eed kan niet gedispenseerd worden tenzij voorgoed door de Paus en tijdelijk door het generaal kapittel, de diaeta* en in dringende gevallen ook door de abtpreses, altijd nochtans met toestemming van de plaatselijke overste.

De dagorde laat weinig tijd over voor persoonlijke initiatieven: 2.00 uur: metten en lauden; 6.00: opstaan; 6.15: studie; 7.30: meditatie, priem, terts en conventsmis; 9.00: studie; 11.30: geestelijke lezing, sext en noon; 12.15: middagmaal en recreatie; 14.00: vespers; 14.30: studie; 16.00: completen; 17.00: studie; 19.00: avondmaal; 20.00: nachtrust¹⁵.

B. Algemene regels (1849).

De gelofte van gehoorzaamheid gaat vóór alles. De monnik hoort als een 'bambino' te zijn in de handen van zijn abt. In verband met de armoede zijn de monniken die van elders komen verplicht binnen acht dagen een inventaris van hun persoonlijke zaken in te leveren. Eigenmachtig beschikken over meer dan 60 stuivers is een 'casus reservatus*'. Wat de zuiverheid betreft, mogen de monniken nooit personen van het andere geslacht bekijken, zelfs geen verwanten. Bij de stabiliteit* vindt men het voorschrift, zelfs zijn cel niet zonder noodzaak te verlaten. Onder de gelofte van de 'bekering der zeden' worden verscheidene aansporingen in verband met de Heilige Mis gegeven. Bij de opheffing tijdens de consecratie zal de monnik erop bedacht zijn dat hij de te verdienen aflatens verkrijgt. De gelezen Heilige Mis dient tenminste vijf en twintig en ten hoogste vijfendertig minuten te duren. De duur van de voorbereiding zal minstens vijftien minuten bedragen en de dankzegging dient geknield in de sacristie of in een andere publieke ruimte te worden verricht. De priesters zijn verplicht tenminste tweemaal per week te biechten. Het dagelijks bidden van de rozenkrans en van de vijf psalmen waarvan de beginletters de naam van Maria vormen, wordt aanbevolen. Buiten het klooster is het zonder

speciale toestemming verboden vlees te eten of likeur te drinken. De handenarbeid wordt voor de monniken vervangen door studie en zielzorg.

Hoewel belang wordt gehecht aan de netheid van boven- en onderkleding, blijft de lichamelijke hygiëne vooral beperkt tot het regelmatig wassen van gezicht en handen. Onder de siësta en na het nachtofficie is men verplicht in zijn habijt te slapen. De koster zal bij het wekken het licht aansteken en zich vergewissen of de monniken behoorlijk gekleed te bed liggen. Men dient ook altijd met gesloten vensters te slapen. Nooit mag men zich publiek vertonen, tenzij in volledige monastieke kleding.

De hoffelijkheid in de omgang met elkaar wordt bevorderd door het gebruik van de aanspreektitel 'dom' voor de monniken en 'pater' voor de dekens*. De beleefdheidsvorm 'u' is voorgeschreven. Enkel tegenover de lekenbroeders mag men 'jij' gebruiken.

De versiering van de cel wordt beperkt tot vier platen. Iedere monnik dient te beschikken over de volgende boeken: het brevier, de Regel, de navolging van Christus, een heiligenleven en andere studie- en devotielectuur.

Aan de ontspanning wordt de nodige aandacht geschonken. In de vakanties zijn er zelfs drie recreaties per dag: dertig minuten na de priem, idem na het middagmaal en een uur na de vespers. Anders is er slechts één recreatie per dag, namelijk na het middagmaal, alsook driemaal per week vóór de completen. De wandelingen duren drie uur. Een aantal onderwerpen van gesprek wordt aanbevolen. De duur van de officies wordt bepaald: de metten en lauden duren anderhalf uur; terts en conventsmis een uur; sext, noon, Engel des Heren en gewetensonderzoek dertig minuten; geestelijke lezing vóór de completen vijftien minuten.

Men zingt slechts op feestdagen duplex* 1ste klas en op sommige van 2de klas en wel de eerste vespers vanaf het kapittel (korte lezing), de terts, de conventsmis en de tweede vespers. Ook hoort men op de zondagen de conventsmis te zingen. Onder het lof op zondag, na de Maria-antifoon 'Salve' op zaterdag en op de vigilies van Mariafeesten, wordt de litanie van O.L.Vrouw gezongen. Het reciteren van het klein officie van O.L.Vrouw, het dodenofficie, de graduaalsalmen (119-127) - en de boetsalmen (6, 31, 37, 50, 101, 129, 142) blijft verplicht volgens de rubrieken*. Onder de dagelijkse Heilige Mis voor het personeel bidt een lekenbroeder de rozenkrans en de vier akten van geloof, hoop, liefde en berouw voor.

Op de kerkelijke vastendagen krijgt men 's morgens koffie met wat brood en 's avonds ongeveer drie ons brood met een geringe hoeveelheid gestoofde groenten en droog fruit of gezouten ansjovis. De kloostervasten is wat minder streng: 's morgens wordt wat meer brood toegestaan en 's avonds brood met enig gestoofd voedsel. Het gewoon wekelijks menu voor het middag- en avondmaal in

¹⁵ Deze artikelen werden ook in het Frans en in het Duits vertaald. Te Affligem bewaart men een afschrift in het Italiaans dat dateert van 1867, twee Franse waaronder een van dom Heigl en een Duitse van dom Schupmann. Archief Abdij Affligem, 1G3, 1G4. Zie ook: G. MARTINEZ, *o. c.*, p. 384.

de winter is vastgesteld. Op Goede Vrijdag is de overste tafeldienaar en eten de monniken geknield¹⁶.

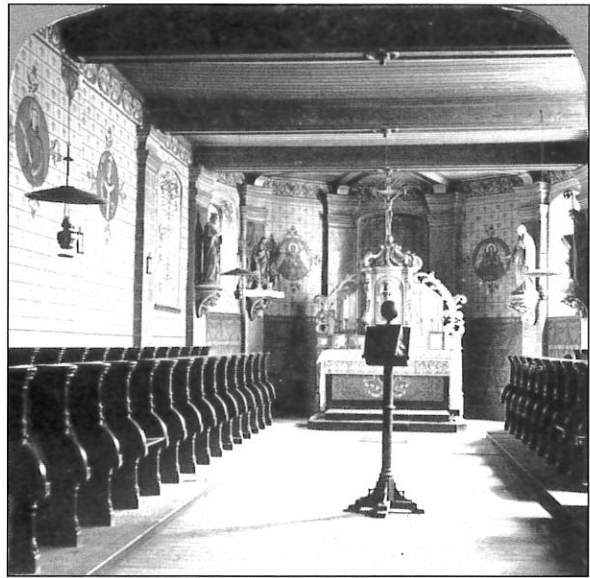
II. De voorgeschiedenis van de stichting te Merkelbeek¹⁷

Vooraf vier Duitse monniken hebben zich ingezet om landgenoten te rekruteren voor het benedictijnerleven en een eigen klooster te stichten.

II.1. Dom Ludgerus Knuffmann (1825-1907)

Geboren te Krechting bij Rhede (Westfalen) op 13 december 1825 als zoon van een wever, legde hij op 21 maart 1851 de eerste geloften af in Subiaco¹⁸. In het stadsarchief van Rhede is een 'Auswanderungsgesuch' van Franz Joseph Knuffmann gedateerd op 29 augustus 1847. In die tekst is sprake van de gymnasiast Knuffmann, die naar Rome wil vertrekken om daar tot katholiek geestelijke opgeleid te worden¹⁹. Vanuit Rome zal hij als clericus te Finalpia zijn ingetreden, waar het gemeenschappelijk noviciaat tot december 1850 gevestigd was²⁰. Op 10 april 1852 ontving hij al de priesterwijding en was van 1854 tot 1857 overste te S. Giuliano bij Genua, dat in die tijd grotendeels geconfisqueerd werd. Toen de Affligemse gemeenschap te Dendermonde in 1857 de ondergang nabij leek, aanvaardde de kleine radeloze groep op voorstel van abt Casaretto de jonge dom Ludgerus Knuffmann als overste. Het jaar daarop slaagde dom Casaretto erin de vereniging van Dendermonde met de hervormde bene-

dictijnen van de Cassinese Congregatie door te drijven. Ofschoon dom Ludgerus Knuffmann slechts vijf jaar aan het bestuur bleef, nam hij zestien postulanten aan, van wie elf Duitsers, drie Nederlanders en twee Belgen²¹. Onder zijn landgenoten was Hermann Renzel, die de eerste abt van Merkelbeek zou worden. In 1859 trachtte dom Knuffmann al een Duitse stichting te realiseren door te pogen de gewezen norbertijnerabdij van Hamborn bij Duisburg te verkrijgen met de steun van de plaatselijke pastoor²² en de bisschop van Münster²³. Weliswaar zou dom Knuffmann in 1862 al van het toneel verdwijnen, maar toch na een bewogen leven in 1899, dank zij zijn gewezen postulant dom Hermann Renzel, terechtkomen in Merkelbeek, waar hij op 10 april 1907 overleed²⁴.

Koor abdijskerk Merkelbeek.

¹⁶ Archief Abdij Affligem, 1G4. Zie evaluatie bij A. DE COCK, Generaal-abt Petrus Casaretto, in: *Monastieke Informatie*, nr. 58, 1978, p.171-175.

¹⁷ Aan de geschiedenis van de abdij Merkelbeek-Vaals werd slechts één uitvoerige studie gewijd die grotendeels onuitgegeven bleef: C. DAMEN, *Geschiedenis van het Benedictijnerklooster dat op 21 maart 1893 gesticht is in Merkelbeek in Zuid-Limburg en dat op 1 augustus 1923 is overgeplaatst naar de Sint-Benedictusberg te Mamelis in de Gemeente Vaals*, Oosterhout, 1960. Dit manuscript is aanwezig in het archief van de abdij te Vaals. Een beknopte samenvatting van een deel van deze studie verscheen in *Het Land van Herle*, jg. II, 1952, p.99-105: De Benedictijnen in Merkelbeek. Het eerste gedeelte van de tekst van dom C. Damen is verwerkt in de uitgave: J. SMEETS, *100 Jaar Parochiekerk Merkelbeek*, Oirsbeek, 1979 (Op p. 36 staan een paar storende fouten. Ter verbetering: Op 11 april 1920 werd dom Wolters tot abt gewijd). Drs. J.J.Th. Roex maakte in 1995 een bewerking van het toenmalige manuscript van deze tekst *De stichting van de abdij S. Clemens te Merkelbeek in 1893* onder de titel: *De abdij St. Clemens te Merkelbeek 1893- 1923*, verschenen in: *Jaarboek 1995*, p.52-62, een uitgave van de Heemkundevereniging de Veersjprunk (Gemeente Onderbanken). Verder dient vermeld te worden: LAMBERTUS MOONEN en GERHARD SCHAFFELD (Redaktion), *Hermann Renzel. Ein bedeutender Benediktiner-Abt aus Rhede und weitere benediktinische Mönche sowie Personen aus anderen kirchlichen Bereichen und deren Familien*, Schriftenreihe des Heimatvereins Rhede, Bd.13, Rhede 1999. Als *Hermann Renzel* verder geciteerd. Bovendien: D.C. TAKENS, *De bouwgeschiedenis van de abdij St. Benedictusberg in Mamelis*, in: *Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal*, Valkenburg aan de Geul, 1997, p.78-140 en 1998, p.47-100. Men vindt ook min of meer uitvoerige notities in de volgende twee werken: W. VERLEYEN, *Negen Eeuwen Affligem*, Aalst, 1983, p.247-250; R. HAACKE, *Germania Benedictina*, Bd. VIII: *Nordrhein-Westfalen*, St. Ottilien, 1980, p. 561-568. Tot slot zij vermeld: V. TRUYEN, *De abdij St. Benedictusberg bij Vaals in Benedictijns Tijdschrift*, jg. XVIII, 1957, p. 127-140. In dit jubileumnummer uitgegeven bij gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de St.-Paulusabdij te Oosterhout vindt men ook informatie over de andere Nederlandse benedictijnerabdiën op p. 77-126.

¹⁸ De monniken legden toen eerst eenvoudige eeuwige geloften af en tien jaar later de plechtige professie. De lekenbroeders legden aanvankelijk na enige jaren postulaat en een jaar noviciaat eenvoudige eeuwige geloften af; later na tijdelijke geloften van drie jaar.

¹⁹ *Hermann Renzel*, p.22-23.

²⁰ G. LUNARDI, Pietro Casaretto (1810-1878), in: *I monasteri Italiani della Congregazione Sublacense (1843-1972)*, Parma 1972, 334-335; N. MORNACCHI, *I Monasteri di Genova*, in: *ibidem*, p. 49-51.

²¹ Vijf dorpsgenoten: B. Essingholt, H. Tebrügge, H. Renzel, B. Volks (die niet volhardde) en Bonifatius Hilfert.

²² Pastoor Dahlmann, overleden op 18 december 1859.

²³ Brieven van dom Knuffmann aan dom Camosso, 28.11.1859, en aan dom Casaretto, 9.1.1860, in: Archief Abdij Affligem (AAA.), Kop. 77.

²⁴ W. VERLEYEN, *Necrologium van Affligem*, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, jg. LXVI-LXXIV, 1983-1992, gebundeld uitgegeven: Brussel 1993, p.151-153, met foto. Als *Necrologium* verder geciteerd. Dom Knuffmann rust op het oude kerkhof van de abdij St. Benedictusberg te Vaals.

II.2. Dom Willibrordus Schupmann

Als clericus in 1859 te Dendermonde ingetreden zette hij zich eveneens in voor een stichting in zijn vaderland. Hij legde op 17 november 1860 te Subiaco de eerste geloften af en was in 1862 al priester. Op 19 februari 1865 reisde hij van Dendermonde naar Westfalen. Eerst poogde hij Grafschaft bij Meschede²⁵ (Sauerland) te verkrijgen. Toen dit onmogelijk bleek, stelde de bisschop van Paderborn, Corvey bij Höxter²⁶ aan de Weser en Walshausen ten noorden van Kassel²⁷ voor. De eigenaar van de laatste abdij beloofde deze aan de benedictijnen over te dragen²⁸. Dom Schupmann kon echter niet overweg met dom Augustinus Brizard (Vailly-sur-Aisne 10.03.1828 - Neuville 20.10.1908), een monnik van La Pierre-qui-vire, de nieuwe superior te Dendermonde (1862-1867). Einde 1865 ging hij terug naar Duitsland en verkreeg een indult van secularisatie²⁹.

II.3. Dom Godehardus Heigl (1834-1912)

Geboren te Rottenburg (Beieren) op 19 maart 1834 uit een welgesteld koopmansgezin met vijftien kinderen deed hij zijn humaniorastudies in de benedictijnerabdij Metten, maar trad in te Subiaco daar hij missionaris wilde worden. Hij legde er de eerste geloften af op 17 april 1854 en ontving de priesterwijding op 22 maart 1857. In mei 1859 vergezelde hij abt Casaretto als tolk naar Wenen om de Oostenrijkse abdij Lambach te verkrijgen, maar zonder enig resultaat. Op 22 november 1859 kwam hij te Dendermonde, waar hij al in 1863 correspondeerde over een vestiging van de benedictijnen te Ottbergen bij Hildesheim, echter zonder gevolg³⁰. Ottbergen is een 17de-eeuwse bedevaartsplaats van het Heilig Kruis. In de 18de eeuw

waren de benedictijnen van de abdij S. Godehard te Hildesheim eraan verbonden. De rijke cisterciënzermonnik Vorwerck liet er in 1853 een klooster bouwen dat van 1853 tot 1863 bewoond werd door kapucijnen en vanaf 1868 door franciscanen. Hij steunde in 1865 ook zijn Duitse confrater dom Schupmann bij diens pogingen om een stichting in Duitsland te verwezenlijken. Op 28 december 1868 deed hij een dringend beroep op dom Wilfried Alcock (Ince Blundell 14.01.1831 - Auckland 11.08.1882), provisor* van de Anglo-Belgische provincie, om toch over te gaan tot een stichting in Duitsland. Het nabije herstel van Affligem en de voorspoed van de Congregatie in Engeland herinnerde hem iedere dag aan zijn vaderland, waar de Cassinese Congregatie van de Oorspronkelijke Observantie nog geen enkel klooster had. Nochtans telde men twaalf monniken en twee lekenbroeders uit Duitsland, maar verspreid over de kloosters in België, Engeland, Frankrijk en Italië. Men kon er een paar in Subiaco laten wegens de internationale uitstraling, maar de overigen waren samen met de Vlamingen in staat om het kloosterleven te Affligem te herstellen en een klooster in Duitsland te stichten. Het pas opgerichte Beuron trok veel roeping aan, ook in België, zoals de zoon van de heer de Hemptinne uit Gent, die zeker in de Cassinese Congregatie van de Oorspronkelijke Observantie zou ingetreden zijn, indien er een noviciaat in België was geweest³¹. Zijn vader was bereid Affligem terug te kopen. Op de doorreis van dom Heigl van Italië naar België hadden zich in Duitsland drie postulanten aangemeld. Vele weldoeners wendden zich tenslotte naar andere kloosters onder wie een pastoor die 60.000 Belgische franks wilde geven. Hoe langer men talmde, des te moeilijker zou een stichting in Duitsland slagen, vooral indien de monniken van Beuron een klooster in het noorden zouden openen³².

²⁵ Gewezen benedictijnerabdij van de Congregatie van Bursfeld, gesticht in 1072 door de Keulse aartsbisschop Anno II. De prijs voor Grafschaft was in 1862 eens zo hoog als die van Beuron, daarom koos dom Maurus Wolter toen voor deze laatste abdij. S.PETZOLT, o.c., p.181. Deze hoge prijs zal in 1865 ook het bezwaar geweest zijn voor Affligem. In 1935 dacht men te Ilbenstadt opnieuw aan het herstel van deze abdij. Cf. AAA., 5D40: Ilbenstadt. Vanaf 1827 was het klooster in het bezit van de familie von Fürstenberg. Na de Tweede Wereldoorlog vestigden er zich de uit Silezië verdreven *Barmhartige Zusters van de H. Carolus Borromeus*, die er het *Fachkrankenhaus Kloster Grafschaft* leiden.

²⁶ Gewezen benedictijnerabdij. In 1834 erfde Viktor, Prins von Hohenlohe, de vroegere abdij Corvey. Catherine von Hohenzollern, stichteres van Beuron, was een nicht van de prins van Hohenlohe. Rijkskanselier Chlodwig, Fürst zu Hohenlohe-Schillingsfürst, en kardinaal Gustav Adolph von Hohenlohe-Schillingsfürst waren broers van deze Viktor. A.H. Hoffmann von Fallersleben, de dichter van het Duitse volkslied: *Deutschland, Deutschland über alles*, geschreven in 1841, was van 1860-1874 bibliothecaris te Corvey. Door het epos *Dreizehnlinden* van de hand van Friedrich Wilhelm Weber, gedicht in 1878, werd Corvey algemeen bekend. Tegenwoordig is een achterkleinzoon van genoemde Viktor, Franz Albrecht Metternich-Sandor, de bezitter van Corvey.

²⁷ Gewezen cisterciënzerpriorij Walshausen of Walehusen, gelegen aan de Fulda. In de tijd van de Reformatie is de priorij opgeheven. De Hessische Landgraaf Willem III, de Wijze, stichtte het dorp Wilhelmshausen rondom de vroegere priorij Walshausen. Wilhelmshausen maakt nu deel uit van de stad Immenhausen. In september 1891 werden de vroegere kloostergebouwen door brand verwoest. De protestantse gemeente Wilhelmshausen heeft de Romaanse kerk onder de naam 'Marien-Basilika' in gebruik.

²⁸ Brief van dom Heigl aan abt Casaretto, 24.2.1865, in: AAA., kop. 76, p. 170.

²⁹ *Necrologium*, p. 473. Onvolledige biografische gegevens.

³⁰ W.VERLEYEN, o.c. p.247; U. VAN HAVER, *L'Abbé Heigl*, dl.I, p.11-13, AAA, 2 hs. 275.

³¹ Felix (dom Hildebrand) de Hemptinne (Gent 10.06.1849 - Beuron 13.08.1913) trad in 1869 te Beuron in. In 1876 werd hij prior van de toenmalige priorij Erdington bij Birmingham (Eng.) en in 1881 van de abdij Maredsous (B.), waar hij op 9 augustus 1890 tot abt werd gekozen. Op 12 juli 1893 werd hij door paus Leo XIII benoemd tot de eerste abt-primaat van de Orde* van de H. Benedictus te Rome en abt van S. Anselmo, de benedictijnse universiteit aldaar. Hij had zelf de gebouwen van S. Anselmo ontworpen. In 1909 nam hij ontslag als abt van Maredsous en in 1913 kreeg hij als primaat een coadjutor. H. DE MORREAU, *Dom Hildebrand de Hemptinne, abbé de Maredsous et premier primat de l'Ordre Bénédictin (1849-1913)*, Maredsous, 1930; P. SCHMITZ, Hemptinne (Felix De), in: *Biographie Nationale*, Tome 31, Supplément 3, Brussel, 1962, p. 445-451.

Zie in het verband van de tekst speciaal A. DE COCK, Rivaliteit tussen de abdijen Beuron en Dendermonde, in: *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, 4de reeks, dl.X, Jaarboek 1990, p. 81-85.

³² Volgens deze brief was er nog een zesde klooster. Cf. C. COPPENS, ed., *Documenta de Instauratione Abbatiae Affligemensis anno 1870*, ed., in: *Fontes Affligemenses (FA.)*, dl. X, 1970, p. 5-6.

Op 17 maart 1869, zes maanden nadat Affligem gedeeltelijk teruggekregen was, riep dom Heigl zeer dringend de voorspraak van procuratorgeneraal* dom Columbanus Canevello (Genua 16.05.1829 -S. Giuliano 15.01. 1881) bij abt Casaretto in, voor een stichting in Duitsland. Dom Casaretto echter vond het zelfs bezwaarlijk om Affligem opnieuw te bevolken bij gebrek aan monniken! Op 6 mei 1869 schreef dom Casaretto dan ook aan dom Canevello: "Manca ... il personale necessario"³³. Dom Canevello beloofde aan dom Heigl toch zijn invloed te laten gelden, maar zonder resultaat, wat overigens niet te verwonderen is³⁴.

Gedurende vijftien jaar vindt men vervolgens geen sporen meer van pogingen tot een stichting in Duitsland, waar de Kulturkampf woedde en vele religieuzen verdreven werden.

Bij het herstel van het kloosterleven te Affligem op 18 juni 1870 werd dom Heigl erheen gezonden. Vanaf 1877 stond hij aan het hoofd van de gemeenschap. Opnieuw werd er in de Duitstalige landen gerekruteerd: dertien postulanten, onder wie twee uit Luxemburg en één uit Bohemen. Vier kwamen uit Zuid-Duitsland³⁵. In 1878 en 1881 werd er gereageerd tegen de hegemonie van de Duitsers, die alle leidende functies in handen hadden. Dom Heigl werd pas na vijf stemmingen in 1881 tot prior gekozen, maar in dat jaar werd de stabiliteit hersteld³⁶, zodat de tegenstanders konden kiezen voor Dendermonde en te Affligem de moeilijkheden uit de weg geruimd waren. In 1887 werd dom Heigl zelfs eenstemmig tot abt gekozen. Hij kreeg een Vlaamse coadjutor in 1912 en overleed nog hetzelfde jaar op 18 december³⁷.

Vanaf 1884 ijverde dom Heigl opnieuw voor een Duitse stichting. Op 15 februari van dat jaar kreeg hij ondanks de goede ontvangst een weigering bij de bisschop van Luxemburg. Toch ging hij de volgende dag naar Echternach waar de deken de terugkeer van de benedictijnen wenste. Hij had er een onderhoud met Doldinger, eigenaar van de helft van de oude abdij. Op reis naar Rome in april 1884 bracht hij een bezoek aan de bisschoppen van Würzburg, Eichstätt, Regensburg en Salzburg. Op 15 april kreeg hij in München bij minister von Lutz (1826-1890) nul op het verzoek voor een stichting in Beieren. Te Rome werd hij ontvangen door kardinaal Gustaaf Adolf von Hohenlohe en te Schillingsfürst op 1 juni door diens broer Chlodwig

Dom Godehardus Heigl in 1889.

von Hohenlohe, de latere rijkskanselier. Hij bracht op 2 juni nog een bezoek aan de aartsbisschop van Bamberg, maar op 13 juni liet de prins von Hohenlohe hem uit Parijs weten, dat minister von Lutz de toelating weigerde voor de stichting van een missiehuis in Schillingsfürst³⁸.

Toen keerde dom Heigl zich weer naar het noorden. Op 27 juli 1887 logeerde hij in het bisschoppelijk paleis van Trier en op 1 augustus had hij een onderhoud met graaf Max Gereon von Galen, kanunnik en later wijbisschop van Münster, over een stichting in Duitsland. Deze wees hem op de gewezen benedictijnerabdij Liesborn bij Lippstadt. Op 12 oktober sprak hij met prins-bisschop Kopp van Breslau over een stichting in Corvey aan de Weser of Arenberg bij Koblenz. Vervolgens bracht hij ter plaatse een bezoek, respectievelijk op 14 en 16 oktober³⁹.

³³ *Ibidem*, p. 8.

³⁴ Brief van dom C. Canevello aan abt Heigl, 22.4.1869, in AAA., 4H4: Correspondentie van abt G. Heigl (1868-1912).

³⁵ AAA., 1H1 en 1H2: *Catalogi novitiorum*.

³⁶ Vanaf de aansluiting bij de Cassinese Congregatie in 1857 legde men professie af voor de provincie, samenhangend met het feit dat elke provincie slechts één noviciaat had. Vanaf 1881 legde men weer professie af voor een abdij, vandaar dat gezegd wordt dat in 1881 de stabiliteit* hersteld werd. De monniken mochten toen een abdij kiezen, de lekenbroeders kregen er een toegewezen.

Bovendien kon men volledig lid zijn van twee gemeenschappen, tenminste als die tot dezelfde provincie behoorden. Zo konden bijvoorbeeld de monniken van Merkelbeek hun stabiliteit behouden voor het klooster waarvoor zij gekozen hadden in 1881, toch ook volledig deel uitmaken van de gemeenschap te Merkelbeek, waar zij op dat moment verbleven.

³⁷ W. VERLEYEN, *o.c.*, p. 63-68.

³⁸ G. HEIGL, *Journal I (1878-1889)*, AAA., 4H6. Het kasteel Schillingsfürst ligt bij Rothenburg ob der Tauber (Beieren).

³⁹ Beuron wierf ook om Corvey, Arenberg en Knechtsteden (V. FIALA, *Ein Jahrhundert Beuroner Geschichte*, in: *Beuron 1863-1963*, s.l., p. 55, p. 135, p. 150). Arenberg is een 19de-eeuws bedevaartsoord van O.L.Vrouw van Smarten. Beuron zag van een stichting aldaar af, omdat het koor van de kerk te klein was.

Op 4 januari 1888 bezochten dom Heigl en dom Renzel, die toen novicenmeester was, de gewezen benedictijnerabdij Reichenbach (Beieren). Georg Dengler, domvicaris van Regensburg, vergezelde hen. Deze kocht de abdij op 12 januari. Op 11 januari hadden zij een onderhoud met de bovenvermelde minister von Lutz die aanraade een smeekschrift in te dienen, wat op 13 januari gebeurde. Op 5 april had dom Heigl te München nogmaals een gesprek met de minister, in gezelschap van de auditeur Guidi van de nuntiatuur. Het generaal kapittel verleende de toelating, maar op 27 oktober weigerde de minister⁴⁰. Toen zocht men opnieuw in het noorden. Op 12 februari 1889 werd dom Heigl goed ontvangen door de aartsbisschop van Keulen mgr. Krementz (Koblenz 01.12.1819 - Keulen 06.05.1899), met wie hij de volgende dag dineerde. Op 14 februari ging hij met deken Heimbach van Dormagen de gewezen norbertijnerabdij Knechtsteden bij Neuss bezichtigen, ofschoon zijn voorkeur uitging naar een benedictijnerabdij. Op 31 maart vertrok dom Renzel naar Knechtsteden om de grond voor de tuin af te bakenen en op 10 mei 1890 ondertekende dom Heigl te Keulen het koopcontract. De stichting strandde tenslotte⁴¹.

Op 16 maart 1891 ging hij opnieuw naar Keulen om de aartsbisschop te bezoeken en de volgende dag naar Dormagen. Op 18 maart werd hij ontvangen door de bisschop van Münster en bezocht Saint-Maurice, wellicht Sankt Moritz in Minden. De volgende dag had hij een gesprek met de eigenaar.

Op 18 februari 1892 had dom Heigl te Regensburg een onderhoud met de plaatselijke bisschop en met de abt van Metten over de overname van de benedictijnerabdij Weltenburg aan de Donau, waar nog slechts vier bejaarde monniken en enkele lekenbroeders verbleven. Hij bezocht de abdij op 20 februari, maar ook deze poging bleef zonder gevolg⁴². Noch in Beieren, noch in Pruisen wenste men benedictijnen van een buitenlandse congregatie.

Na een zware longontsteking - op 15 maart 1892 ontving hij de sacramenten der zieken - stelde hij op 9 april dom Renzel tot prior aan en liet de zaak blijkbaar aan hem over⁴³.

II.4. Dom Hermann Renzel (1846-1922)

Hij werd geboren op 5 oktober 1846⁴⁴ te Krommert bij Rhede en was dus een dorpsgenoot van dom Knuffmann. Op acht jaar oud was Hermann Renzel al wees, zodat de ouderlijke hoeve Schulze-Renzel verpacht werd. Zijn oom Johann Joseph Volks, die woonde op de nabije hof Volks-Kasken, ontfermde zich over de kinderen Renzel⁴⁵. Op 28 november 1861 trad Hermann te Dendermonde in als alumnus* en vertrok in 1863 naar het noviciaat in Subiaco. Daar legde hij op 13 november 1864 de eerste geloften af. Gedurende een bezoek aan zijn vaderland in de zomer van 1868 rekruteerde hij verscheidene postulanten⁴⁶. Bij de eerste plechtige mis in de provisorische kapel van het Bisschoppenhuis te Affligem op 9 september 1869 toen het kloosterleven aldaar werd hernomen, assisteerde hij als subdiaken⁴⁷. Op 16 oktober 1870 ontving hij de priesterwijding te Subiaco en promoveerde in 1873 aan de Gregoriana te Rome tot doctor in de theologie. Dom Hermann Renzel was er altijd trots op te Rome gestudeerd te hebben. Hij was bijzonder gesteld op zijn leermeester J.B. Franzelin S.J. Van 1874 tot 1893 had dom Renzel te Affligem de leiding van het provinciaal noviciaat. Sinds de abtswijding van dom Heigl in 1887 fungeerde hij praktisch als prior, al werd hij pas op 9 april 1892 officieel als zodanig benoemd. In 1889 werd hij tot 'prior conventualis'* van Steenbrugge en in 1892 tot procurator-generaal te Rome gekozen, maar hij weigerde de twee functies. Meerdere familieleden, eveneens afkomstig van Rhede, traden ook te Affligem in: broeder Bernardus Essingholt, die in 1901 te Merkelbeek stierf, verder dom Anscharius Kortstegge (Rhede 08.09.1862 - Affligem 27.06.1891) en dom Stefanus Renzel, een der stichters van Merkelbeek⁴⁸. Dom Hermann Renzel werd in 1896 de eerste abt van Merkelbeek en in 1909 tevens visitor* van de Belgische benedictijnerprovincie. Op 19 januari 1918 zag hij zich gedwongen af te treden en trok zich op 11 maart terug te Siegburg, waar hij op 9 mei 1922 overleed⁴⁹. Te Affligem herinnert een groot busteportret, geschilderd door zijn confrater dom Wilfried Jacmin (Gérouville 21.04.1853 - Affligem 09.07.1911), aan deze verdienstelijke prelaat⁵⁰.

⁴⁰ G. HEIGL, *Journal I (1878-1889)*, AAA.

Dom Andreas Amrhein [Gunzwil (Zw.) 04.02.1844 - St.-Otilien 29.12.1927], stichter van de benedictijnercongregatie van St.-Otilien, was van 1883 - 1887 te Reichenbach gevestigd vóór zijn vertrek naar St.-Otilien (H. S. BRECHTER, *Beurons Beitrag zur Gründung von Sankt Otilien*, in: *Beuron 1863-1963*, s.l., p. 254-255). Joseph Amrhein werd op 10 juli 1870 ingekleed te Beuron, waar hij op 21 december de kloosternaam Andreas ontving. De gebroeders Wolter meenden nog niet in staat te zijn om al in de missie een stichting tot stand te brengen, daarom verkreeg dom Andreas daartoe geen toestemming. Zo ontstond de benedictijnse missiecongregatie St.-Otilien.

Reichenbach aan de Regen ligt ten noorden van Regensburg. Sinds 1890 is er een psychiatrische inrichting gevestigd onder leiding van de Broeders van Barmhartigheid, gesticht door de H. Johannes de Deo.

⁴¹ W. VERLEYEN, *o.c.*, p. 248. Knechtsteden kwam in 1895 in het bezit van de Congregatie van de H. Geest.

⁴² G. HEIGL, *Journal II (1890-1899)*, AAA., 4H7.

⁴³ AAA., 7G3: *Affligeniense diarium*.

⁴⁴ Niet 8 mei, opgegeven door R. HAACKE, *o.c.*, p. 563.

⁴⁵ *Hermann Renzel*, s.d., s.l., p. 58-72.

⁴⁶ *Documenta de Instauratione Abbatiae Affligemensis anno 1870*, s.l., s.d., p. 5.

⁴⁷ C. COPPENS, De terugkeer naar Affligem in 1870, in: *Honderd Jaar Affligem*, Hekelgem, 1970, p. 4.

⁴⁸ Voor Kortstegge, zie: *Hermann Renzel*, s.l., s.d., p. 244-255. Over de twee andere monniken is verderop in de tekst nog sprake.

⁴⁹ *Hermann Renzel*, s.d., s.l., p. 79-205.

Dom Hermannus Renzel, eerste abt van Merkelbeek, ca. 1900.

Na bij de onderhandelingen over Reichenbach in 1888 en Knechtsteden in 1889 naast abt Heigl een secundaire rol te hebben gespeeld, nam dom Renzel in 1892 na zijn benoeming tot prior de leiding over van de stichtingsplannen. Daar een vestiging in Duitsland voorlopig onmogelijk bleek, zou men in afwachting van betere tijden in het naburige grensgebied een stichting trachten te verwezenlijken, bij voorkeur in Nederland waar zoveel buitenlandse religieuzen in die tijd opname vonden. Toch probeerde men het eerst in nog in de Belgische grensgemeente Moresnet⁵¹. Op 20 april 1892 reisde dom Renzel naar Moresnet. Dom Parisius Wrede, die eveneens van Duitse nationaliteit was, vergezelde hem op 9 mei bij zijn tweede bezoek, toen ook Luik op het programma stond. De pastoor was een kloosterstichting echter niet gunstig gezind. Van 8 tot 11 juni was dom Wrede opnieuw op reis naar Moresnet. Op

26 juni trok dom Renzel er nogmaals heen en keerde terug op 29 juni. Op 21 juli kwam de gewezen burgemeester van Moresnet naar Affligem en bleef er overnachten. Van 25 tot 28 juli was dom Wrede weer op reis naar Moresnet⁵². Op 11-12 november zou abt Heigl nog logeren bij de heer Kohl⁵³. Intussen keek men ook uit naar Merkelbeek, waar dom Renzel wel zou slagen.

Het ging te Moresnet om het zogenaamde 'Alte Klösterchen' waar de franciscanen zich in 1875 hadden gevestigd door bemiddeling van de zalige Francisca Schervier (Aken 03.01.1819 - aldaar 14.12.1896). Door de wet van 31 mei 1875 werden alle kloosters - behalve die zich aan de ziekenzorg wijdden - in Pruisen opgeheven. Zo waren de franciscanen genoodzaakt Aken te verlaten en kwam de vestiging in het nabije Moresnet tot stand. Op verzoek van mgr. de Montpellier, de bisschop van Luik, namen zij op 1 mei 1876 de zorg over de naburige genadekapel van Onze Lieve Vrouw van Moresnet op zich. Na de vergroting van de bedevaartskapel in 1879 werd in 1885 een nieuw franciscanerklooster gebouwd achter de kapel. Op 13 juli 1892 werd hun oude klooster door de burgemeester Jean Michael Schmetz namens de gemeente gekocht om aldaar een bejaardenhuis te stichten. Zijn vader Jean Nicola Schmetz, de bovengenoemde oud-burgemeester, was de drijvende kracht indertijd bij de ontwikkeling van Moresnet als bedevaartsplaats. Deze moet het plan hebben opgevat tot een stichting van een benedictijnerklooster in het oude klooster van de franciscanen te Moresnet. Dit plan vond geen doorgang door de houding van de pastoor. Op 4 oktober 1893 vestigden franciscanessen uit Luxemburg zich in het oude klooster en namen de leiding op zich van het bejaardenhuis. Sinds 1976 is in het 'Alte Klösterchen' een 'Foyer de Charité' gevestigd⁵⁴.

⁵⁰ W. VERLEYEN en L. VAN EECKHOUDT, *Iconografie van de Sint-Pieters-en-Paulusabdij Affligem*, Nieuwkerken-Waas 1990, p. 102; W. VERLEYEN, Un Gaumais à l'Abbaye brabançonne d'Affligem. Le peintre Dom Wilfrid Jacmin OSB (1853-1911), in: *Le Folklore Brabançon*, no 283, s.l., october 1994, p. 233-255.

⁵¹ Moresnet bestond indertijd uit drie delen nl. het Belgische Moresnet (het oude Moresnet), waartoe de bedevaartsplaats behoorde, het onafhankelijke Neutrale Moresnet (tegenwoordige La Calamine/Kelmis) en het Pruisische Moresnet (nu Neu-Moresnet).

⁵² G. HEIGL, *Journal II; Affligeniense diarum*, AAA., 7G5: Kronijk.

⁵³ G. HEIGL, *Journal II*, AAA.

⁵⁴ *Klosterchronik* van de paters franciscanen te Moresnet, onuitgegeven; STANISLAUS KAMPMANN, Kurze Geschichte der Wallfahrten zur Gnadenmutter "Maria Hilf am Eischen", in: *Belgisch Moresnet*, Moresnet Eischen, 1911, met name p. 33; A. JANSEN, Aus der Chronik des Franziskaner-klosters in Wallfahrtsort Eischen-Moresnet, in: *Im Göhlthal*, nr. 35, s.l., August 1984, p. 5-24; A. JANSEN, Die "Clinique" oder das St. Josephsheim in Moresnet-Kapelle, in: *Im Göhlthal*, nr. 44, s.l., Februar 1989, p. 76-88.

III. De stichting van de abdij te Merkelbeek (1893)

III.1. Overname van het klooster van de zusters

Merkelbeek is een dorp gelegen in de noordoost hoek van Zuid-Limburg. Deze gemeente telde op 1 januari 1891 648 inwoners en de oppervlakte bedroeg ruim 456 ha. Merkelbeek ligt op het plateau van Doenrade, tussen Gelleenbeek en Roodebeek. De oudste nederzettingen liggen aan de beken die het gebied doorsnijden. Veel van die dorpen hebben een langgerekte vorm en noemen naar de waterloop, zo ook Merkelbeek. De naam betekent grensbeek. De Merkelbeekerbeek vormde de grens tussen de gemeenten Merkelbeek en Brunssum. Het gehucht aan de andere zijde van de Merkelbeekerbeek in de gemeente Brunssum heet de Kling. De oude parochiekerk van Merkelbeek ligt op een hoogte in de buurt van de beek helemaal aan de rand van de gemeente, maar is de oudste woonkern van het dorp. Merkelbeek bestond uit twee buurtschappen namelijk Bovenste Merkelbeek bestaande uit de gehuchten Hout en Douve, later Douvergenhout genoemd, en Onderste Merkelbeek met aan de grens van de gemeente de oude kern van het dorp rondom het kerkje. De afstand van de kerk naar Douvergenhout bedroeg een

paar kilometer, terwijl dit gehucht rond 1850 de meeste inwoners telde. Het nieuwe gemeentehuis en de school werden in 1860 midden in de gemeente gebouwd tussen de gehuchten Douvergenhout en Merkelbeek in. Bewust van hun meerderheid verlangden de bewoners van Douvergenhout dat nu ook een kerk gebouwd werd in het nieuwe centrum, te meer daar de oude kerk volgens hun mening te klein en te bouwvallig was. In 1873 werd een nieuw kerkhof ingewijd op een perceel vlak naast dat van de geplande kerk. In 1875 gaf het Kerkbestuur aan de architect J.H.J. Kayser (Harlingen 11.11. 1842 - Den Bosch 15.03.1917) te Venlo opdracht tot een ontwerp voor een nieuwe kerk. Deze werd geconsacreerd door de bisschop van Roermond mgr. Paradis (Bree 28.05.1795 -Roermond 18.06.1886) op 19 juni 1879⁵⁵. Om aan de teleurstelling van de bewoners rond de oude kerk tegemoet te komen, werd naar een zodanige nieuwe bestemming voor de oude kerk en de pastorie gezocht, zodat de wens van de buurtbewoners om dagelijks in de gelegenheid te zijn de Heilige Mis bij te wonen in het oude kerkje, vervuld werd. Dat verlangen kon ingewilligd worden door de komst van enige Liefdezusters van het Kostbaar Bloed uit Sittard naar Merkelbeek⁵⁶. Door het Kerkbestuur van Merkelbeek werd de oude kerk, pastorie en kerkhof aan de zusters overgedragen op 17 februari 1879. De kerk en het kerkhof werden in bruikleen afgestaan⁵⁷. De pastorie werd door de

⁵⁵ Een paar dagen voor de kerkwijding had in de nieuwe kerk reeds de absoute plaats van de moniale Anastasia (Louise Palmen), benedictines van de abdij La Paix Notre-Dame te Luik (Merkelbeek 23.10.1846 - Tongeren 23.04.1879). Zij stierf in de stichting van die abdij toen te Tongeren, gewijd aan S. Jozef (1864-1910). Zij werd op het nieuwe kerkhof in het familiegraf bijgezet. Haar zus Rose Palmen [Merkelbeek 01.03.1849 - Melle (Gent) 21.04.1923] trad in 1872 te Luik in en ontving de naam Ursula. In het kader van de hervorming van Mevrouw Florence de Werquignoeul werd in 1627 door Mevrouw Catherine Laubegeois, abdis van de abdij La Paix Notre-Dame te Namen, de abdij La Paix Notre-Dame te Luik gesticht. Sindsdien is het benedictijns leven hier tot op heden zonder onderbreking voortgezet.

Binnen de grenzen van het huidige Nederland verdween in de tijd van de Reformatie het benedictijns leven. De Limburgse abdijen te Susteren en te Thorn waren van benedictijnse oorsprong, maar in de Middeleeuwen werden dezen omgevormd tot wereldlijke stiftten voor adellijke dames en als zodanig bestonden dezen tot aan de Franse Revolutie. In 1875 vestigden Duitse Benedictinessen van het H. Sacrament zich vanwege de Kuturkampf in Nederland. Zusters uit Viersen namen hun intrek in de Oude Munt te Tegelen, uit Bonn in Broekbergen te Driebergen en uit Osnabrück in Oldenzaal. Vóór 1875 was men op het buitenland aangewezen als men benedictines verlangde te worden. Zo traden de gezusters Palmen in het nabije Luik in. Hun ouders waren Jan Renier Palmen (Bingelrade 11.04.1812 - Merkelbeek 26.09.1890) en Maria Gertruid Smeets (Bingelrade 31.08.1811 - Merkelbeek 30.07.1885), woonachtig te Douvergenhout. Jan Renier was 'President der Kerkfabriek' tijdens de bouw van de nieuwe kerk en van 1862-1878 gemeentesecretaris. Zijn zonen Jan Carolus en Michiel Joseph waren achtereenvolgens burgemeester van Merkelbeek, de een van 1878-1884, de ander van 1884-1891. Tot de stichters van de abdij St. Benedictusberg te Mamelis-Vaals behoort mr. P. Palmen (Heerlen 17.11.1916 - idem 22.09.1993), die op 29.09.93 in de crypte aldaar werd bijgezet. Hij stamt van dezelfde Merkelbeekse familie Palmen af.

W. Hustinx verschaftte de gegevens over de familie Palmen. Voor de abdij La Paix Notre-Dame te Luik, zie: La Paix Notre-Dame, in: *Sint Benedictus in de Benelux*. Noviciaat St. Benedictusberg Vaals, 1965, p. 144-150. Voor de Zusters van het H. Sacrament, zie: C. DAMEN, *De Orde van Sint Benedictus in Nederland*, Brugge 1964, p. 137-144.

⁵⁶ In 1857 hadden enige Liefdezusters van de H. Carolus Borromeus van het klooster Onder de Bogen te Maastricht, gesticht door Moeder Elisabeth Gruyters (Leut/Eisden 01.10.1789 - Maastricht 16.06.1864) op verzoek van de Sittardse deken Roersch zich gevestigd in het oude klooster van de dominicanessen St. Agnetenberg te Sittard o.l.v. zuster Seraphine Spickermann (Rheinbach 01.05.1819 - Koningsbosch 17.08.1876). Deze eerste stichting van genoemde Congregatie buiten Maastricht groeide spoedig tot een nieuwe Congregatie, nl. die van de Liefdezusters van het Kostbaar Bloed, goedgekeurd door de plaatselijke bisschop mgr. Paradis op 18 juni 1862. Op 13 november vertrokken de eerste zusters uit Sittard naar Koningsbosch, waar het moederhuis van deze Congregatie spoedig gevestigd werd. Inmiddels is dat klooster verlaten en in Sittard is weer het moederhuis gevestigd. GERAETS, zr Aquinata, *Het leven van Moeder Seraphine*, Sittard, 1974.

⁵⁷ De overdracht van de oude kerk, pastorie en kerkhof door het Kerkbestuur van Merkelbeek aan de Liefdezusters van het kostbaar Bloed te Sittard om een klooster aldaar te vestigen, daartoe gevolmachtigd door mgr. Paradis op 24 september 1878, had plaats op 17 februari 1879 en werd op 19 februari door mgr. Paradis goedgekeurd. De kerk en het oude kerkhof werden door het Kerkbestuur van Merkelbeek aan hen afgestaan onder bepaalde voorwaarden en voor de prijs van een gulden per jaar te betalen in de maand december. De voornaamste voorwaarden waren dezen: "De oude kerk zal zodanig tot kloosterinrichting mogen verbouwd worden, als de liefdezusters zulks goedvinden; mits een vijfde gelijkvloers plaats gelaten wordt voor de ingezetenen van Merkelbeek om de H. Mis bij te wonen, zo mogelijk eenmaal daags. De liefdezusters hebben geen verplichtingen ten opzichte van de geestelijke, noch tot onderhoud of instandhouding van de plaats in de kerk of voor bruikbaarhouding voor de godsdienst voor het gedeelte voor de inwoners gereserveerd. De liefdezusters nemen ermede genoegen dat door belanghebbenden zelf het deel der kerk, waar de godsdienst gehouden wordt - onder goedkeuring van de bisschop - in stand gehouden en onderhouden wordt. Het oude kerkhof zal, met in achtneming van de eerbied aan de overledenen verschuldigd, zodanig gewijzigd en gebruikt mogen worden door de liefdezusters als door de bisschop zal toegestaan worden".

Wat de kerkmeubelen betreft werd een aparte overeenkomst gesloten tussen het kerkbestuur en de zusters. Het hoofdaltaar bleef in de oude kerk. De beelden van O.L.Vrouw en de H. Clemens werden voorlopig geleend aan de parochiekerk. Voor de nieuwe altaren in de parochiekerk zouden de zusters

Eerste abdijkerk te Merkelbeek.

zusters gekocht van het Armbestuur⁵⁸. Tien zusters namen op 24 juni 1879 - dus enige dagen na de consecratie van de nieuwe kerk te Merkelbeek - hun intrek in de oude ruime pastorie. De oude kerk werd op de volgende wijze ingericht. Op de hoogte van het portaal aan de noordkant werd midden in de kerk een wand geplaatst, waarin zich een openslaande deur bevond. Het voorste gedeelte bleef in gebruik als kerk. De zusters namen plaats in het koor. Zij hadden in de zuidzijde de ingang. De gelovigen kregen de beschikking over het voorste gedeelte van het schip met de ingang aan de noordkant. Het achterste gedeelte van het schip van de kerk werd ingericht tot kleuterschool. De noordkant van de kerk bezat enkel een zijbeuk. Het gedeelte onder het oksaal en die genoemde zijbeuk behoorde tot het klooster. De klooster- en schoolingang was gelegen in de toren aan de noordzijde. De sacristie bevond zich op dezelfde plaats als nu, achter het koor. Zo ontstond te Merkelbeek het klooster Heilige Elisabeth van

de Zusters van het Kostbaar Bloed. Vervolgens werd een aangrenzend huis bij het kerkje gekocht en afgebroken, hetgeen een grote gebiedsuitbreiding opleverde⁵⁹. De pastorie werd in 1881 met een verdieping verhoogd. Einde december 1881 werden enige bejaarden vanuit Sittard naar Merkelbeek overgebracht. In 1886 lieten de zusters tussen de gewezen pastorie en het oude kerkje een nieuw huis bouwen, waarnaar de ouden van dagen verhuisden. Niet alleen aan de straatzijde werd gebouwd, ook in de tuin verrees een gebouw, zodat een hof ontstond omsloten door losse gebouwen. Over de kleuterschool zijn geen nadere gegevens bekend. De oude kerk zal inmiddels enkel voor godsdienstige doeleinden zijn gebruikt. In het klooster verbleven toen tien zusters en twee en twintig kostgangers of verpleegden⁶⁰. Als rector nam de rustende pastoor Kamps (Broeksittard 07.05.1827 - Geilenkrichen 07.09.1893), vroeger pastoor te Urmond, zijn intrek bij de zusters. Kort tevoren had deze bij een stervende op een

een bijdrage geven. Verder bleven in de oude kerk de communiebank, de kleine banken in de zijbeuk, de preekstoel, een biechtstoel, de godslamp en tijdelijk een kleine kerkklok in de toren. Al de overige meubelen zoals het orgel, de oude doopvont, de grote banken werden op 28 april 1879 naar de nieuwe parochiekerk overgebracht. In de komende jaren werden inderdaad o.a. nieuwe beelden voor de parochiekerk aangeschaft, meer passend bij het neogotisch interieur van de nieuwe kerk. De oude kerk behield grotendeels een barokinterieur.

Archief van de R.K. Parochie H. Clemens te Merkelbeek 1700 - (1974) 1982, 283, Archief Gemeente Heerlen, nr.65: Memorialia parochiae loci Merkelbeek, factum per me P.J. Goossens, pastorum hujus parochiae. Dit manuscript is niet gepagineerd. P.J. Goossens (Schinnen 22.08.1811 - idem 02.02.1881) was pastoor te Merkelbeek van 1844-1880. Zie verder: J. SMEETS o.c., p. 11-13. Wat de overeenkomst van de kerkmeubelen betreft bezit het archief van de Zusters van het Kostbaar Bloed te Sittard ook enige gegevens, bovendien een tekening van de indeling van de oude kerk in 1879.

⁵⁸ Notaris F. L. Lienaerts Merkelbeek. Acte 21 febr. 1879. De verkoop door het Armbestuur van Merkelbeek ten behoeve van de Vereniging van de Liefdezusters te Sittard, van een huis met erbij horende gebouwen, de binnenplaats en de tuinen te Merkelbeek gelegen, door het Armbestuur verkregen op 30 juli 1877 van de Gemeente Merkelbeek, groot 20 aren, 10 centenaren. Kadasterkaart Merkelbeek 1882 nrs. B 151, 152 en gebouw 153. De koopprijs bedroeg f 2.275.-. Deze koop betreft de oude pastorie, die dus voorheen gemeentelijk bezit was.

⁵⁹ Notaris F. L. Lienaerts Merkelbeek. Acte 27 mei 1879. De verkoop door Joanna Reynders, weduwe van Hendrik Andieu, ten behoeve van de Vereniging van de Liefdezusters te Sittard, van haar huis, erf, boomgaard en poel gelegen aan de kerk te Merkelbeek, tesamen 49 aren, 60 centenaren groot. Kadasterkaart 1882 nrs. B 1200, 892 en gebouw 154. De koopprijs bedroeg f 3.780.- Dit huis lag tussen de kerk en de oude pastorie in, maar iets naar achter.

⁶⁰ Door de kadasterkaartjes uit 1883 en 1887 te vergelijken, aangevuld met gegevens uit de Kroniek van de Liefdezusters opgesteld over hun verblijf te Merkelbeek, was het mogelijk om de bouwwerkzaamheden van de zusters te reconstrueren. Het nieuw gebouwde bejaardenhuis uit 1886 is het gebouw, dat nu ligt tussen de nieuwbouw van de karmelieten uit 1955 (op de plaats van de toen afgebroken oude pastorie) en de kleine aanbouw aan de kant van de oude kerk uit 1905 (zie de scheidslijn in de gevel). Er was enkel een smalle verbindinggang tussen de oude kerk en het bejaardenhuis tijdens het verblijf van de zusters. Het gebouw in de tuin verdween bij de bouwwerkzaamheden van de benedictijnen in 1899.

bijzondere wijze de machtige hulp van O.L.Vrouw Onbevlekt Ontvangen ondervonden, zodat rector Kamps deze Mariaverering te Merkelbeek wilde verbreiden door het oprichten van een Lourdesgrot⁶¹. Op 10 mei 1887 werd met goedkeuring van de toenmalige bisschop van Roermond mgr. Boermans (Venlo 15.12.1815 - Roermond 03.02.1900) in de kloosterkerk van de H. Clemens de Broederschap van O.L.Vrouw van Lourdes kerkelijk opgericht, reeds op 17 mei verenigd met de Aartsbroederschap van O.L.Vrouw van Lourdes in de gelijknamige plaats⁶². Een van de kostdames, Barones de Negri, schonk een beeld van O.L.Vrouw van Lourdes⁶³. De inzegening van de Lourdesgrot, gelegen op het oude kerkhof, had op 26 juni plaats door de secretaris van de bisschop, mgr. van Meyel⁶⁴. "De grot is het werk van de heer G. Beckers uit Sittard. Zij staat aan de noordwestzijde der Kloosterkerk, heeft bij een hoogte van circa 5, ene lengte van 6 à 7 meter. In het midden van het front bevindt zich aan de zuidzijde de eigenlijke grot; daarboven rechts prijkt in een nis het schone beeld der Onbevleete Ontvangenis; op enige afstand links staat het beeld van het Heilig Hart van Jezus, eveneens in een nis, waarvoor de heer Palmes een zeldzame soort van stenen bezorgd heeft. De E.H. Reuser SJ, die de Nederlandse pelgrims in mei j.l. naar Lourdes begeleidde, had de goedheid twee stenen te zenden uit de grot, gekapt uit de rots die de voet der H. Maagd bij haar verschijning gedragen heeft"⁶⁵.

Er ontwikkelde zich een bedevaart tot O.L.Vrouw van Merkelbeek die jaarlijks duizenden pelgrims trok uit Zuid-Limburg en uit Duitsland. In 1890 stond de gemeenteraad aan de zusters de bouw van een ringmuur en een nieuwe ingang naar de Lourdesgrot toe⁶⁶. Op 7 maart 1891 had

een nadere dienstregeling plaats wat de liturgische vieringen in de kloosterkerk van de zusters betreft, ondertekend namens de zusters door deken Linders (Sittard)⁶⁷. De aantrekkingskracht van de kloosterkerk ten nadele van de parochiekerk maakte dit noodzakelijk. In november werden nieuwe banken voor de oude kerk aangeschaft. De zusters voelden zich toch niet opgewassen tegen de toeloop van de pelgrims. Door de verkoop van rozenkransen, scapuliers, medailles en dergelijke aan de pelgrims en het uitdelen van Lourdeswater kwamen de zusters te veel met de buitenwereld in aanraking, waardoor het innerlijk leven gevaar kon lopen. Paters zouden de pelgrims beter kunnen begeleiden. Bovendien wilden de zusters ook liever naar Sittard teruggaan. Om deze redenen gaven zij de bisschop te kennen dat zij het klooster aan paters wilden overlaten.

Door hun spiritueel dr. Felix Fels (Essen 15.02.1855 - Koningsbosch 20.06.1925) werd Affligem ingelicht over dat verlangen van de zusters. Is Felix Fels met Affligem in contact gekomen via plaatsgenoten uit zijn geboortestad, namelijk dom Veremundus Vedder (Essen 25.03.1833 - Daila 10.04.1912) of dom Altfridus Klören (Essen 23.10.1840 - Ramsgate 26.07.1910)? Mogelijk. Felix Fels had op het gymnasium te Essen als godsdienstleraar Antonius Fischer (Jülich 30.05.1840 - Neuenahr 30.07.1912), de latere kardinaalaartsbisschop van Keulen, leren kennen (1903-1912). Door zijn bemiddeling kwam hij in Rome terecht.

Felix Fels begon zijn studies aan de Gregoriana te Rome in 1873, het jaar dat dom Hermann Renzel er doctorerde. Het is dus ook mogelijk dat Felix Fels via dom Renzel in contact kwam met Affligem. Later verbleef dr. Fels ook te

⁶¹ LAMBERTUS MOONEN, Merkelbeek – O.L.Vrouw van Lourdes, in: P.J. MARGRY en Ch. CASPERS (red.), *Bedevaartplaatsen in Nederland, dl. III: Provincie Limburg*, Amsterdam, 2000, p. 584-589.

⁶² *Inschrijvingsregister van de Broederschap van O.L.Vrouw Onbevleete Ontvangen onder de titel van O.L.Vrouw van Lourdes, opgericht in de Kloosterkerk van den H. Clemens te Merkelbeek*, Archief Abdij Vaals. Er werd ook een gebedenboekje in 1887 uitgegeven: J.K. ALBERTS, *Nieuw Lourdes te Merkelbeek, Broederschap van O.L.Vrouw Onbevleete Ontvangen onder den titel van O.L.Vrouw van Lourdes opgericht in de kloosterkerk van den H. Clemens, onder de benaming van Nieuw Lourdes te Merkelbeek*, Sittard, 1887.

⁶³ Barones de Negri is Maria Francisca Clementine Hubertine Freiin von Negri - Zweibrüggen (Zweibrüggen 13.05.1815 - Merkelbeek 21.11.1887) gehuwd 04.06.1835 te Zweibrüggen met Carl Theodor August Baron de Negri - Brunssum (Kasteel Brunssum 25.01.1797 - Heerlen 10.02.1850), lid van de provinciale staten van Limburg. Zij schonk dus het Lourdesbeeld vlak voor haar dood. Op het kasteel te Brunssum verbleven van 1875 tot augustus 1887 Duitse franciscanen. De franciscanerbroeders bouwden in de tuin van de zusters franciscanessen te Brunssum een Lourdesgrot, die op 31 mei 1878 plechtig werd ingewijd. Deze grot was een der eerste van Limburg, maar mocht nooit zulk een verering kennen als die latere grot in het nabije Merkelbeek. H. H. M. BRUYKERS, *400 Jaar Parochie H. Gregorius de Grote Brunssum*, Oirsbeek, 1979, p. 109-110, foto p. 103; Th. RAETS, *Baronnen de Negri. Uitbreidende rijkdom en macht*, in: *Heren van Brunssum, heren in Brunssum*, s.l., s.d., p. 33-46; *Stichting Historische Bron van Brunsham*, nr. 1, s.l., november 1993.

⁶⁴ Mgr. van Meyel (Venlo 23.01.1830 - Roermond 24.01.1908), secretaris van het Roermondse bisdom 1863-1900 en vicaris generaal en proost van het kapittel aldaar 1904-1908.

⁶⁵ *De Katholieke Limburger*, s.l., zaterdag 2 juli 1887, 26 jg., nr. 27. Voor G. Beckers (Weert 13.03.1842 - Sittard 29.01.1889): zie M. VLEESHOUWERS, *150 jaar Laudy. Fundament voor de toekomst*, Sittard, 2002.

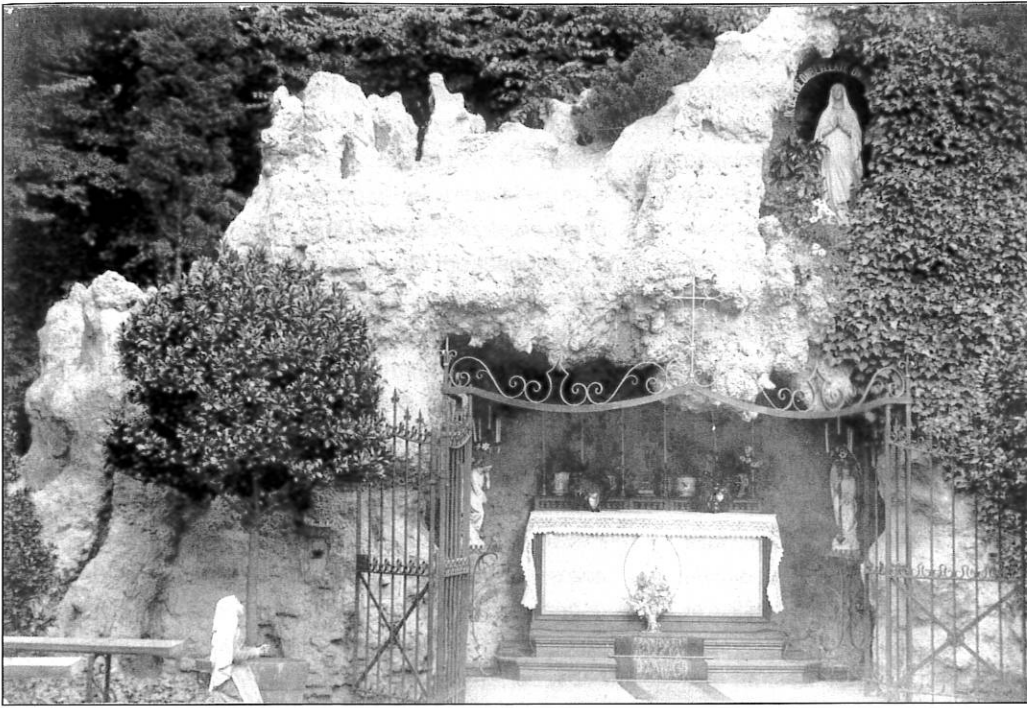
⁶⁶ Notulen Gemeenteraad Merkelbeek. Het archief van de voormalige gemeente Merkelbeek bevindt zich nu in het gemeentehuis van de gemeente Onderbanken te Schinveld.

⁶⁷ Dienstregeeling in de kloosterkerk van de Zusters van Liefde te Merkelbeek.

1. Enkel op de feestdagen en octaafdagen van O.L.Vrouw en op die van de Congregatie van de zusters mocht er in het openbaar in de kloosterkerk een plechtige hoogmis plaats vinden, maar niet op hetzelfde tijdstip als in de parochiekerk.
2. Op de andere zon- en feestdagen mocht er geen hoogmis plaats vinden, enkel een vroegmis, tenzij met verlof van de pastoor van Merkelbeek.
3. Het lof op zon- en feestdagen mocht niet eerder beginnen dan een half uur na afloop van het lof in de parochiekerk.
4. Op Pinksteren en de volgende dagen moest het veertigurengebed gehouden worden, indien daartoe verlof was verkregen.
5. Er mochten geen plechtige missen voor overledenen gehouden worden, tenzij er eerst een besteld was in de parochiekerk.

Jaarnaal bisdom Roermond 1887-1896, Archief Bisdom Roermond, nr. 468: 7 maart 1891; *Merkelbeek*, A.G.H., 283, nr.65 o.c.

J.G. Linders (Heukelom/Bergen 07.04.1821 - Sittard 22.03.1899), deken te Sittard van 1874 tot 1899, raadgever van de Zusters van het Kostbaar Bloed.

Doornik in België⁶⁸. In juni 1892 werd dom Renzel ingeschreven als lid van de Broederschap van O.L.Vrouw Onbevleekt Ontvangen van Lourdes te Merkelbeek. Hieruit blijkt dat hij Merkelbeek bezocht heeft, toen hij van 26 tot 29 juni naar Moresnet ging. Dom Renzel moet toen ook contact gehad hebben met dr. Fels.

Op 1 augustus 1892, dus vlak na het bezoek van oud-burgemeester Schmetz aan Affligem en dom Wrede aan Moresnet, schrijft dom Heigl aan de abt-generaal dom Flugl D' Aspermont (Napels 10.02.1821 - Rome 02.07.1904)⁶⁹:

“Verschillende pogingen om een klooster van onze Congregatie te stichten in Duitsland zijn op niets uitgelopen en ik geloof dat wij niet meer mogen verwachten nog terug te kunnen keren in het oude Duitse vaderland. De regering van Beieren wil slechts benedictijnen van de Beierse- of van de Augsburgse Congregatie; de regering van Pruisen heeft ons verboden Knechtsteden in bezit te nemen, omdat wij niet tot de Congregatie van Beuron behoren; en een heer uit West-Pruisen (in het bisdom Ermland) wilde ons een domein geven, minstens honderd hectaren

⁶⁸ Dom Veremundus Vedder, monnik van Dendermonde en vanaf 1885 superior van S. Onofrio in Istrië; zie: *Necrologium*, s.l., s.d., p. 153-154. De stichting van de van Praglia afhankelijke huizen van Daila en S. Onofrio in Istrië, die dateerde van 1858, was te danken aan de schenking van twee landgoederen, samen bijna 800 ha. groot. Tengevolge van de confiscatie van de abdij verbleef de communiteit van Praglia van 1867 - 1904 in Daila. Deze huizen werden in 1948 door het communistische regime van het toenmalige Joegoslavië gesloten.

G. CARPANESE, *S. Maria in Praglia*, in *I monasteri Italiani della Congregazione Sublacense (1843-1972)*, Parma, 1972, p. 202, p. 222-223.

Dom Altfriidus Klören, eerst monnik van Dendermonde, later van Ramsgate; zie: *Necrologium*, s.l., s.d., p. 273-274.

Felix Fels studeerde van 1873-1880 te Rome, waar hij op 22 mei 1880 priester werd gewijd. Dr. Fels was vanaf 1884 werkzaam bij de Zusters van het Kostbaar Bloed te Koningsbosch. Meer dan veertig jaar zou hij zich voor de zusters inzetten. In 1895 volgde zijn benoeming tot huisprelaat van de paus. Van 1903-1910 was hij als spiritueel verbonden aan het bisschoppelijk convict te Bonn. In 1910 werd hij kannunik van het kathedraal kapittel te Aken. In 1924 werd hij van de koordienst te Aken ontslagen en trok zich terug te Koningsbosch.

Leven en sterven van den grootsten Weldoener onzer dierbare Congregatie Mgr. Dr. F. R. Fels, Spiritueel der Congregatie, Koningsbosch, s.d., onuitgegeven; *Jahresheft des Liebeswerkes vom Hl. Vater Benedikt*, Abtei Sanct Benediktsberg, Aachen/Vaals 8, 1931. In de kloosterkapel te Koningsbosch zijn twee stenen ingemetseld links van het altaar. Op de ene steen staat: “*Ex Coemeterio S. Hermetis via Salaria vetere extra urbem. Ann. MDCCCXCVI die XX aprilis*” [(Steen) afkomstig van het kerkhof van de H. Hermas aan de oude Via Salaria gelegen buiten de stad (Rome) 20 april 1896]. Op de andere steen: “*Lapis primarius collocatus Reverendissimo D. Episc. Fischer op 1 juni 1896*” (Eerste steen geplaatst door de Z.E. Heer Bisschop Fischer op 1 juni 1896). Mgr. Fischer consacreeerde de kloosterkapel op 21 augustus 1897. Het contact tussen mgr. Fischer, toen hulpbisschop van het aartsbisdom Keulen, en de zusters te Koningsbosch was te danken aan de vriendschap van mgr. Fels met de bisschop. Te Koningsbosch is ook een dr. Felsweg.

G. HEIGL, Gründung eines deutschen Benedictinerklosters in Holland, in: *Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner und dem Cistercienser-Orden*, XIV, s.l., 1893, p. 302-304. Dit tijdschrift wordt verder geciteerd als *Studien O.S.B.*

⁶⁹ Deze en de volgende geciteerde brieven van dom Heigl aan de abt-generaal zijn in het Italiaans geschreven. Deze bevinden zich in het archief van de Congregatie van Subiaco te S. Ambrogio, Rome (ASA). Dank aan dom Mayeul de Dreuille die deze teksten bezorgde.

Dom Romaricus Flugl D' Aspermont (Napels 10.02.1821 - Rome 03.06.1904) was van 1868-1871 abt-*nullius** van Monaco en nam deel aan het Eerste Vaticaans Concilie. Van 1881-1890 was hij procurator-generaal en titulair-abt van de abdij S. Maria te Torrechiara nabij Parma. Van 1890-1896 was hij abt-generaal. Van 1896 tot aan zijn dood was hij wederom procurator-generaal.

G. LUNARDI, Romarico Flugl D' Aspermont (1821-1904), in: *I monasteri Italiani della Congregazione Sublacense (1843-1972)*, Parma, 1972, p. 407-417.

Ter verduidelijking van de benedictijnse situatie in 1893 in Duitsland zij het volgende nog opgemerkt: In Beieren had zich na de Franse Revolutie vanaf 1830 het benedictijns leven in verschillende oude abdijen hersteld, maar in Pruisen bestonden slechts twee abdijen nl. Beuron (sinds 1863) en haar stichting Maria Laach (pas sinds 25 nov. 1892). In Wallonië ontstond in 1872 weer benedictijns leven te Maredsous, een stichting van Beuron, via de Belg dom Hildebrand de Hemptinne. De abdij Gerleve in Westfalen, eveneens een stichting van Beuron, ontstond pas in 1899. Toen was de politieke situatie na de Kulturkampf dermate veranderd, dat een gunstiger situatie ontstaan was tot herstel van religieus leven in Duitsland. De jezuïeten mochten echter pas in 1917 naar Duitsland terugkeren.

groot, om er een klooster te stichten, maar hij wist dat alleen de monniken van Beuron van de regering toestemming zouden krijgen om zich in die streken te vestigen. Van de andere kant is het noodzakelijk, dat er een klooster komt voor onze Duitsers. Daarom is er niets geschikter dan een gebied in Nederland in de buurt van de Duitse grens. Welnu wij krijgen de mogelijkheid om een zusterklooster te kopen in Merkelbeek, dat in Nederlands Limburg ligt een half uur van de Duitse grens af, waar men half Nederlands half Duits spreekt, waar vele pelgrims naar toe komen en gepreikt en biecht gehoord dient te worden in het Duits". Op 17 juli 1892 was door het Generaal Bestuur van de Liefdezusters van het Kostbaar Bloed al goedgevonden om het klooster te Merkelbeek te verkopen aan de paters benedictijnen te Affligem. Op 8 augustus 1892 werd door kardinaal Verga, prefect van de Congregatie van de Bisschoppen en Regulieren, toegestaan dat de Liefdezusters van het Kostbaar Bloed hun klooster te Merkelbeek aan de paters benedictijnen verkochten⁷⁰. Mgr. Boermans had op 18 juli namens het Kerkbestuur van Merkelbeek aan de Congregatie voor de Geloofsverbreiding gevraagd of de oude kerk verkocht mocht worden aan de benedictijnen in verband met bovengenoemde verkoop. Op 13 augustus stond genoemde Congregatie dat niet toe, daar heilige zaken niet verkocht mochten worden. Het was de paters enkel toegestaan om de kerk te gebruiken voor hun heilige diensten⁷¹. In een brief van 11 augustus schrijft dom Heigl aan de abt-generaal: "Wij zijn te Affligem momenteel met 46 man, te weten 15 priesters, 3 diakens, 4 monniken met lagere wijdingen, 5 clerici, dus 27 monniken, tevens 6 koornovicen, 12 lekenbroeders, één oblaat-diaken. Welnu van die 27 monniken zijn er - mij niet erbij gerekend - 7 Duitser nl. 3 priesters, 4 clerici; van de 12 lekenbroeders zijn er 2 Duits. Als de Duitse novice professie doet, zullen er 8 Duitse monniken zijn plus de 2 Duitse broeders. Zo'n aantal is te groot voor een Belgisch klooster. Ik durf geen Duitse postulanten meer voor te stellen aan de gemeenschap, omdat er - zoals ik merkte - monniken zijn, die geen Duitsers meer willen aannemen voor Affligem: niet dat er een afkeer van de Duitsers zou bestaan, maar de voorzichtigheid raadt ons aan geen misbruik te maken van de goede gesteltenis van de Vlamingen. Er zijn er zelfs die in 't geheel géén novicen meer wensen aan te nemen, omdat de gemeenschap, naar hun zeggen, te groot wordt. Het is noodzakelijk dat wij een beslissend antwoord krijgen tot een stichting, voor er nieuwe postulanten worden voorgesteld dit wil zeggen voor september. Merkelbeek is overigens een zusterklooster, dat met gemak 40 mensen kan herbergen. Wanneer de 7 monniken erheen gaan, zullen ze de observantie vanaf de eerste dag in acht kunnen nemen. Het klooster ligt op een goede plaats, op een heu-

vel, in een gezonde streek. Het gebouw is geschikt voor de monastieke functies; de kerk, hoewel klein, is groot genoeg voor het koor en voor de kerkelijke plechtigheden; de kerk is ook open voor de mensen van buiten en wordt druk bezocht door pelgrims". Op 28 augustus schrijft dom Heigl aan de abtgeneraal: "Ofschoon het klooster Duits moet zijn en een Duits karakter dient te dragen, is er geen bezwaar tegen, dat ook Belgische en Nederlandse monniken daar komen, precies zoals hier in de Belgische kloosters Duitsers en Nederlanders wonen. Zelfs hebben verschillende Belgen aangeboden naar een Duits klooster te gaan, als de oversten dit toestaan". Op 30 augustus schrijft dom Heigl hem: "De bisschop van Roermond zal een verklaring afgeven dat 12 religieuzen te Merkelbeek kunnen worden gevoed en onderhouden, nadat uwe Reverendissimus zijn toestemming zal hebben gegeven, zoals de bisschop van Plymouth zo'n verklaring heeft gegeven voor Buckfast nadat dom Tommaso Duperou hem de schriftelijke instemming had getoond. Het is dus eerst nodig de toestemming van uwe Reverendissimus te verkrijgen voor een dergelijke stichting. De bisschop, de deken en de pastoor zijn gunstig gestemd voor een dergelijke stichting, ook de bewoners rondom, die allemaal katholiek zijn. Er zijn geen protestanten. De regering heeft geen bezwaar. Er is een tamelijk grote tuin en een slot kan men er aanbrengen; daar het klooster buiten het dorp ligt, kunnen de monniken genieten van een volledige vrijheid en onafhankelijkheid. De deken die ook de bisschoppelijke afgevaardigde van de zusters is, en de pastoor hebben hun schriftelijke instemming gegeven. De zusters, volledig erop vertrouwend dat uwe Reverendissimus ook zijn instemming zal geven, accepteren geen bejaarden meer voor hun klooster en zij hebben van de Heilige Stoel de toestemming al ontvangen, dat hun klooster afziet van die bestemming". Uiteraard schildert dom Heigl in zijn brieven de situatie te Merkelbeek zo rooskleurig mogelijk af. Op 9 september 1892 gaf de abtgeneraal, dom Flugi D'Aspermont, aan abtvisitorator Heigl onder de volgende voorwaarden toestemming tot een nieuwe Duitse stichting in Nederlands Limburg: "Deze ochtend is wederom in de raad van de abtgeneraal de nieuwe stichting voor de Duitsers in onze congregatie ter sprake gekomen, in Nederland, in het bisdom Roermond nabij de Duitse grens in de plaats genaamd Merkelbeek. De zeereerwaarde abtgeneraal geeft nu zijn voorwaardelijke toestemming; te zijner tijd zal hij een definitieve geven en onder de volgende in acht te nemen voorwaarden overgaan tot de stichting van het nieuwe klooster.

1) Het klooster wordt vooral gesticht voor Duitsers en komt in de plaats van het klooster dat tot nu toe voor hen in Duitsland werd gezocht.

2) de hoogerwaarde diocesane bisschop zal zijn schrif-

⁷⁰ Liefdezusters van het Kostbaar Bloed, Koningsbosch, Archief Bisdom Roermond, nr. 372. Brief van dr. Felix Fels aan mgr. Boermans, gedateerd 18 augustus 1892.

⁷¹ o.c., ABR, nr. 372, Brief van de secretaris van de Congregatie* voor de Geloofsverbreiding aan mgr. Boermans, gedateerd 13 augustus 1892. *Journal Bisdom Roermond 1887-1896*, ABR, nr. 468: Brief van mgr. Boermans aan pastoor Fouquet van Merkelbeek. 17 augustus 1892.

telijke toestemming dienen te geven en te betuigen na voorafgaand onderzoek dat in het toekomstige klooster minstens 12 monniken op een passende wijze kunnen leven en onderhoud vinden.

3) Het gebouw met de tuin zal gekocht moeten worden en metterdaad zonder uitstel aan ons gegeven moeten worden door de weldoener die zich heeft aangeboden om dit te zullen doen. 4) Er moet een apostolische toestemming voor de toekomstige nieuwe stichting verkregen worden.

5) Wat betrekking heeft op de tijd en de wijze waarop het nieuwe klooster moet worden begonnen en georganiseerd en op het daar onderbrengen van geschikte religieuzen op zodanige wijze, dat de reeds bestaande kloosters niet verstoken raken van de nodige leden, dat alles kan voorgesteld of vastgesteld worden door het provinciaal kapittel. Het moet echter de bevestiging krijgen door de erbij horende toestemming van de abtgeneraal en zijn raad. Buiten de tijd van het provinciaal kapittel bezit de visitorator de volmacht dit alles te regelen; laat hij het beschikken, tenzij, daargelaten wellicht nog andere vereisten, de toestemming van de abtgeneraal en zijn raad moet voorafgaan of hun bijzondere toestemming moet volgen. Nadat deze voorwaarden door de provincie zijn aangenomen en, in zover nodig, op voorhand ter uitvoering zijn opgedragen, zal de abtgeneraal zijn definitieve toestemming geven en te zijner tijd het nieuwe klooster stichten in de plaats Merkelbeek". Op 21 september gaf mgr. Boermans de schriftelijke toestemming⁷². Op 4 oktober bezocht dom Heigl Merkelbeek op weg naar de 'diaeta generalis*' te Rome⁷³. In een speciaal decreet gaf deze 'diaeta' haar toestemming tot de stichting te Merkelbeek: "Wij staan aan de abtvisitorator de koop toe van een huis in de plaats ge-

naamd Merkelbeek in het bisdom Roermond in Nederland om een nieuw klooster op te richten vooral voor Duitse monniken van de Belgische Provincie, met behoud van de rechten van het provinciaal kapittel alsook van het gezag van de abtgeneraal ten aanzien van de goedkeuring van de decreten van datzelfde kapittel en met inachtneming van alles wat naar het recht in acht genomen moet worden"⁷⁴.

Op 26 december 1892 om 6 uur 's morgens vertrok dom Renzel naar Merkelbeek, vergezeld van de priestermonnik dom Wolfgang Schuster en de lekenbroeders Bonifatius Hiilfert en Stefanus De Loof, die alles in gereedheid moesten brengen voor de nieuwe stichting. Zij hadden een Latijnse aanbevelingsbrief van abt Heigl bij zich voor de bisschop van Roermond, waarin tevens jurisdictie voor dom Schuster werd gevraagd. Op 27 december werd de notariële koopakte te Sittard ondertekend en vertrokken de zusters uit Merkelbeek⁷⁵. 's Avonds namen de monniken bezit van het klooster dat door de inwoners van de buurt mooi versierd was. Dom Renzel keerde op 31 december naar Affligem terug⁷⁶.

In januari werd door pastoor Fouquet van Merkelbeek een dienstenregeling opgesteld en een overeenkomst met dom Renzel gesloten met betrekking tot de parochiekerk, in zover deze nog eigendom van de parochie was. De bepalingen kwamen overeen met de eerder gemaakte afspraken met de Liefdezusters, maar werden aan de nieuwe situatie aangepast. Aangezien de toekomstige kloostercommunity meerdere priesters telde, werd vooral geregeld in hoeverre gelovigen de kerkelijke diensten in de kloosterkerk mochten bijwonen⁷⁷.

⁷² ABR, nr. 468, 21 september 1892.

⁷³ Het dagboek blijft uiterst bondig: "Je vais à Merkelbeek". Cf. *Journal II*.

⁷⁴ AAA., 1G21: Acta, p. 31: "... praecipue pro monachis Germanis".

⁷⁵ Notaris F. L. Lienaerts Merkelbeek. Akte 27 dec. 1892. De verkoop door de Liefdezusters te Merkelbeek ten behoeve van de paters benedictijnen van de abdij Affligem (B) van hun klooster 69 aren en 70 centenaren groot. Kadasterkaart Merkelbeek 1886 nrs. B. 1469, 1470 en 1471. De koopprijs bedroeg f 28.560.-

Deze koop bevat het gebied dat door de zusters in de twee akten in 1879 is gekocht. De akte is ondertekend namens de benedictijnen door H. Renzel en A. Schuster, handelend ook namens W. Wrede, J. Busch en C. Mathieu, alle vijf kloosterlingen te Affligem.

De vergelijking van de kadasterkaarten uit 1882 en 1886, aangevuld met gegevens uit de Kroniek van de Liefdezusters opgesteld over hun verblijf te Merkelbeek, stelt ons in staat om de bouwwerkzaamheden van de zusters in de jaren tachtig te reconstrueren. De oude pastorie, verhoogd met een verdieping (aldus de notulen van de raadsvergadering van de zusters op 25 mei 1881), is in gebruik als zustershuis. De onder b. genoemde bouw is afgebroken. Er is een bejaardenhuis in 1885 gebouwd tussen de oude pastorie en het kerkje. Het betreft het gebouw nu gelegen tussen de nieuwbouw van de karmelieten uit 1954 (op de plaats van de toen afgebroken oude pastorie) en de kleine aanbouw aan de kant van de oude kerk uit ± 1903 (zie de scheidslinje in de gevel). Er was enkel een smalle verbindingsgang tussen het oude kerkje en het bejaardenhuis tijdens het verblijf van de zusters. Niet alleen aan de straatzijde is gebouwd, maar ook in de tuin verrees een gebouw, zodat een hof ontstond omsloten door losse gebouwen. Het laatstgenoemde gebouw verdween bij de bouwwerkzaamheden van de benedictijnen rond 1899, dus bij de bouw van de nieuwe kerk en het nieuwe klooster achter de oude pastorie naar de plannen van dom Lambrecht uit Affligem, toen echt een pandhof ontstond. De zusters hadden f 6.055.- betaald voor de oude pastorie en het afgebroken huis, terwijl de paters voor dezelfde oppervlakte f 28.560.- betaalden. De zusters zullen dus voor een waarde van ruim f 20.000.- tijdens hun verblijf te Merkelbeek gebouwd hebben. Een bevestiging over deze bouwactiviteit geeft het *Limburgs Dagblad* 23 juli 1948 in het artikel: *Dorpspastorie werd machtig bolwerk van geestelijk leven*, waarin vermeld wordt: "De verhuizing van de parochiekerk droeg een nogal stormachtig karakter en ging gepaard met hooglopende twisten tussen de bewoners van de oude en de nieuwe dorpskom. Daar kwam eerst een einde aan, nadat de oude pastorie en kerk in 1879 door de Zusters van het Kostbaar Bloed uit Koningsbosch waren aangekocht. De zusters bezaten te Sittard een tehuis voor bejaarde mannen en vrouwen, en vooral Deken Linders uit Sittard ijverde er krachtig voor om dit tehuis naar Merkelbeek over te brengen. Het kerkje bleef toegankelijk voor de buurtbewoners, zodat deze een eigen kerkgebouw behielden. De voormalige pastorie werd zustershuis, terwijl voor de ouden van dagen een nieuw gebouw hierbij aansloot".

⁷⁶ AAA., 7G3: *Affligeniense diarium*.

⁷⁷ Dienstenregeling in de kloosterkerk van de paters benedictijnen te Merkelbeek, voor zover gelovigen in de kerkelijke diensten aldaar kunnen worden toegelaten.

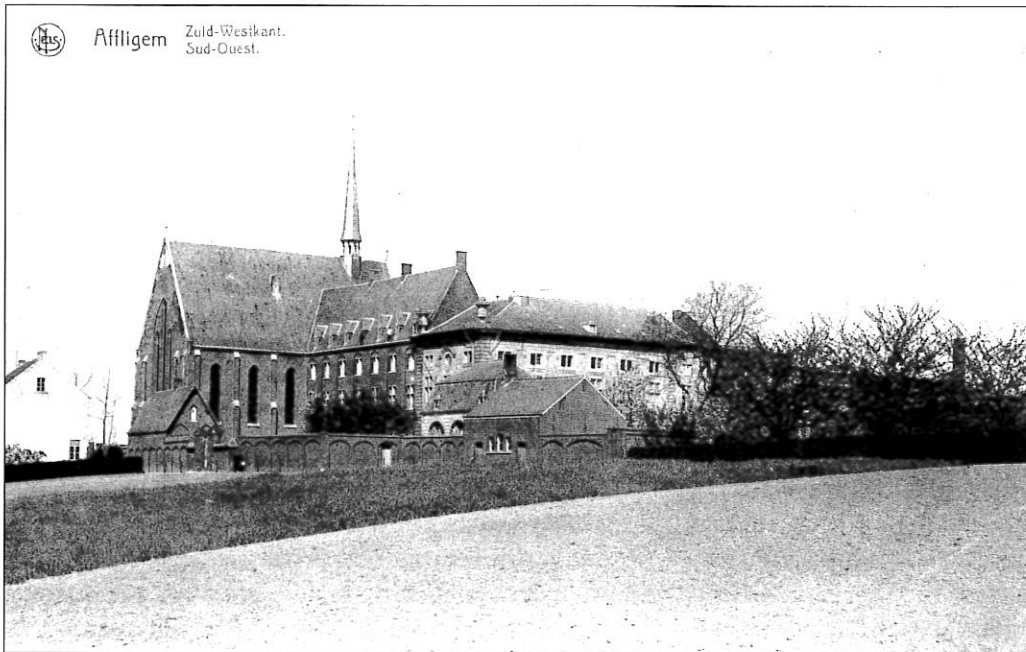
1. Enkel op de feestdagen en octaafdagen van O.L.Vrouw zolang O.L.Vrouw van Lourdes aldaar vereerd wordt, en op die van de Orde* van de H. Benedictus mag er in het openbaar in de kloosterkerk een plechtige hoogmis plaats vinden, die echter minstens een uur voor de hoogmis in de parochie-

III.2. Benoeming, afscheid en aankomst van de stichters

Op 16 januari 1893 vergaderde het provinciaal kapittel* te Affligem. Het stond geheel in het teken van de stichting, waarvoor negen monniken en drie lekenbroeders benoemd werden met dom Hermann Renzel als overste voor vier jaar. De volledige observantie zou er van kracht zijn en een eigen noviciaat werd wenselijk geacht⁷⁸.

De toestemming tot dit laatste werd niet zo gemakkelijk gegeven. Het was toen gebruikelijk in de Cassinese Con-

gregatie van de Oorspronkelijke Observantie dat elke provincie slechts één noviciaat had, hetgeen in de Belgische Provincie te Affligem was. Wegens het Duitse karakter van de stichting te Merkelbeek wenste men een eigen noviciaat aldaar. In december 1892 schrijft dom Heigl nog twee brieven aan de abtgeneraal om die toestemming te verkrijgen. Hij beroept zich hiervoor op de gelijke situatie bij de stichtingen van de kloosters Affligem (1870), Buckfast (1882) en Encalcat (1890), waar de oprichting van een eigen noviciaat tegelijk gebeurde met de canonieke stichting van het klooster. Verder merkt hij op: "Voordat ik naar

Abdy Affligem
ca.1900.

kerk moet beginnen, terwijl de vroegmis en andere H. Missen op een vroeger tijdstip dan gewoonlijk plaats vinden.

2. Op de andere zon- en feestdagen mag er geen hoogmis plaats vinden, enkel een vroegmis, tenzij met verlof van de pastoor.

3. Op de dagen onder 2 genoemd moet de vroegmis beginnen op hetzelfde tijdstip als in de parochiekerk. Mochten er op die dag nog andere H. Missen gelezen worden, dan mogen daarbij geen gelovigen aanwezig zijn. Onder genoemde vroegmis dient een onderrichting of preek gehouden worden volgens de verordeningen van het bisdom.

4. Het lof op zon- en feestdagen mag niet eerder beginnen dan een half uur na afloop van het lof in de parochiekerk. s' Winters kan in overleg met de pastoor een ander tijdstip bepaald worden.

5. Mochten de paters het veertigurengebed instellen, dan mag dit niet plaats vinden op Kerstmis, Pasen en zondag quinquagesima* en de daarop volgende dagen.

6. Geen stichting van kerkelijke diensten mag aan de kloosterkerk verleend worden zonder toestemming van de bisschop en de pastoor.

7. Er mogen geen plechtige diensten van overledenen gehouden worden, tenzij er eerst een besteld of gehouden is in de parochiekerk.

8. De jurisdictie* van de paters strekt zich niet buiten hun eigen kerk uit, zodat zij geen sacramenten buiten hun kerk kunnen toedienen tenzij op verzoek of met toestemming van de pastoor.

9. De paters dienen zich te onderwerpen aan de voorschriften van het Provinciaal Concilie en de statuten van het bisdom.

Deze dienstenregeling ondertekend door de abt en de pastoor zal ter goedkeuring naar de bisschop toegestuurd worden.

Overeenkomst met betrekking tot de kloosterkerk van Merkelbeek, inzover deze het eigendom is van de parochiekerk van Merkelbeek.

1. De tegenwoordige kloosterkerk met toren en het omliggende kerkhof met ringmuur en hekwerk waarop zich de grot van Lourdes bevindt, blijven het eigendom van de parochie. Het kerkbestuur staat er het gebruik van af aan de paters benedictijnen onder voorwaarde dat de paters jaarlijks een geldelijke tegenmoetkoming, vastgelegd in overleg met het kerkbestuur, aan de parochie te geven.

2. Geen veranderingen mogen in vernoemd eigendom aangebracht worden zonder toestemming van het kerkbestuur. Mochten er veranderingen aangebracht worden dan zijn die ten laste van de paters, evenzo de brandverzekering en het onderhoud van voornoemd eigendom. Mochten de paters het nodig achten om de bestaande kerk af te breken, dan is de toestemming van het kerkbestuur vereist en die wordt gegeven onder de voorwaarde dat de paters de kosten van de afbraak van het kerkbestuur overnemen voor Fl.1500.-. De voorwerpen die in de kerkelijke diensten gebruikt worden en die zich voor de komst van de Liefdezusters aldaar bevonden of na hun komst aan de kerk en de Lourdesgrot ten geschenke zijn gegeven, blijven het eigendom van de parochie van Merkelbeek. Het kerkbestuur leent deze voorwerpen aan de paters voor hun kerkelijke diensten. Van deze voorwerpen zal een inventaris worden opgemaakt.

3. De parochianen van Merkelbeek behouden het vroeger erkende recht om in de kloosterkerk tijdens de kerkelijke diensten twee derde van de kerk of van de banken in te nemen.

4. De paters hebben het recht om speciale plaatsen buiten het aangehaalde twee derde gedeelte te verpachten.

Deze overeenkomst ondertekend door de abt en de pastoor zal ter goedkeuring naar de bisschop gestuurd worden.

Merkelbeek, A.G.H., 283, nr. 65, o.c.

Pastoor G.H. Fouquet (Roermond 1828 - idem 20.08.1895), pastoor van Merkelbeek 1886 - 30 september 1894.

⁷⁸ AAA., 1G21: Acta II, p. 119-121.

de 'diaeta generalis'* ben gegaan, heb ik het klooster van Merkelbeek bezocht en ik heb er al wat nodig is voor een noviciaat aangetroffen: de bovenste verdieping van het klooster zal uitsluitend bestemd worden voor het noviciaat, dat zal worden gescheiden van de rest van het klooster met een eigen clausuur (slot). Voor elke novice zal er een eigen cel zijn. Er kunnen ook geschikte eigen kamers komen voor de novicenmeester en de socius, een zaal voor de conferenties, een kleine kapel, een calefactorium*. In de tuin, die door een grote omheining is omgeven, zal een deel worden bestemd en afgescheiden voor de novicen. Er mankeert niets".

Op 5 maart kwam de definitieve goedkeuring voor de stichting van de hand van de abtgeneraal, welke aldus luidde: "Volgens de constituties van onze congregatie door de Heilige Stoel goedgekeurd, behoort het tot de taak van de abtgeneraal om nieuwe reguliere huizen of kloosters in de congregatie op te richten. Vandaar past het thans onze aandacht te richten op de canonieke oprichting van het nieuwe huis of klooster in de plaats genaamd Merkelbeek in het bisdom Roermond in Nederland. De generale diaeta van onze congregatie heeft vorig jaar geoordeeld immers, dat tot de stichting van een nieuw klooster op die plaats door ons diende te worden overgegaan en tot dat doel is door de onzen het gebouw geschikt bevonden en gekocht; de bisschop van het diocees heeft gaarne zijn toestemming tot de oprichting van het toekomstige nieuwe klooster gegeven en de Apostolische Stoel heeft er haar goedkeuring aan verleend; door het kapittel van onze Belgische Provincie waartoe dat klooster zal moeten behoren, is onlangs een voldoende aantal religieuzen aan haar toegewezen, wier aller komst de bewoners van de plaats zonder uitstel verlangen; tenslotte is bevonden dat al het andere noodzakelijke aanwezig is, zodat nu zonder bezwaar reeds tot de canonieke oprichting van het klooster kan worden overgegaan. Bovendien overwegen wij dat de nieuwe stichting leidt tot vermeerdering van de goddelijke lofzang en dienstig is tot het bevorderen van het heil der zielen; de onderhavige belangrijke zaak is ook zorgvuldig met onze consultoren of raadsleden onderzocht en met hun instemming verklaren wij dat tot die oprichting zonder uitstel dient te worden overgegaan. Derhalve met het gezag waarover wij volgens onze constituties beschikken, stichten wij en richten canoniek op middels deze brief in de plaats genaamd Merkelbeek in het bisdom Roermond, in het gebouw, voor dat doel reeds in gereedheid gebracht en in bezit genomen, een nieuw regulier huis of klooster van onze congregatie en verklaren dat het aldus door ons bij dezen reeds opgericht is".

Op 30 januari 1893 vertrokken ook dom Rafael Troch en broeder Honoratus Van der Cruyssen naar Merkelbeek. Het vertrek van de overige stichters op maandag 20 maart gebeurde zeer plechtig. Na de conventsmis ter ere van de

Heilige Jozef, die gecelebreerd werd door dom Urbanus Hendrickx met assistentie van dom Bertulf Joye en dom Marianus Mathieu, werd de antifoon 'Sanctissime Confessor' en het 'Benedictus' gezongen. Daarna kwamen de voor Merkelbeek bestemde monniken twee aan twee in kovel midden in het koor neerknielen en werden de reisgebeden met de nodige aanpassingen door de abt en de andere monniken gebeden. De abt zong vervolgens het 'Procedite in pace' en gaf de zegen. De stichters verlieten het koor en de communiteit reciteerde de sext en de noon, waarop de conventsmis van het tijdeigen* volgde. Om half elf was het middagmaal en om 11. 20 uur volgde het vertrek na een ontroerend afscheid. Onder tranen gaf men elkaar de vredeskus⁷⁹. Abt Heigl, die hen vergezelde, beschreef de scène in lyrische termen: "Sie gaben sich gegenseitig den Bruderkuss, die Umarmungen wollten nicht endigen; sie hielten einander so fest, als wollten sie nicht mehr von einander lassen und alle begannen zu weinen. Es war ein ergreifender und ungeheuchelter Beweis der Liebe und Eintracht, welche alle Mönchen, ohne Rücksicht auf Nation und Alter, zu einer Familie, zu einer Seele und zu einem Herzen verschmolzen hatten"⁸⁰. Over Brussel, Leuven en Maastricht ging de reis per trein naar Sittard. Daar wachtte dom Troch met drie koetsen om hen naar Merkelbeek te brengen. Zij waren met twaalf: abt Heigl, de paters Hermann Renzel, Parisius Wrede, Donatianus Van de Pitte; de subdiakens Bonifacius Busch, Remigius Borremans, Marianus Mathieu; de clericus Stefanus Renzel, Fridolinus Klaiber, Ansfridus van Kempen en de novicen Corbinianus Wirz en Clemens Lazedelli. Om 8 uur 's avonds bereikte men Merkelbeek waar de kerk hel verlicht was. In het portaal bood dom Schuster aan de abt het kruis ter verering aan, de wierook om te zegenen en het wijwater ter besprenkeling. Hij geleidde de nieuwgekomenen naar het hoogaltaar terwijl een koor op het oksaal het 'Magnificat' zong. Inwoners van Merkelbeek vulden de kerk. Het Allerheiligste werd uitgesteld, het 'Tantum ergo' gezongen en de zegen gegeven.

III.3. De eigenlijke stichting

Op de volgende dag 21 maart, feest van de Heilige Benedictus, volgde de eigenlijke stichting. Om 9 uur vertrok de stoet uit de sacristie door de volle kerk naar het hoogaltaar. Voorop gingen de wereldgeestelijken, dan volgden de monniken in kovel, de acolieten in superplie en toog, de celebrant dom Parisius Wrede met diaken en subdiaken en tenslotte tussen twee troondiakenen in dalmatieken, de abtvisitorator dom Heigl in koorkap met mijter en staf. Nadat de abt plaats had genomen op de troon bij het hoogaltaar, liet hij het decreet van de kerke-

⁷⁹ AAA., 1H1: *Affligeniense diarium*: "Omnibus datur Pax sub magno fletu et discedunt".

⁸⁰ *Studien O.S.B.*, XIV, 1893, p. 303.

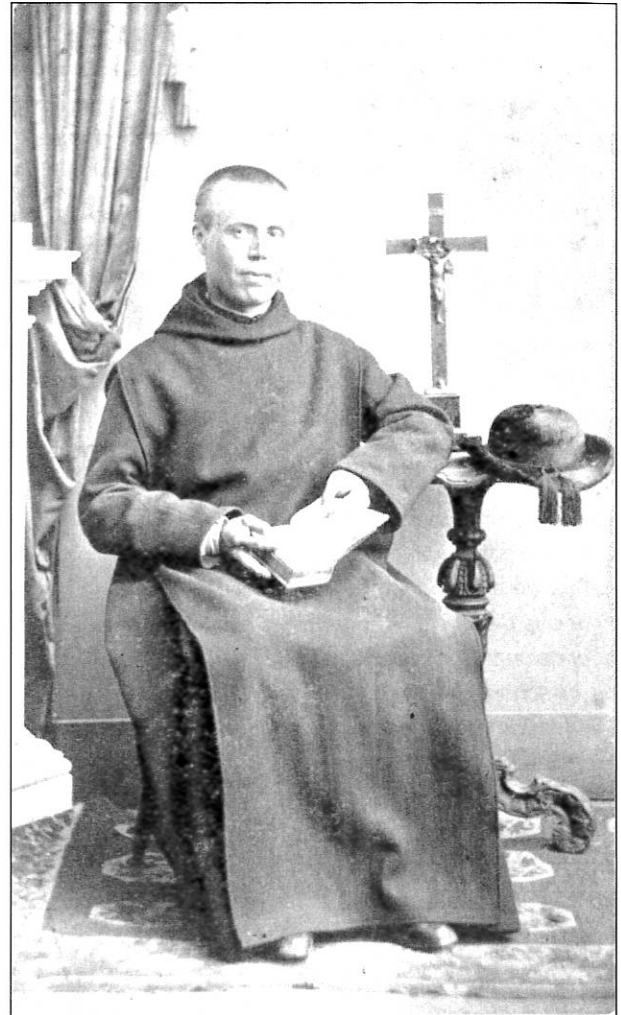
lijke oprichting voorlezen, verklaarde in een korte toespraak het klooster van de H. Clemens en het noviciaat te Merkelbeek canoniek geopend en stelde dom Hermann Renzel als superior en novicenmeester aan. Onder de hoogmis met pontificale assistentie besteeg de eerder vermelde dr. Fels de kansel en sprak over de betekenis van het klooster voor de monniken en het volk. Na de plechtigheid trok men opnieuw in processie naar de sacristie, maar de monniken keerden onmiddellijk naar het koor terug om er de sext en de noon te reciteren, waarop de mis van het tijdeigen* en de vespers volgden. Aan de feestmaaltijd, verzorgd door de zusters franciscanessen te Brunssum⁸¹, zaten ook de predikant dr. Fels, deken Linders van Sittard met een kapelaan, deken Rutten van Schinnen met kapelaan Brand, pastoor Fouquet van Merkelbeek met zijn kapelaan Viegen en pastoor Schrijen van Brunssum met zijn kapelaan Hamers aan⁸². Zo ging de levensdroom van abt Heigl in vervulling. Volgens dom Ursmarus Van Haver was zijn hart de eerste jaren meer in Merkelbeek dan in Affligem⁸³.

IV. De stichters van Merkelbeek

Met stichters bedoelen we hier de religieuzen die op 21 maart te Merkelbeek met de reguliere observantie begonnen. Dom Ursmarus Van Haver (Erembodegem 16.09.1868 - Lourdes 18.04.1920) die pas op 20 april naar Merkelbeek vertrok, behoort dus strikt genomen niet tot de stichters⁸⁴. Toen abt Heigl te samen met dom Ansfridus van Kempen (Vlijmen 07.09.1870 - Lier 19.07.1936)⁸⁵ na de installatie naar Affligem terugkeerden, bleven er dertien religieuzen en twee koornovicen:

IV.1. Dom Hermann Renzel

IV.2. Dom Parisius Wrede (1834-1904)

Dom Parisius Wrede, monnik van Affligem, later van Merkelbeek, ca.1890.

⁸¹ "In maart 1893 werden 5 Paters met eenige scholastieken en broeders die uit het klooster van Affligem in België gekomen waren, door de Hoogeerwaarden Abt van Affligem met groote plechtigheid in het klooster te Merkelbeek geïnstalleerd. Daar de Hoog Eerw. Paters in den eersten tijd nogal gebrek aan alles hadden, wendden zij zich tot onze Eerw. Moeder Stephanie Boll (? - Brunssum 17.07.1901), overste te Brunssum van 1872-1901, en deze hielp zoveel mogelijk. Bij de plechtigheid der installatie zorgden wij voor de tafel en voor de overige benodigdheden". *Kroniek I van het Klooster St. Joseph, Brunssum L., 1856-1927.*

Uit boeken in de bibliotheek van de abdij St. Benedictusberg blijkt dat de zusters ook een groot aantal boeken indertijd gegeven hebben, daar de vermelding 'Pensionnat St. Joseph Brunssum' geregeld in een boek wordt aangetroffen.

De Congregatie van de Franciscanessen van Heythuysen is in 1835 gesticht door zr. Magdalena Daemen (Ohé en Laak 19.11.1787 - Heythuysen 07.08.1858). De stichting van het St. Josephklooster dateert van 1857. COOLS, zr. Angelita / VAN DE WIJNPERSE, zr. dr. Hildegard, *Moeder Magdalena Damen en de ontwikkeling van haar Congregatie in de negentiende eeuw*, Heythuysen, 1966; J. SCHREURS, *Dochters van Moeder Magdalena Daemen een eeuw lang in Brunssum*, Maastricht, 1957.

⁸² L.H.J. Rutten (Maastricht 27.12.1838 - Beek 23.10.1903), deken van Schinnen 1890-1899, deken van Sittard 1899-1902.

J.L.H. Brand (Wylre 15.03.1863 - Heel 20.05.1935), kapelaan te Schinnen 1892-1901.

G.H. Fouquet (Roermond 1828 - idem 20.08.1895), pastoor van Merkelbeek 1886-30 september 1894.

F.J. Viegen (Maastricht 1862 - Lanaken 06.05.1942), kapelaan te Merkelbeek 1887-1896.

J.L. Schrijen (Broeksittard 23.03.1829 - Brunssum 22.02.1897), pastoor van Brunssum 1878-1897.

S.H. Hamers (Oirsbeek 15.02.1864 - Brunssum 06.03.1913), kapelaan te Brunssum 1890-1904, pastoor aldaar 1908-1913.

⁸³ *L'Abbé Heigl*, dl. II, p. 19, AAA., 2Hs. 275.

⁸⁴ U. HENDRICKS, *Kronijk*, AAA., 7G5.

⁸⁵ G. Heigl, *Journal II*, 22.03.1893. Biografie over Hendrik (dom Ansfridus van Kempen: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, VII, Brussel, 1977, p. 481-485. Een verslag van de stichtingsdag te Merkelbeek van de hand van dom Ansfridus verscheen in *De Godsdienstige Week van Vlaanderen*, s.l., XXV (1892-1893), nr. 48 (31 maart 1893), p. 381, herdrukt in *Mozaiek XI*, s.l., 1993, p. 3-4. Zijn broer Paul (dom Radbodus) trad in 1896 te Merkelbeek in (Vlijmen 04.02.1877 - Steenbrugge 20.08.1942).

Geboren te Medebach, zuidoostelijk van Meschede (Sauerland) op 25 juli 1834, trad hij als clericus in te Dendermonde op 30 december 1857, ontving het habijt te Subiaco op 30 mei 1858 en legde er de eerste geloften af op 15 augustus 1859. Van 1860 tot 1865 verbleef hij te Ramsgate, Dendermonde, Rome en Subiaco. De priesterwijding ontving hij op 28 juni 1863 te Alatri, tussen Subiaco en Montecassino gelegen. Op 16 september 1865 distantieerde hij zich, samen met zeven jonge confraters onder wie dom Renzel, van het verzet te Dendermonde tegen de Cassinese Congregatie van de Oorspronkelijke Observantie. Van 1867 tot 1876 was hij co-visitor* van de Anglo-Belgische provincie en hij verbleef van 1868 tot 1870 meestal te Ramsgate. Op 18 juni 1870 werd hij tevens kellenaar te Affligem. Op 14 november 1876 ging hij naar Rome als secretaris van de procuratorgeneraal en kellenaar in S. Ambrogio. In 1877 werd hij consultor*, maar keerde nog hetzelfde jaar naar Affligem terug. In 1882 verbleef hij enkele maanden in Dendermonde. Zijn moeilijk karakter veroorzaakte overal conflicten, zowel te Dendermonde als te Affligem. Tot 1890 was hij te Affligem sacrista* en onderscheidde zich als predikant. In 1893 werd hij betrokken bij de onderhandelingen over Moresnet. Op 20 maart vertrok hij naar Merkelbeek waar hij kellenaar en vanaf 18 februari 1899 prior was. Hij overleed er op 25 december 1904⁸⁶. Hij rust op het oude kerkhof van St.-Benedictusberg

IV.3. Dom Rafael Troch (1860-1915)

Geboren te Wieze (Lebbeke) in Oost-Vlaanderen op 19 februari 1860, ontving hij het habijt te Affligem op 21 maart 1877, legde er de eerste geloften af op 8 september 1878 en ontving de priesterwijding op 20 april 1884. In 1885 werd hij socius* en in 1890 sacrista*. Op 30 januari 1893 ging hij naar Merkelbeek met broeder Honoratus Van der Cruyssen, maar keerde al op 15 juni van datzelfde jaar naar Affligem terug om consultor* in Rome te worden. Na zijn terugkeer te Affligem werd hij in 1895 ceremoniemeester, in 1896 novicenmeester, in 1900 prior en vanaf 1908 tevens capsarius*. Abt Heigl hield veel van hem en liet gedurende de laatste jaren van zijn leven het bestuur feitelijk aan hem over, ofschoon hij vrij angstvallig en weinig praktisch aangelegd was. Na de aanstelling van de nieuwe abt in 1912 werd hij secretaris van de procuratorgeneraal* in Rome. Op 10 juli 1913 keerde hij al terug en vroeg ontslag om gezondheidsredenen. Hij overleed te Affligem als deken* op 17 april 1915⁸⁷.

IV.4. Dom Donatiaan Van de Pitte (1866-1945)

Geboren te Ledegem in West-Vlaanderen op 3 maart 1866, trad hij in 1883 als eerste koornovice te Steenbrugge in. Hij ontving het habijt te Affligem op 3 mei 1883 en legde op 12 juni 1884 de eerste geloften af. Hij verbleef te Dendermonde van 15 september 1885 tot 26 augustus 1886, te Steenbrugge van 26 augustus 1886 tot 27 februari 1889. Van 1889 tot 1892 verbleef hij te Buckfast in Engeland, waar hij zich goed aanpaste aan de strenge observantie* maar last had met de studie, ofschoon hij verstandelijk begaafd was. Na zijn terugkeer te Affligem ontving hij op 18 maart 1893 de priesterwijding. Twee dagen later vertrok hij naar Merkelbeek waar hij socius werd. Op het provinciaal kapittel van 1895 kreeg hij op eigen verzoek ontslag als socius en vertok in september naar Steenbrugge. In 1898 vroeg hij de tijdelijke secularisatie* aan om zijn hulpbehoevende ouders te kunnen bijstaan. Hij verkreeg ze om gezondheidsredenen, maar een verzoek om opname in de geestelijkheid van het bisdom Luik werd geweigerd. Van 24 april tot 18 juli 1918 was hij te Talacre in Engeland bij de gevluchte Dendermondse benedictijnen. Dan ging hij te Edermine in Ierland, een oorlogstichting van Maredsous, lessen Nederlands geven. Later werd hij secretaris van een bisschop in de Verenigde Staten. Van 1926 tot 1929 onderwees hij Frans in Montserrat, want hij was een polyglot. In 1929 werd hij secretaris van abt Gabriël Willems (Neervelp 05.12.1864 - Parma 13.12.1941), abt van Steenbrugge (1926-1931). Dom Donatianus overleed op 14 december 1945 te Steenbrugge⁸⁸.

IV.5. Dom Wolfgang Schuster (1848-?)

Geboren te Pochlowitz in Bohemen op 20 september 1848, legde hij op 15 oktober 1870 de geloften af in de Maltezerorde en ontving op 13 juli 1873 te Praag de priesterwijding. Hij stond zeventien jaar in de zielzorg, waarvan vijf als pastoor. Op 19 april 1891 ontving hij het benedictijnerhabijt te Affligem en legde er op 20 april 1892 opnieuw geloften af, daar de vorige ongeldig waren verklaard. Op 26 december 1892 ging hij met twee lekenbroeders naar Merkelbeek om alles in gereedheid te brengen voor de stichting. Hij onderscheidde er zich als predikant en biechtvader, maar vroeg al op 13 september 1893 van hetzelfde jaar secularisatie* aan. Hij was zenuwziek. Toen had de aartsbisschop van Praag hem al in de parochie Hohenebelbe te Schippin benoemd zonder rekening te houden met de jurisdictie* van de abtgeneraal Flugl D'Aspermont. Op 2 maart 1894 werd hij gesecculariseerd, maar op 11 januari

⁸⁶ *Necrologium*, s.l., s.d., p. 452-453.

⁸⁷ G. HEIGL, *Journal II*, s.l., 15-6-1893; *Necrologium*, s.l., s.d., p. 168.

⁸⁸ AAA., 1H1: *Catalogus novitorum I*, p. 98-99; A.T. VAN BIERVLIET, *Steenbrugge. Geschiedenis van de abdij en van de parochie*, Steenbrugge, 1979, p. 256; *Dossier dom Van de Pitte*, Archief Abdij Steenbrugge.

1898 door de nieuwe abtgeneraal dom Dominicus Serafini (Rome 03.08.1852 - idem 05.03.1918) opnieuw aanvaard. Abt Heigl maakte echter bezwaar en uiteindelijk keerde hij niet meer terug⁸⁹.

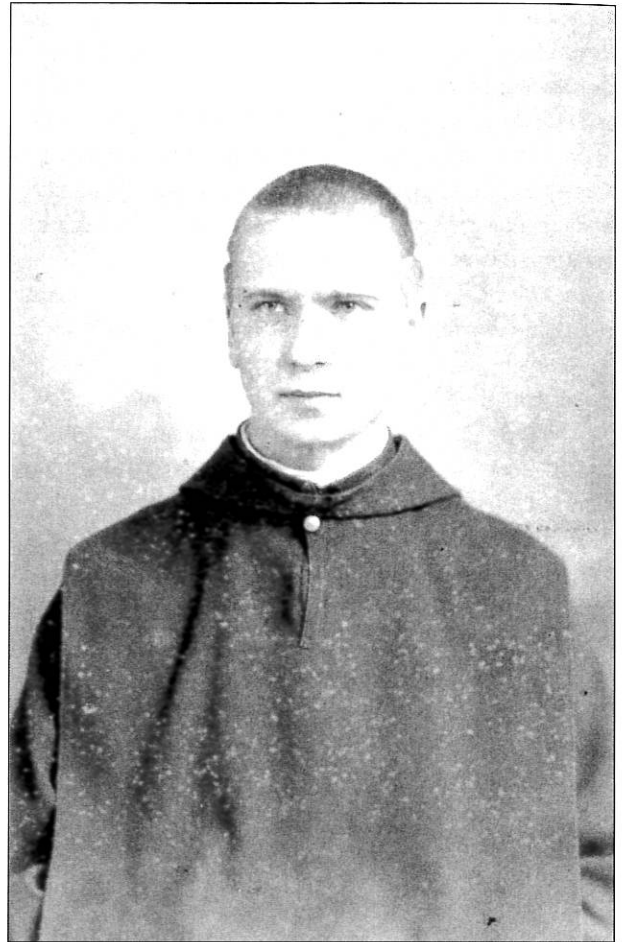
IV.6. Frater Bonifatius Busch (1869-1906)

Geboren te Wesel aan de Nederrijn op 28 april 1869, ontving hij het habijt te Affligem op 19 maart 1886 en legde er de eerste geloften af op 20 maart 1887. Op 20 maart 1893 vertrok hij als subdiaken naar Merkelbeek. Hij ontving de priesterwijding op 30 maart 1895. Inmiddels was hij al deken*. Op 18 februari 1899 werd hij benoemd tot kellenaar. Gedurende tien jaar lang was hij als godsdienstleraar verbonden aan het internaat van de franciscanessen te Brunssum. Zijn aanstelling tot prior in Merkelbeek vond plaats in 1905 en tot superior* van de stichting te Kornelimünster op 12 februari 1906. Hij overleed onverwachts aan een hartaanval op 25 november 1906 te Forst (Aken). Uiteraard was de dood van deze veelbelovende overste een zware slag voor de jonge stichting, maar ook voor de moederabdij te Merkelbeek. Hij werd begraven te Merkelbeek, rust nu op het oude kerkhof van St.-Benedictusberg⁹⁰.

IV.7. Frater Remigius Borremans (1863-1953)

Geboren te Wambeek (Ternat) in Belgisch Brabant op 5 juli 1863, ontving hij het habijt te Affligem op 21 oktober 1886 en legde de eerste geloften af op 6 november 1887. Hij vertrok op 20 maart 1893 als subdiaken naar Merkelbeek, hoewel hij niet was aangewezen door het provinciaal kapittel. Hij ontving de priesterwijding op 30 maart 1895. Op 27 december 1895 werd hij socius* en op 28 april 1896 al novicenmeester. Daar hij veel ziek was, werd hij op 11 april 1912 van zijn functie ontheven. Was het gebrek aan de nodige schifting bij het rekruteren, dat zich zou wreken, aan hem te wijten of durfde hij niet tegen zijn abt en prior in te gaan? Op 28 oktober 1920 werd hij geopereerd aan een maagzweer, maar dankzij een streng dieet zou hij toch een zeer hoge leeftijd bereiken. Op 1 augustus 1923 kwam hij met de gemeenschap naar St.-Benedictusberg, doch zag zich gedwongen op 26 september naar Affligem terug te keren, daar hij weigerde naar de nieuwe Duitse provincie over te gaan.

Van 1924 tot 1932 verbleef hij in de Affligemse stichting te Heide-Kalmthout in de provincie Antwerpen. Terug te Affligem was hij aldaar capsarius*, deken* en een gezocht zieleleider. Hij overleed in het ziekenhuis te Aalst, 90 jaar

Dom Bonifacius Busch, monnik van Affligem, later van Merkelbeek, ca.1890.

oud, op 9 juni 1953 als nestor van de Belgische provincie van de Cassinese Congregatie van de Oorspronkelijke Observantie, die hij zo trouw was gebleven⁹¹.

IV.8. Frater Marianus Mathieu (1866-1937)

Geboren te München op 4 mei 1866, kwam hij op 18 januari 1888 te Regensburg in contact met abt Heigl, die hij bij diens terugkeer uit Rome op 15 mei naar Affligem vergezelde. Bestemd voor de stichting in Reichenbach die niet doorging, ontving hij het habijt op 27 mei 1888 en legde de eerste geloften af op 5 juni 1889. Zijn ouders schonken het calvariekruis in de tuin te Affligem, dat bij gelegenheid van zijn plechtige geloften op 5 juni werd gewijd. Hij was ziekelijk.

Op 20 maart 1893 vertrok hij als subdiaken naar Merkelbeek, waar hij erg geschokt werd door de uittrede van dom Clemens Lanzedelli⁹². Op 30 maart 1895 ontving hij de priesterwijding. Zijn ouders, die blijkbaar welgesteld waren, schonken bij die gelegenheid onder an-

⁸⁹ AAA., 7G5 : *Kronijk*, 26.12.1892; *Necrologium*, s.l., s.d., p. 476.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 413-414; *Benediktinerabtei Kornelimünster 1906-1956*, s.l., s.d., p. 28-31; *Studien O.S.B.*, jg. XXVIII, s.l., 1907, p. 229-230.

⁹¹ W. VERLEYEN, Relaties van de abdij Affligem met Wambeek, in : *Wambeek. Bijdragen tot de geschiedenis*, Wambeek, 1993, p. 253-257; *Necrologium*, s.l., s.d., p. 225.

⁹² Brief van M. Mathieu aan J. Lanzedelli, 1895, waarvan copie in AAA., 5H103 : *Dossier van M. Mathieu*.

dere verschillende liturgische gewaden. In 1896-1897 verbleef hij te Dendermonde, van 1901 tot 1902 te Steenbrugge en vandaar vertrok hij naar de abdij Schäftlarn. Hij werd in 1904 lid van de Beierse Congregatie. Te Schäftlarn was hij tekenleraar, ceremoniemeester en gedurende tien jaar prior. Hij overleed aldaar 19 november 1937⁹³.

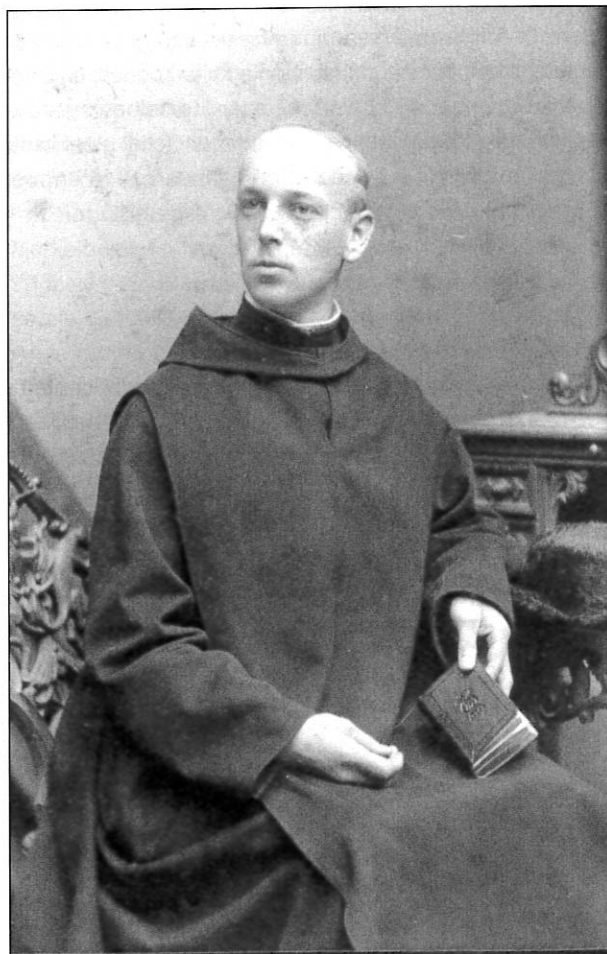
IV.9. Frater Stefanus Renzel (1872-1932)

Als Johannes Joseph Renzel werd hij geboren te Krommert bij Rhede op 18 december 1872. Hij was een neef van dom Hermann Renzel. Zij werden beiden op dezelfde hoeve geboren. Het habijt ontving hij te Affligem op 29 september 1889 en hij legde er op 16 oktober 1890 de eerste geloften af. Op 20 maart 1893 vertrok hij naar Merkelbeek⁹⁴. Op 26 maart 1898 ontving hij de priesterwijding. Van 1907 tot 1917 was hij prior, ofschoon hij veel afwezig was en vele functies tegelijk bekleedde. In 1922 werd hij prior te Kornelimünster. Op 12 augustus 1923 bracht hij de communitieit over naar de gewezen norbertijnerabdij Ilbenstadt in Hessen⁹⁵. Enkele religieuzen weigerden echter Kornelimünster te verlaten. In 1928 werd hij pro-visitor* van de Duitse provincie. In 1930 publiceerden de monniken van Ilbenstadt 'Das vollständiges Messbuch der Katholischen Kirche', een bewerking van het Affligemse Volksmisboek. Hij overleed als prior van Ilbenstadt op 20 augustus 1932⁹⁶.

IV.10. Frater Fridolinus Klaiber (1870-1938)

Geboren op 22 februari 1870 te Dotternhausen bij Rottweil (Württemberg) ontving hij het habijt te Affligem op 10 november 1889, legde de eerste geloften af 5 december 1890 en vertrok 20 maart 1893 naar Merkelbeek. Hij ontving de priesterwijding op 30 maart 1895. Hij onderscheidde zich als polyglot, want hij was onderlegd in het Duits, Latijn, Grieks, Hebreeuws, Nederlands, Frans en Italiaans. In 1909 werd hij naar Kornelimünster gezonden waar hij op 20 maart 1938 overleed. Hij verspreidde de verering van dom Paulus Luyckx die in 1896 te Dendermonde in roep van heiligheid overleed⁹⁷. In deze uitgave (zie voetnoot) vindt men alle verdere literatuur. In tegenstelling met

de meeste confraters koesterde hij een grote bewondering voor de aartsabdij Beuron⁹⁸.

Dom Marianus Mathieu, monnik van Affligem, later van Merkelbeek, ca.1890.

IV.11. Broeder Bonifatius Hilfert (1828-1924)

Geboren te Gross-Burlo (Westfalen), vlakbij de Nederlandse grens bij Winterswijk, op 28 januari 1828, ontving hij het habijt te Dendermonde op 21 maart 1862, maar diende meer dan acht jaar postulant te blijven. Pas op 6 oktober 1871 kon hij de geloften afleggen te Affligem, waar hij samen met broeder Bernardus Essingholt in 1869 alles in gereedheid bracht voor de terugkeer van de monniken. Hij keerde terug naar Dendermonde, maar kwam in

⁹³ *Necrologium*, s.l., s.d., p. 408.

⁹⁴ AAA., 1H1 : *Catalogus novitiorum* II, p. 180.

⁹⁵ I. JACOBS, *Ilbenstadt*, Gladbach, 1927; *Ilbenstadt. Zwei Beiträge zur Geschichte der Benediktinerabtei Kornelimünster*, herausgegeben von Abt Albert Altenähr OSB, Kornelimünster, 1997.

⁹⁶ *Necrologium*, s.l., s.d., p. 298; *Hermann Renzel*, s.l., s.d., p. 206-243.

⁹⁷ Dom Paulus Luyckx (Mol/Millegem 07.03.1824 - Dendermonde 24.02.1896), vaak pater Paul van Mol genoemd. Zijn graf bevindt zich sinds 1970 in de Mariakapel van de Dendermondse basiliek, dat door velen ook nu nog bezocht wordt. Volgens een getuigenis van dom Renzel was hij een man van gebed, die door vele mensen in nood bezocht werd. Eenvoudig als hij was, zegende hij hen en gaf de medaille van S.Benedictus, voor wie hij een grote verering koesterde. In het klooster geloofde men niet in zijn heiligheid, des te meer de eenvoudige mensen. Het pastoraal werk zoals dom Paulus dit beoefende, wordt tot op de dag van vandaag in de drie Vlaamse abdijen voortgezet in de zgn. zegenkapel. Te Merkelbeek en op de St. Benedictusberg bestond indertijd ook zo'n kapel.

J. DESMYTER, 'Uit liefde van Jezus', *Levensschets van pater Paulus Luyckx O.S.B. (1824-1896)*, Dendermonde, 1984, p. 81.

⁹⁸ *Necrologium*, s.l., s.d., p. 129.

1878 definitief naar Affligem, dat hij in 1883 als klooster kreeg toegewezen. In 1879 hielp hij bij de inrichting van Steenbrugge en ging zich bij de firma Blanchaert te Sint-Denijs-Westrem bekwamen in de neogotische houtsnij-kunst. Te Affligem vervaardigde hij het koorgestoelte van het nachtkoor, twee biechtstoelen en vier koorlessenaars. Op 26 december 1892 werd hij naar Merkelbeek gezonden, waar hij tot zijn laatste levensdagen actief bleef in de schrijnwerkerij. Hij overleed er op 9 januari 1914 en rust op het oude kerkhof van St.- Benedictusberg⁹⁹.

IV.12. Broeder Stefanus De Loof (1860-1943)

Geboren te Oostkamp in West-Vlaanderen op 10 september 1860, trad hij in te Steenbrugge, ontving het habijt als postulante te Affligem op 27 februari 1885, legde er op 7 mei 1887 de tijdelijke geloften af en keerde op 19 december terug naar Steenbrugge. Op 21 juli 1891 kwam hij opnieuw naar Affligem en vertrok op 26 december 1892 naar

Merkelbeek, waar hij kok was¹⁰⁰. De keukenzusters van de franciscanessen te Brunssum leerde hem het vak. Op 24 juni 1896 keerde hij naar België terug. Hij bracht zijn verdere leven door te Steenbrugge, waar hij overleed op 21 december 1943¹⁰¹.

IV.13. Broeder Honoratus Van der Cruyssen (1865-1927)

Geboren te Eyseringen in Belgisch Brabant op 13 augustus 1865, ontving hij het habijt als postulante te Affligem op 18 oktober 1889 en legde er de tijdelijke geloften af op 28 oktober 1891. Onder leiding van br. Bonifatius Hilfert werd hij timmerman. Op 30 januari 1893 vertrok hij naar Merkelbeek, maar keerde al op 1 september 1894 terug naar Affligem. Hij legde de eeuwige geloften af op 11 november 1894 en werkte er in de melkerij. Hij overleed op 5 december 1927¹⁰².

Het novitiaat van Merkelbeek, ca.1900.

⁹⁹ C. COPPENS, De terugkeer naar Affligem in 1870, in : o.c., p. 4; *Necrologium*, s.l., s.d., p. 43-44; *Hermann Renzel*, s.l., s.d., p. 337-353.

¹⁰⁰ *Catalogus novitiorum I*, p. 142; *Catalogus Monachorum Ordinis S. Benedicti Congregationis Cassinensis a Primaeva Observantia*, Genua, 1897, p. 70.

De bij de inwijding van het klooster op de Kling gehouden 'feestmaaltijd', werd door de zusters Franciscanessen verstrekt. Dat deze bij de zonen van Sint-Benedictus uitstekend in de smaak moet gevallen zijn, blijkt uit de omstandigheid, dat in de eerste maanden een broeder van de Kling wekelijks in het klooster op de Berg zijn licht kwam opsteken over de kookkunst. De stoffelijke hulp aan de paters Benedictijnen bewezen, is aan de zusters rijkelijk vergoed worden door de geestelijke bijstand jarenlang door hen aan de Franciscanessen verleend.

J. SCHREURS, o.c., p. 46.

¹⁰¹ A. T. VAN BIERVLIET, o.c., p. 251.

¹⁰² *Necrologium*, s.l., s.d., p. 429.

IV.14. Frater Corbinianus Wirz (1875-1929)

Geboren te München op 22 september 1875, ontving hij het habijt te Affligem op 24 oktober 1891, maar diende het noviciaat wegens een oogkwaal tweemaal te onderbreken. Op 20 maart 1893 vertrok hij naar Merkelbeek waar hij op 11 juni 1893 als eerste de tijdelijke geloften aflegde. Hij ontving de priesterwijding op 26 maart 1898. Hij was zeer begaafd, ja geniaal, hij bezat de gave van het woord en ging daarbij met overleg en volharding te werk, vooral bij het verwerven van oude kloosters. Zijn eerste publicatie betrof *'Ein Nekrologium der Abtei Egmond'* in *'Studien O.S.B.'* (1898). Zijn bekendste werk is *'Die heilige Eucharistie und ihre Verherrlichung in der Kunst'* (1912), waarvan ook een Nederlandse (1913) en twee Engelse uitgaven (1913 en 1932) verschenen. Van 1903 tot 1922 was hij belast met de redactie van het Duitse eucharistisch tijdschrift *'Tabernakelwacht'*, in 1914-1915 ook van het tijdschrift *'Das Kirchenjahr in Liturgie und Kunst'*, voortgezet in 1919 tot 1923 onder de titel *'Liturgie und Kunst'*. Helaas kwam een einde aan deze uitgave door de inflatie. Hij onderscheidde zich tevens als predikant.

Bij het herstel van Siegburg was hij actief betrokken en werd er kellenaar. In 1923 slaagde hij erin Ilbenstadt voor de benedictijnerorde te verwerven. Hij stimuleerde er de redactie van drie volksmissalen, waarvan hij echter het verschijnen niet meer mocht beleven. Hij stierf op 13 maart 1929 in het ziekenhuis te Hanau am Main en is begraven te Ilbenstadt¹⁰³.

IV.15. Frater Clemens Lanzedelli (1870-1942)

Geboren te Untermarchthal bij Ehingen (Württemberg) op 10 januari 1870, was hij eerst alumnus* in Buckfast. Op 11 januari 1892 waarschuwde prior Benedictus Gariador abt Heigl dat hij er enkel op uit scheen seculier priester te worden en zelfs zijn aanvraag had gedaan in het kleinseminarie van Dillingen (Beieren), maar er niet aanvaard was. Toch gaf men hem te Affligem op 10 februari 1893 het habijt met de naam van de patroonheilige van Merkelbeek. Hij vertrok met de grote stichtingsgroep op 20 maart 1893, legde te Merkelbeek op 24 mei 1894 de eerste geloften af, maar werd nog geen jaar later op 5 januari 1895 ontslagen¹⁰⁴. Hij vertrok naar de Verenigde Staten waar hij gedurende ruim een jaar theologie studeerde aan het St. Carolus Borromeus-seminarie te Overbrook, een voorstad van Philadelphia in Pennsylvania. In 1907 huwde hij met Lydia Katherina Schlegel die hij al kende vanaf 1895. Zij kregen drie zonen en drie dochters. Hij was boekhouder van beroep. Hij overleed op 15 november 1942 in Germantown, een andere voorstad van Philadelphia, waar hij heel de rest van zijn leven heeft gewoond¹⁰⁵.

Dit artikel wordt vervolgd in het volgende nummer van *Ons Heem*.

D. Wilfried Verleyen
Abdij Affligem
Abdijstraat 6
1790 Hekelgem

¹⁰⁵ Deze inlichtingen danken wij aan zijn dochter, Lydia Barbara Lanzidelli, die op 1 november 1991 Affligem kwam bezoeken [J. GOETGHEBEUR, Amerikaanse bezoekers, in : *De Schakel*, jg. XXII, nr. 4, s.l., 1991; brief van L. B. Lanzidelli aan W. Verleyen, 31.5.1992, AAA., 5D37: Merkelbeek (1893-1912)].

¹⁰³ *Ibidem*, p. 119-120.

¹⁰⁴ Archief Abdij Vaals, Catalogus Novitiorum Monasterii Merkelbeekensis, p. 4-5; Archief Abdij Steenbrugge, Dossier van dom Van de Pitte

VERKLARING VAN ENIGE MONASTIEKE TERMEN

(in de tekst aldus* gemerkt)

- Abdij nullius (namelijk *diocesis* = tot geen diocees behorend) is een abdij, die niet alleen, gelijk ieder volledig exempt klooster, onttrokken is aan de rechts- en bestuursmacht van de ordinarius van de plaats (diocesane bischop e. d.), maar waarvan de abt ook jurisdictie heeft over een eigen, met de abdij verbonden gebied en over geestelijken en gelovigen van dat gebied.

Theologisch Woordenboek, Roermond, 1952, deel I, kolom 20-21.

- Alumnaat was een middelbare opleidingsschool voor jongens die wensten benedictijnermonnik te worden. Alumnaat is afgeleid van het Latijnse werkwoord *alumnare* = opvoeden. Een alumnaat is te vergelijken met een kleinseminarie. Een leerling van een alumnaat heet alumnus.

- Assessor, zie: Congregatie, Romeinse Curie.

- Benedictijnerconfederatie, zie: Congregatie.

- Calefactorium is letterlijk een verwarmd vertrek, afgeleid van het Latijnse werkwoord *calefacere* = verwarmen. Vroeger werd maar één plaats in het klooster verwarmd, namelijk de recreatiezaal. Vandaar wordt in de Vlaamse kloosters de recreatiezaal nu nog vaak calefactorium genoemd.

- Capsarius wordt degene genoemd die het geld ontvangt en registreert.

- Casus reservatus is een kwestie voorbehouden aan de toestemming van de overste.

- Confiscatie is een gerechtelijke inbeslagneming van kerkelijke goederen door de Staat.

- Congregatie, Orde.

De benedictijnen vormen geen Orde in de eigenlijke zin van het kerkelijk recht. Iedere abdij was oorspronkelijk geheel zelfstandig. Pas later sloten vele abdijen zich aan een tot zogenaamde Congregaties. Dit zijn verenigingen van abdijen met een gemeenschappelijke overste. De rechten van deze beperken zich veelal tot visitatie* en instantie van beroep, terwijl iedere abdij toch autonoom blijft. Sedert 1893 zijn deze Congregaties op last van de Heilige Stoel verenigd in een Confederatie met aan het hoofd een abtprimate, die echter geen enkele jurisdictie heeft, maar de verschillende Congregaties bij de Heilige Stoel vertegenwoordigt. De officiële naam is ORDO SANCTI BENEDICTI, vandaar de afkorting O. S. B. voor een benedictijn.

- Congregatie, Romeinse Curie.

De Romeinse Curie is het geheel van bestuursorganen die de paus bijstaan in het bestuur van de universele Kerk. De Congregaties zijn de departementen die in opdracht van de paus en met zijn goedkeuring de diverse sectoren van het kerkelijk leven leiden. Aan het hoofd van een Congregatie staat normaliter een kardinaalprefect, of een kardinaalsecretaris, indien de paus zelf hoofd van de Congregatie is. De kardinaalprefect wordt bijgestaan door de secretaris en de kardinaalsecretaris door de assessor, die men de bureauchef van de Congregatie kan noemen.

- Constituties geven richtlijnen voor wat eigen is aan het monastiek leven in de kloosters van de monastieke congregatie en regelen de betrekkingen tussen de kloosters onderling. De Constituties worden door de Heilige Stoel goedgekeurd en kunnen niet zonder haar toestemming worden gewijzigd of aangepast.

- Consultor was de permanente vertegenwoordiger van een provincie bij de abtgeneraal.

- Diaeta is de samenkomst van de abtgeneraal, de procurator, de visitatoren en de consultoren vier jaar na ieder generaal kapittel om de volgende punten te onderzoeken: de beslissingen van de abtgeneraal en van de provinciale kapitels, de uitvoering van de decreten van het laatste generaal kapittel en de observantie* in de verschillende provincies.

- Declaraties zijn interpretaties waardoor de Regel van de Heilige Benedictus aangevuld wordt en aan de omstandigheden van tijd en plaats aangepast om met meer vrucht te worden onderhouden.

- Deken. In de Vlaamse abdijen worden de leden van de raad van de abt deken genoemd, in de Nederlandse raads-lid. In de Regel van de Heilige Benedictus wordt deken gebruikt voor de leider van een tiental monniken, maar in die zin wordt het woord niet meer gebruikt.

- Discipline is een boetewerktuig, bestaande uit een aantal koorden, eindigende in een knoop en aan het andere einde samengevat in een handgreep. De discipline werd gebruikt voor zelfkastijding, een wijze van boetedoening gebruikelijk bij kloosterlingen.

- Dispensatie is een ontheffing van een kerkelijke verplichting in een bepaald geval.

- Dormitorium is de gemeenschappelijke slaapzaal in een klooster. Vroeger hadden de monniken geen eigen cel (kamer) ter beschikking. De eetzaal heet refter in een klooster. Een econoom wordt kellenaar (NI) of keldermeester (B) genoemd. In een abdij worden zulke speciale benamingen nu nog gebruikt.

- Duplex was de rangorde van hogere feesten, simplex die van lagere. De rangschikking van de liturgische feesten is na het Tweede Vaticaanse Concilie vereenvoudigd. Voorheen was in de loop der tijden een vrij ingewikkelde differentiatie ontstaan rondom de term 'duplex' (duplex 1e en 2e klas, duplex maius, duplex, semiduplex). Aanvankelijk hield de benaming 'duplex' in dat er op feestdagen die toevallig samenvielen met een belangrijke gewone liturgische viering (b.v. van de vasten) een dubbel nacht-officie werd gebeden. Later ontwikkelde dit zich tot een dubbele conventsmis. Zie ook 'tijdeigen' *.

- Exclaustratie is de toestand van een monnik die verlof gekregen heeft om buiten zijn klooster te verblijven zonder op te houden lid van de abdij te zijn. De ge-exclaustrateerde blijft gebonden door de kloostergeloften, voor zover het mogelijk is deze te onderhouden, maar komt wat de gelofte van gehoorzaamheid betreft, te staan onder het gezag van de ordinarius van de plaats (diocesane bisschop en dergelijke), waar hij verblijft. Exclaustratie 'ad nutum Sanctae Sedis' is de toestemming aan een kloosterling om tijdelijk buiten het klooster te verblijven, waarbij de verdere beschikking is voorbehouden aan de Heilige Stoel. De toestemming tot exclaustratie wordt gegeven in een zgn. indult.

- Faldistorium is een zetel zonder rugleuning, waarvan de vorm nog herinnert aan de vouwstoel waaruit deze is voortgekomen. Deze werd gebruikt door de abt bij het toedienen van de lagere wijdingen en het afleggen van de professies tijdens de Heilige Mis.

- Geloften. Volgens de Constituties* van de Congregatie van Subiaco wordt de professie afgelegd in de volgende wettige formulering, die steunt op de Regel van S. Benedictus: "*In de naam van Onze Heer Jezus Christus amen. Ik ,..... , geboren te .... in het bisdom .... , beloof stabiliteit, monastieke leefwijze en gehoorzaamheid volgens de Regel van Onze Heilige Vader Benedictus in de Congregatie van Subiaco, in deze abdij van de H... te ..... Ik beloof dit voor God en de heiligen van wie er hier relikwieën bewaard worden in tegenwoordigheid van hoogeerwaarde Vader Abt, dom.... , en de monniken van dit klooster. Tot staving hiervan heb ik deze oorkonde eigenhandig geschreven op ..... van het jaar Onzes Heren ....*". Door de gelofte van stabiliteit behoort de monnik tot dat klooster, waarvoor hij professie aflegt. Deze stabiliteit is echter niet onvereenigbaar met een tijdelijke overplaatsing naar een ander klooster, hetzij tot nut van de Congregatie

of een afzonderlijk huis, hetzij voor het welzijn of de verbetering van de monnik zelf. Buiten het geval van een nieuwe stichting mag een overplaatsing tot algemeen welzijn niet langer duren dan een bepaald aantal jaren, tenzij de betrokken monnik erin toestemt.

De gelofte van monastieke leefwijze ('bekering van zeden') houdt gestage toelag of bekering in, om Christus te volgen overeenkomstig de Regel van de Heilige Benedictus, en behelst het leven volgens de evangelische raden van zuiverheid, armoede en gehoorzaamheid die tot het wezen van de religieuze staat behoren.

De monnik belooft door een aparte gelofte nog de gehoorzaamheid volgens de Regel van de Heilige Benedictus en de Constituties* van de Congregatie.

- Jurisdictie noemt men de kerkelijke rechtsmacht.

- Kapittel. Kapittel komt in twee betekenissen in deze publicatie voor:

1). Kapittel in de betekenis van vergadering; kloosterlingen van een abdij of bepaalde afgevaardigden en oversten van enkel een provincie of gehele Congregatie komen bijeen om te beraadslagen en beslissingen te nemen welke volgens de Constituties* aan zulke abdij-, provinciale- of generale kapittels zijn voorbehouden, welke respectievelijk kapittel, provinciaal kapittel en generaal kapittel genoemd worden.

2). Kapittel is ook een korte lezing uit de Heilige Schrift in de liturgie. Zo volgt in de getijden het kapittel na de psalmen.

- Ad limina apostolorum (= naar de graven van de apostelen). De bisschoppen moeten om de vijf jaar een bezoek brengen aan de paus om verslag over de toestand van hun bisdom uit te brengen.

- Mozetta is een kort schoudermanteltje, dat boven de toog (en het rochet*) wordt gedragen.

- Observantie is de onderhouding van de voorschriften en gewoonten van het klooster.

- Orde van de Heilige Benedictus, zie Congregatie.

- Peculium is het kleine geldbedrag, dat aan kloosterlingen volgens oud gewoonterecht hier en daar werd toegestaan tot bestrijding van kleinere uitgaven.

- Praeses was de algemene overste van de oude Cassinese Congregatie, terwijl de abtgeneraal dit was van de nieuwe Congregatie. Deze laatste zetelde te Subiaco.

- Prefect, zie: Congregatie, Romeinse Curie

- Prior claustralis is de prior van een abdij. Hij is de eerste na de abt in het bestuur van de abdij en vervangt deze.

Meestal is er in een abdij ook een subprior, die op zijn beurt de prior vervangt.

- Prior conventualis is de overste van een zelfstandige (autonome) priorij.

- Prior administrator is de voorlopige overste van een abdij of priorij (b.v. voor drie jaar).

- Procurator-generaal heeft zorg te dragen voor de zaken die geregeld dienen te worden met de Heilige Stoel. In de Cassinese Congregatie van de Primitieve Observantie nam hij na de abtgeneraal de voornaamste plaats in, had zijn zetel in S.Ambrogio te Rome en bezat de abbatiale waardigheid.

- Quinquagesima (= dominica in quinquagesima) was de benaming van de vastenavond-zondag, de zondag op de 'vijftigste' dag vóór Pasen, zoals Pinksteren de vijftigste dag na Pasen is.

- Rochet is een koorhemd, onderscheiden van de superplie door lange nauwsluitende mouwen, oorspronkelijk alleen door bisschoppen gedragen.

- Rubrieken zijn de voorschriften die de liturgische handelingen regelen om de eredienst te voltrekken.

- Sacrista wordt in de Vlaamse abdijen degene genoemd die belast is met de zorg voor de kerk, de eredienst en de sacristie. Sacrista was een priester-monnik, de koster daarentegen was een lekenbroeder.

- Scrutatores zijn beëdigde stemmentellers, die gekozen worden door de leden van het kapittel bijvoorbeeld bij de keuze van een abt.

- Socius is de assistent van de novicenmeester, ook wel zelator genoemd.

- Stabiliteit, zie geloften.

- Superior is de overste van een klooster dat nog niet tot priorij is verheven.

- Tijdeigen. In de vasten heeft de gewone liturgie van de zondag (= die van het tijdeigen) voorrang boven die van een samenvallend groot feest. Dit laatste wordt dan verplaatst naar de volgende maandag. Zodoende werd in 1893 het feest van Sint Jozef op maandag 20 maart gevierd en de dag daarop, 21 maart, viel destijds nog het hoogfeest van Sint Benedictus. Op dergelijke feestdagen die in de vasten vielen, werd nog een extra (stille) conventsmis opgedragen van de betreffende vastendag, dus van het 'tijdeigen', op het eind van de voormiddag na de sext en de noon die volgden op de feestmis van de heilige.

- Triduum zijn geestelijke oefeningen gedurende drie dagen.

- Visitor, visitatie. Visitor is de abt of de monnik die aan het hoofd staat van een provincie, samengesteld uit minstens drie autonome kloosters. Hij wordt gekozen door het provinciaal kapittel en bevestigd door de abtpreses. Tot zijn taak behoort het bijeenroepen en voorzitten van het provinciaal kapittel en ook de kloosters op vastgestelde tijden te bezoeken ter onderzoek van de klooster-tucht, de onderlinge vrede en het beheer van het vermogen van het klooster. Zo'n bezoek heet visitatie. In de tekst is ook sprake van een pro-visitor. Als een provincie geen drie kloosters meer telt, wordt een pro-provincie gevormd onder een pro-visitor.

Nog beschikbare themanummers *Ons Heem*

		euro
jg. 15, 1961, nr. 5-6,	Tegelnummer	5,00
jg. 23, 1969, nr. 3,	Brueghelnummer	5,00
jg. 25, 1971, nr. 4,	Iets over boerderijen	5,00
jg. 26, 1972, nr. 6,	Herbergen	5,00
jg. 27, 1973, nr. 6,	Abdijen en landbouw	5,00
jg. 29, 1975, nr. 2-3,	IJzeren afsluitingen	5,00
jg. 30, 1976, nr. 2-3,	Heemtaal	5,00
jg. 31, 1977, nr. 3-4,	Schuttersgilden	5,00
jg. 31, 1977, nr. 5-6,	Snoepgoed	5,00
jg. 32, 1978, nr. 6,	Wijnkultuur	5,00
jg. 34, 1980, nr. 1-2,	Het kind in ons heem	5,00
jg. 35, 1981, nr. 2,	Bijen	5,00
jg. 39, 1985, nr. 3,	Volksdevotie	5,00
jg. 40, 1986, nr. 3-4	Neogotiek in Vlaanderen	5,00
jg. 41, 1987, nr. 2-3,	Volksgeneeskunde	5,00
jg. 41, 1987, nr. 5,	Landbouw in Haspengouw	5,00
jg. 42, 1988, nr. 2,	Postverkeer	5,00
jg. 43, 1989, nr. 2,	Roepstenen en kerkpuien	5,00
jg. 43, 1989, nr. 4-5,	Jacht en stroperij	5,00
jg. 44, 1990, nr. 5,	Rechtshistorisch patrimonium	5,00
jg. 45, 1991, nr. 4-5,	Kaarsen	5,00
jg. 46, 1992, nr. 2,	Openbaar vervoer in Vlaanderen	5,00
jg. 47, 1993, nr. 2,	Uurwerken en uurwerkmakers	5,00
jg. 47, 1993, nr. 4,	Melkverwerking en melkerijen	5,00
jg. 48, 1994, nr. 2,	Schuttersgilden	5,00
jg. 49, 1995, nr. 3-4,	Olieslagmolens	6,25
jg. 50, 1996, nr. 1,	Aspecten van Brabant	5,00
jg. 50, 1996, nr. 2,	Volksbedevaarten en pelgrimsgebruiken	6,25
jg. 50, 1996, nr. 3,	Drinkwatervoorziening door de eeuwen heen	3,75
jg. 51, 1997, nr. 1-2,	Huldeboek Jan Gerits	8,75
jg. 51, 1997, nr. 3,	Herbergleven in Vlaanderen	5,00
jg. 51, 1997, nr. 4,	Het kasteel in ons dorp	6,25
jg. 52, 1998, nr. 1,	Vlaamse emigratie naar Engeland en Noord-Amerika	6,25
jg. 52, 1998, nr. 2,	Sociale aspecten van de adel	7,50
jg. 52, 1998, nr. 3,	Historische en volkskundige aspecten van suiker	3,75
jg. 52, 1998, nr. 4,	Pro memorie. Monumenten voor de Grote Oorlog	6,25
jg. 53, 1999, nr. 1,	Papiergeschiedenis	6,25
jg. 53, 1999, nr. 2,	Tabaksgeschiedenis	6,25
jg. 53, 1999, nr. 3,	Baksteen	6,25
jg. 53, 1999, nr. 4,	Dood en begrafenissen	6,25
jg. 54, 2000, nr. 1,	Humor en verleden	6,25
jg. 54, 2000, nr. 2-3,	Gemeentelijke besturen	6,25
jg. 54, 2000, nr. 4,	Duivensport	6,25
jg. 55, 2001, nr. 1	Brouwerijen	6,25
jg. 55, 2001, nr. 2	Kapellen	6,25
jg. 55, 2001, nr. 3-4	Bier	7,50
jg. 56, 2003, nr. 1	Reizen	6,25

Gewone nummers kunnen tegen 1,25 euro (tot 1991), 1,85 euro (1992-1996) of 6,25 euro (vanaf 2003) per exemplaar aangekocht worden. Gelieve steeds (zowel bij thema- als bij gewone nummers) portkosten toe te voegen: 1,25 euro per nummer, 3,75 euro per vier nummers. Te storten op rekeningnummer 068-2218590-33 met vermelding van jaargang en nummer. Voor meer informatie kan u vrijblijvend informeren bij het secretariaat van Heemkunde Vlaanderen vzw.

Ons Heem

Inhoudstafel

Harry Vermeir, <i>Symbolen in Verleden en Heden</i> <i>De kat. De kater.</i>	2
Luc Van Eeckhoudt, <i>De verering van Nicolaas van Tolentijn (1305- Jubeljaar 2005)</i> <i>Een vermaarde volksheilige in Vlaanderen</i>	17
Maartje De Wilde, <i>'Ach menschen blijft een weynigh staen, Hoort wat ick singhen gaen'</i> . <i>Het liedrepertoire uit de Zuidelijke Nederlanden tijdens de 17de eeuw: verkenning en digitale ontsluiting</i>	35
D. Wilfried Verleyen, <i>De stichting van de abdij Sint-Clemens te Merkelbeek in 1893</i>	49

1

2

3

4

FOTO'S OMSLAG

1. Dom Godehardus Heigl in 1889. Archief van de Abdij van Affligem.
2. Gelukwensenkaart, *Happy*, printed in the Benelux.
3. Titelblad liedboek. Antwerpen, Bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap.
4. Keramiektegel uit het atelier Van De Weghe: H. Nikolaas, bescherm onze Dieren. Foto Julien De Vuyst, Mere - 2004.

ONS HEEM

driemaandelijks tijdschrift

jaargang 57, nummer 3

juli-augustus-september 2004

ISSN 1370-6489

COLOFON

Ons Heem is een uitgave van
Heemkunde Vlaanderen vzw
Kerkstraat 17
2970 's-Gravenwezel

☎ 03/658.90.34

☎ 03/685.59.30

✉ info@heemkunde-vlaanderen.be

🌐 www.heemkunde-vlaanderen.be

Eindredactie:

Eva Van Hoye

Coördinator Heemkunde Vlaanderen

✉ eva.vanhoye@heemkunde-vlaanderen.be

Verantwoordelijke uitgever:

Fons Dierickx

Gudstraat 13

9310 Herdersem

Lay-out: Admundo, Zutendaal

Abonnementsvoorwaarden: 20,00 euro voor één jaargang (4 nummers) door overschrijving van het exacte bedrag op rekeningnummer 068-2218590-33 met de vermelding: abonnement *Ons Heem* 2004.

Teksten voor *Ons Heem* kunnen ingeleverd worden op het secretariaat van Heemkunde Vlaanderen (t.a.v. Eva Van Hoye)

* eerste nummer: vóór 15 januari

* tweede nummer: vóór 15 april

* derde nummer: vóór 15 juli

* vierde nummer vóór 15 oktober.